

6. MEDNARODNO ZNANSTVENO SREČANJE
MLADIH HUMANISTOV

SLOVANI OD PRELOMA
19. IN 20. STOLETJA
DO DANES: JEZIKOVNE,
ZGODOVINSKO-
POLITIČNE SPREMEMBE
IN KNJIŽEVNI DOPRINOS

Ljubljana 2019

Uredili Lidija Rezoničnik in Nina Zavašnik

6. Mednarodno znanstveno srečanje
mladih humanistov

**SLOVANI OD PRELOMA
19. IN 20. STOLETJA DO DANES:
JEZIKOVNE, ZGODOVINSKO-POLITIČNE
SPREMEMBE IN KNJIŽEVNI DOPRINOS**

**THE SLAVS FROM THE TURN OF 19TH AND
20TH CENTURIES UNTIL NOW:
LINGUISTIC, HISTORICAL AND POLITICAL
CHANGES AND LITERATURE**

Konferenčni zbornik

Uredili:
Lidija Rezoničnik in Nina Zavašnik

Študentska sekcija
Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Ljubljana 2019

Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov /
International Conference for Young Humanists

***Slovani od preloma 19. in 20. stoletja do danes: jezikovne, zgodovinsko-politične spremembe
in književni doprinos***

***The Slavs from the Turn of 19th and 20th Centuries until Now: Linguistic, Historical and
Political Changes and Literature***

Videm/Udine/Udin, 27. in 28. september 2018 / 27 and 28 September 2018
Konferenčni e-zbornik / Conference e-compendium

Organizatorji konference / Conference organizers

Lidija Rezoničnik, Nina Zavašnik, Rok Mrvič (Študentska sekcija Zveze društev Slavistično
društvo Slovenije / Student Section of the Association of Slavic Societies of Slovenia)

Urednici konferenčnega e-zbornika / Editors

Lidija Rezoničnik, Nina Zavašnik

Tehnično urejanje / Technical editor

Lidija Rezoničnik

Računalniški prelom in oblikovanje: Rok Mrvič

Izdala in založila / Published by: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska
sekcija) / Association of Slavic Societies of Slovenia (Student Section);

Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana

Leto izida / Year of publication: 2019

Prva e-izdaja. Publikacija je v PDF obliki brezplačno dostopna na spletni strani ZDSDS.

Naslov: <<https://zdsds.si/tiski/izdaje-studentske-sekcije/>>

To delo je ponujeno pod licenco:

Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca

Za jezikovno ustreznost prispevkov so poskrbeli avtorji sami. / The articles were edited,
translated and proofread by the authors.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=304208640

ISBN 978-961-6715-32-4 (pdf)

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

UVODNA BESEDA / INTRODUCTION	5
Maciej Mętrak	
Wymysorys (Vilamovicean) and Halcnovian: Historical and Present-Day Sociolinguistic Situation of Microlanguages in a Southern-Polish Language Island	7
Rok Mrvič	
Slovenski jezik na Tržaškem	21
Nina Pahor	
Slovenski jezik na Goriškem	37
Љиљана Птицина	
Учење руског језика у основним школама на територији општине Сомбор у периоду између 1950. године и 2017.	51
Urška Vranjek Ošlak	
Besedotvorni razvoj slovenske kolesarske terminologije по први световни војни	69
Биљана Стојановска	
Слугата Јернеј и неговото право – јазична анализа на македонскиот превод	81
Tomaž Podbevšek	
Subjektivizacija živali v Cankarjevi kratki priповеди	89
Konstantina Puneva	
Екранизацијата като метаинтерпретација на литературното произведение	101
Felix Oliver Kohl	
Prva световна војна kot izvor generacijskega romana? Žanru na sledi	109
Claudia Mayr-Veselinović	
The Political Use of “Forgotten” Historical Memory: The (De)Construction of the Slovene Minority in Austrian Carinthia in Selected Memoir Literature	127
Ana Šela, David Hazemali	
Nove interpretacije izbrane pisne запушчне словенских војаков z vzhodne fronte prve световне војне	141
Nataša Henig Miščič	
Kranjska hranilnica v času prve световне војне	155
Ana Šela, David Hazemali	
The Great Battles of 1914 Between Austria-Hungary and the Russian Empire on the Eastern Front: A Slovenian Perspective	171
AVTORJI / AUTHORS	
RECENZENTI / REVIEWERS	187
195	

UVODNA BESEDA / INTRODUCTION

Spoštovana bralka/spoštovani bralec,

v pričujočem zborniku so objavljeni pisni prispevki referatov, ki so bili 27. in 28. septembra 2018 predstavljeni na VI. mednarodnem znanstvenem srečanju mladih humanistov. Slednje je pod naslovom *Slovani od preloma 19. in 20. stoletja do danes: jezikovne, zgodovinsko-politične spremembe in književni doprinos* sočasno s slovenskim slavističnim kongresom potekalo v Vidmu v sosednji Italiji. Srečanje se je prvikrat selilo preko slovenskih meja in je bilo prvikrat dvodnevno.

Tri vodilne teme srečanja so bile lokaciji primerne in so se navezovale na glavne teme slavističnega kongresa: na stoto obletnico konca prve svetovne vojne, jezik v zamejstvu in Cankarjevo leto. Izbrali smo 16 prispevkov, ki smo jih razdelili v štiri sekcije: sekциjo o manjšinskih jezikih, jezikovno, prevajalsko in didaktično sekciijo, literarno sekciijo in sekcijo, posvečeno prvi svetovni vojni. V zborniku so glede na omenjena tematska področja objavljeni le tisti članki, ki so prejeli pozitivno recenzentsko oceno. Večina jih je napisana v slovenskem jeziku, poleg slovenščine pa jih boste lahko brali še v angleščini, bolgarščini, srbsčini in makedonščini.

V uredništvu se najlepše zahvaljujemo vsem recenzentom, ki so bili pripravljeni opraviti recenzijo prispevkov, nekateri so recenzirali tudi več člankov. Ob branju vam želimo veliko užitkov in da boste izvedeli čim več novega.

Nina Zavašnik

Maciej Mętrak

Polish Academy of Sciences

Institute of Slavic Studies (Warsaw)

maciej.metrak@ispan.waw.pl

Wymysorys (Vilamovicean) and Halcnovian: Historical and Present-Day Sociolinguistic Situation of Microlanguages in a Southern-Polish Language Island

This article describes the history and the present situation of a Germanic language island in the southern-Polish town of Bielsko-Biała and its neighbouring settlements. While most of the inhabitants were expelled as German nationals after 1945, the town of Wilamowice, isolated from the rest of the enclave, survived and today became a “laboratory” of language revitalisation efforts. The signs of the former multilingualism in other nearby settlements, however, are almost nonexistent, as shown in the example of Hałcnów.

Keywords: microlanguages, language islands, Wymysorys, Halcnovian, Wilamowice, Hałcnów, language revitalization, Germanic-Slavic linguistic relations, Poland

Vilamovčina in halcnovčina: zgodovinski in sodobni sociolingvistični položaj mikrojezikov na jezikovnem otoku na jugu Poljske

Članek opisuje zgodovino in sedanje stanje germanskega jezikovnega otoka v južnopoljskem mestu Bielsko-Bała in njegovih sosednjih naseljih. Medtem ko je bila večina prebivalcev germanskega porekla izgnana po letu 1945, je mesto Wilamowice, izolirano od preostanka enklave, preživelno in je danes postalo »laboratorij« prizadevanj za oživitev jezika. Vendar pa znakov nekdanje večjezičnosti v drugih bližnjih naseljih skorajda ni, kot je prikazano na primeru nekdanje vasi Hałcnów.

Ključne besede: mikrojeziki, jezikovni otoki, vilamovčina, halcnovčina, Wilamowice, Hałcnów, revitalizacija jezika, Polska

The impact of German language on Slavic languages, especially those used in the areas once governed by German-speaking states, is well known and studied. Contrary to the popular belief, it's not only Slavs who were influenced by their larger and politically stronger Germanic neighbours (with Lusatian Sorbs being the epitome of a Slavic “island” surrounded by the German “sea”). Over the years German dialects were also heavily influenced by the Slavic loanwords, grammar and morphological structures (Siatkowski 2015: 13-22). Some of the

most interesting cases of language contact happened in the linguistic enclaves or “language islands” (*Sprachinseln*), as they are called by the German dialectology. One of such enclaves surrounded by the Slavic speaking population thrived until 1945 in the southern Polish twin town of Bielsko-Biała¹ (German: Bielitz-Biala) and its neighbouring settlements on the historical border of Silesia and Lesser Poland regions. Most of its inhabitants were expelled from communist Poland shortly after the II World War as members of the German nation. Today the only visible remnant of the former multilingualism in the area is the town of Wilamowice. As it was separated from the rest of the Germanic language enclave by Polish villages, its inhabitants developed their own ethnic and linguistic identity, distinguishing them from both the Poles and the Germans. With the number of native speakers of the local language (called *Wymysiöerys*²) still dwindling, it has become a laboratory for language revitalisation efforts.³ The aim of this paper is to describe the historical and current linguistic situation of Wymysorys and to compare it with closely related but less fortunate linguistic variety (called *Alznerisch* or *Pauerisch*) spoken in the nearby village of Hałcnów, since 1977 the northeastern most district of Bielsko-Biała. The article is based on the existing literature and over 4 years of involvement in studying and documenting Vilamovicean culture, including a cursory fieldwork in Hałcnów during the Engaged Humanities Field School (18-28 September 2016), an international event coordinated by the Faculty of “Artes Liberales”, University of Warsaw.

Kistöerys fäld (Historical background)⁴

The origin of the linguistic enclave near Bielsko-Biała dates back to the medieval times. First groups of Western-European settlers came to Silesia and Lesser Poland in the 12th century, but the large-scale colonisation of the area happened in the 13th century, when – according to the legend – the colonists were invited to repopulate the areas ravaged by the Tatar incursion of 1241. The exact origin of this so-called first wave of Germanic colonisation is almost impossible to establish

1 Throughout this paper I decided to use the current hyphenated form in both current and historical context for clarity, but until 1951 there were officially two separate towns: Bielsko and Biała.

2 Simplified spelling without diacritics is recommended when referring to the language in English (Andrason, Król 2016: 3) and will be used throughout this paper. The adjective Vilamovicean more closely resembles the Polish place name Wilamowice and is used to describe the local culture and people.

3 Different aspects of the Vilamovicean revival were lately described by Mętrak (2016), Wicherkiewicz, Olko (2016), Wicherkiewicz, Król, Olko (2017).

4 The section titles were translated to Wymysorys as an example of its contemporary spelling and as a proof that this microlanguage can be used in different modern contexts, including academic works.

today, but it is highly probable that the settlers were not only of German descent but also Flemish, Frisian, Dutch or even Walloon and French (Wicherkiewicz 2003: 7). While different non-German traits were sometimes preserved, all of the local Germanic dialects can be classified as East Central German (*Ostmitteldeutsch*) colonial varieties (Andrason, Król 2016: 4-5).

The first written account of the existence of today's Wilamowice (*Wilmesau* in German, *Wymysou* in Wymysorys) comes from 1325. Its inhabitants must have arrived in the area sometime earlier, as the newly established village was called in Latin *Novovilamovicz*, in contrast with the already existing *Antiquo Wilamowicz*, today Polish village of Stara Wieś, originally called *Wilhelmsdorf* (Wicherkiewicz 2003: 5). The first information about Hałcnów is slightly more recent (1404), and in the following centuries its inhabitants were often referred to as colonists, which may be considered an evidence of their late arrival (Dolatowski 2015: 36). The whole Bielsko-Biała enclave consisted of three types of settlements: those with mixed Polish-German population, those polonised in the centuries following their establishment, and – most importantly – 14 settlements that preserved their mainly German(ic) identity until 1945.⁵

The whole area developed rapidly in the next centuries thanks to the growing textile industry. In 1808 the village of Wilamowice bought itself from serfdom and shortly after (in 1818) gained the town rights. Vilamoviceans became famous for their rich costumes, proficiency in weaving and their involvement in the Pan-European textile trade. Unlike their Polish peasant neighbours, Vilamoviceans retained a strong sense of inter-group identity and preferred to marry inside the town, protecting both the accumulated wealth and their culture. As Wilamowice was separated from the closest German settlement of Hałcnów by Polish-speaking villages, their sense of ethnic and linguistic independence grew. Most of the inhabitants identified with the Austrian state but thought of themselves as descendants of Flemish or even Anglo-Saxon settlers, according to the local ethnogenetic legend. The rest of the Bielsko-Biała enclave, while speaking dialects similar to Wymysorys, identified with the larger German nation and culture. This identity is in a way reflected by the Halcnovian legend of origin, placing the original homeland of their forefathers in the Lower Franconian town of Alzenau.⁶ In

⁵ In alphabetical order: Alexanderfeld (Aleksandrowice), Altbielitz (Stare Bielsko), Alzen (Hałcnów), Batzdorf (Komorowice Śląskie), Biala (Biała), Bielitz (Bielsko), Bistrai (Bystra), Kamitz (Kamienica), Lobnitz (Wapienica), Kunzendorf (Lipnik), Nickelsdorf (Mikuszowice Śląskie), Ober Kurzwald (Międzyrzecze Górne), Ohlisch (Oliszówka) and Wymysou/Wilmesau (Wilamowice).

⁶ The only reason for this idea is the apparent similarity between the names Alzen/Alza (Hałcnów) and Alzenau. It is refuted by the fact that before the 15th century Alzenau was known as Wilmundsheim.

more urban-type settlements local Germanic dialects were gradually replaced by standard German. Traditional varieties were preserved mainly in rural communities such as Hałcnów, and referred to as *Pauerisch* (peasant-language).

While life under Austro-Hungarian rule was fairly peaceful, modern national conflicts arrived in the region when Poland regained independence in 1918. The whole Bielsko-Biała enclave became a part of the Polish state, but as one of the centres of German minority it posed a problem for the state policies. Both Polish and German activists tried to convert the local population for their cause. In the interwar period German nationalist-oriented scholars and ideologists treated the linguistic enclave inhabitants as exemplary “Arch-Germans”, who have been struggling for centuries to preserve their identity surrounded by Slavic “barbarians”. Most of the German population of Bielsko-Biała fell for the Nazi propaganda (as seen in the voting results of the Young German Party)⁷, and the German army arriving to Bielsko-Biała on September 3rd, 1939 was greeted as liberators. The inhabitants of Hałcnów, however, traditionally supported the Christian Democratic Party. When the war was lost for Germany, some of the people evacuated with the fleeing Wehrmacht, others awaited the advancing Red Army. When in February 1945 Soviet troops marched into the city, its German population was subjected to harsh persecution: arrests, murders, rapes and looting. Out of almost 50 thousand Germans of Bielsko-Biała only a few “indispensable” specialists or pro-Polish activists were allowed to stay as the rest was forcibly resettled to Germany. The only settlement of the former enclave whose inhabitants were not officially persecuted was Wilamowice, due to their non-German identity.⁸ The price they had to pay was still extremely high, as the local language and costume were legally banned and lots of people were illegally thrown out from their houses, faced arrest and humiliation or even were sent to the Soviet penal colonies as a result of false accusations, post-war demoralisation, and general chaos. Although the ban was lifted in the 1950’s, the intergenerational transmission of Wymysorys was already severed (Wicherkiewicz, Król, Olko 2017: 181).

⁷ Jungdeutsche Partei in Polen (Polish: Partia Młodoniemiecka w Polsce), a National Socialist political party founded in 1931 by members of the German ethnic minority in Poland.

⁸ The lack of state-organised repressions has not stopped discrimination on the local level, often performed by Poles from the neighbouring villages, envying the Vilamovicean wealth.

Špröhkontakt (Linguistic contact)

As can be deduced from the brief summary of regional history, varieties spoken in the Bielsko-Biała enclave were to some extent influenced by both Polish dialects spoken in the area and literary German language (in its Austrian variety). While Wymysorys and Alznerisch/Pauerisch retained most of their Germanic traits, they have also borrowed Polish forms into their lexicon, conformed to the Slavic phonology and adapted some Polish grammatical structures. Even some of the most basic words were replaced by their equivalents based on Slavic roots, such as Wymysorys “der klop” or Halcnovian “a klop” – *a man*, from Polish *chłop*, and Wym. “dy bow” or Halc. “a bohf” – *a woman*, probably from Polish *baba* (Dolatowski 2013: 7). As can also be seen from those examples, another possible Slavic influence is the lack of definite articles in Halcnovian.

Polish language became the official language in school and public administration in 1875 and was also used by the local Catholic parish. Since the end of 19th century the percentage of Wymysorys speakers was slowly decreasing but still remained quite high. In the 1910 census 67% of Vilamoviceans declared German mother tongue (probably meaning Wymysorys, as there was no other way to describe it), while in 1921 only 1.4% claimed the German national identity. The situation was different in Hałcnów, where the percentage of German speakers was even higher (77% in 1910) and most of them identified with the German nation (66.3% in 1921). In 1943 in both places 74% of inhabitants were described as German, but the result does not show their real ethnic or national feelings, as signing of the German national list (*Volksliste*) was hardly refusible. Today, with less than 30 fluent Wymysorys speakers out of around 3000 total inhabitants of the town, we might say that 1% is still using the language and about 10% has some passive knowledge of it. In Hałcnów the situation is even worse with less than 10 rememberers amongst over 7700 inhabitants of the district forming less than 0.1% of the population.⁹

With the dominance of Polish in the media and everyday communication even fluent Wymysorys speakers tend to switch codes mid-conversation or use Germanic-Slavic hybrid words (Andrason 2015: 73). This centuries-long immersion in the framework of Polish culture and language, strengthened during the last 70 years, has even led some scholars to consider Wymysorys a Germanic-Slavic mixed language (Andrason, Król 2014, Andrason 2015).

⁹ Sadly these numbers are dwindling fast. Two of the native speakers actively collaborating with researchers have passed away in 2019, before this paper was published.

The main difference between Wilamowice and other Germanic varieties of the Bielsko-Biała island can be described using the terms developed by Heinz Kloss (1967, 29-41, Wicherkiewicz 2014: 38-43). While in the whole enclave most of the local population were bi- or trilingual (speaking Polish, local Germanic dialect and often literary German), the *Dachsprache* – *Ausbausprache*/*Abstandssprache* relations were different.¹⁰ For Vilamowiceans Polish became the *Dachsprache* and their own language – being clearly different – may be considered an *Abstandssprache*, which contributed to the perceived Vilamowicean “independence”. Outside of Wilamowice, however, local Germanic dialects were considered a bastardised, less prestigious spoken variety of standard German (*Hochdeutsch*), and not an independent fully developed language. Considered a “peasant language” they may be described as an *Ausbausprache*, a dialect closely related to the official *Dachsprache* (in this case literary German), which yet has to develop its own codified version.

Šrajwnantradycyj (Literary traditions)

The described difference in language ideologies surrounding Wymysorys and Halcnovian became a reason for the different development of literature in those ethnolects. While some examples of the Bielsko-Biała German dialects were collected by the 19th and 20th century ethnographers, only in Wilamowice the language was used outside of the traditional folk culture context in a written form. The “father” of the literary Wymysorys was Florian Biesik (writing under his nickname Fliöera-Fliöera, “Florian son of Florian”).

He was born in 1849 and after receiving education in Kraków became a railway clerk for the Austro-Hungarian Eastern Railway company. As a state servant, he moved to Trieste where – out of longing for his hometown – he started writing poems in the Wymysorys language. Married to an Italian woman he lived in Nabrežina/Auresina until his death in 1926, and participated in the local Slovene cultural life (Wicherkiewicz 2003: 41). His greatest work was the epic poem “Uf jer wełt” (In the other World) inspired by the “Divine Comedy” and written in 1921 but almost unknown in his hometown. The discovery of the manuscript by Tomasz Wicherkiewicz in the 1980’s started modern academic interest in the language and in a way sparked the whole revitalisation movement (Wicherkiewicz, Król, Olko 2017: 182).

10 The term *Dachsprache* or a “roofing language” describes a variety used for formal communication and in the wider area. *Ausbausprache* (“language by development”) is a locally used variety with lower prestige related to the *Dachsprache* and considered its dialect (and as such needing a gradual development to be considered an independent language). *Abstandssprache* (“language by distance”) is a local variety significantly different from the *Dachsprache*, in which case the linguistic distance helps to preserve the autonomy of such language.

After the II World War the local language was used to write poetry by local artist Józef Gara (Tołer-Jüza, 1929-2013) who wrote his own short poems and collected traditional songs (published in 2004 and 2007). In the 2000's larger works were published by local activists Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter, 2009) and Justyna Majerska (Jüšja fum Biöetuł, 2014). Australian linguist Carlo Richie, under his Vilamovicean nickname Karol Südvrojc, also published a short book for children (2014). The current spelling standard for Wymysorys, universally accepted by the writers, was developed by Król and is partially based on Gara's orthography.

Halcnovian (and other Bielsko-Biała dialects) was almost never used in a written form, as the official role was covered by literary German. There is no standardised spelling and only a few written examples exist. The only author known to use the local ethnolect in his works was Karl Olma (1914-2001), writing under the pen-name Michael Zöllner. He was active amongst the Halcnovian exiles living in the West Germany as a journalist and a translator, and published the compilation of traditional Halcnovian songs and poems (1988), local chronicle (1983) and a novel about the fate of a Silesian-German family "Pflüger im Nebel" (1960), where in some dialogues he used the local Pauerisch dialect.

Špröhdokumentacyj (Language documentation)

Bielsko-Biała enclave and other Silesian German dialects were subject of German academic research from the 1850's until the II World War (with works by Jacob Bukowski, Walther Kuhn etc.), and Wymysorys itself has been studied since the beginning of the 20th century (Adam Kleczkowski, Józef Latosiński, Hermann Mojmir). In addition to the published studies by the aforementioned authors, the "raw" linguistic data available from the Bielsko-Biała island comprise of pre-war Wenker's dialectological questionnaires and post-war recordings made for the German Language Atlas – DSAr (Dolatowski 2015: 27).

Modern Wymysorys is being recorded and documented since the early 2000's by Tymoteusz Król and other young activists (today over 1000 hours of recordings are slowly being transcribed and analysed). An academic grammar of contemporary Wymysorys is available (Andrason, Król 2016) and further theoretical works are being prepared. There is currently no comprehensive dictionary, but it is also being slowly developed using the language corpus gathered in the modern recordings supported by older studies. Temporarily short word list style dictionaries are available for the interested and a picture dictionary was devised for children learning the language (Król, Majerska, Wicherkiewicz 2015).

While researchers and activists working in Wilamowice are trying to at least partially include Hałcnów and the last speakers of Halcnovian in their actions, both the possibilities and the local interest is much smaller. The recorded corpus includes mainly several dozen hours of recordings gathered by Marek Dolatowski, out of which less than twenty hours are Halcnovian proper, the rest being mixed Polish-German-Halcnovian conversations.

Špröhstatus (Language status)

None of the Germanic varieties native to the Bielsko-Biała enclave is officially mentioned in the Polish law, only standard German is being protected as a minority language.¹¹ Wymysorys, however, is included in various international databases (e.g. The Ethnologue) and was given an official ISO 639-3 code (wym) in 2007. The main local organisation supporting the revitalisation efforts is the Vilamowicean Society (Stowarzyszenie Wilamowianie), created during the reestablishment of the local folk ensemble “Wilamowice” in 2000. Since November 2013 there also exists a possible regulatory body for Wymysorys, the Vilamovicean Academy (*Wymysiöerysy Akademij – Accademia Wilamowicziana*), created to facilitate the cooperation between local activists, native speakers, language learners and scholars from Wilamowice, Poland and beyond.

While in the current Polish political climate the chances for success are almost non-existent, the struggle for officialising the status of Wymysorys has begun in the Polish parliament. The draft law granting Wymysorys the status of a regional language (and the resulting state support in education etc.) passed the first voting in the Committee of National and Ethnic Minorities in March 2018, due to the absence of the opposing deputies. Sadly the hope of it passing in the further votings is very slim.

Halcnovian in Poland has no organisation to support it. Some of the last speakers are members of the German cultural society in Bielsko-Biała, others stay completely uninvolved in any form of cultural or political activism. The most active few often participate in the official events in Wilamowice, some efforts were also taken to arrange meetings of different Central-European Germanic minorities (in cooperation with Carpathian Germans from Slovakia).

11 This further complicates the Vilamovicean efforts of including Wymysorys as a second regional language (after Kashubian, protected by the law since 2005) in the Polish Act on Ethnic and National Minorities and the Regional Language. Its objectors, mainly from the ruling Law and Justice party, claim that it's already being protected as a German dialect and as such does not need any more legislative (for similar examples of discrimination by forced inclusion into another group see Mętrak 2018: 10-11).

Špröhłjyn (Language education)

Intergenerational transmission in Wilamowice was severed after the II World War, and the last generation to learn the language at home are people born in the 1930's. The only exception being Tymoteusz Król, the main Vilamovicean activist, who was raised by a Wymysorys speaking nanny (Król 2016: 55-63). As the local language was repressed and ridiculed during the communist era, the first attempts to teach it to the interested children began only in 2004-2006 when the language was taught by Józef Gara. Since 2011 the teaching was resumed by Tymoteusz Król with a small group of children meeting in a private house. In 2014 their efforts received support from the local primary school and a group of 20 children was established. Today around 30 children, not all of them from the town of Wilamowice itself, are being taught by 2 teachers and the first language exam for the new speakers was conducted at the University of Warsaw in 2015 on the B2 level.

In the academic year 2015/16 and 2016/17 Wymysorys was taught at the University of Warsaw (Faculty of "Artes Liberales") with a group of about 15 students each year, some of whom stayed involved in the documentation and revitalisation efforts afterwards. The teaching materials (such as "Heći Peći" coursebook for children) are well prepared and supported by the academic language teaching expertise. In Hałcnów there is virtually no interest in the local linguistic heritage amongst the local population.

Masmediamytułn (Media presence)

In the communist period, the former multinational and multilingual character of Poland was rarely brought up in the media as a threat to the mononational state ideology. The only safe element of the minority cultures seen in the media was their folklore. The situation changed after 1989 and in June 1995 Polish state TV broadcasted the first documentary about Wilamowice and Florian Biesik ("Dante z Wilamowic", directed by Dorota Latour, produced in 1994). Different short programmes about the region and local traditions were created in the following years and since the revitalisation activities started, there is a small but steady coverage by nation-wide media (daily newspapers and magazines, television and the radio). The information is available in Polish and has a small impact on the local community, serving rather as a means of promoting the already existing culture and the language than a space for creating something new.

Far more interesting and useful for the community itself are the theatre plays prepared since 2014 by the local children and teenagers learning the language. The first two were based on popular literary works (“Der Kliny Fjyšt”/“The Little Prince” and “Hobbit. Hejn án cyryk”/“The Hobbit”). The third text to stage – chosen by the young actors themselves – was Biesik’s poem “Uf jer wełt”, paramount for the modern Vilamovicean identity. The most recent show, prepared for the 2018 Mother Tongue Day under the title “Ymertihła” (“The shawl”), was written collectively for this occasion and tells the story of the post-war persecutions against Vilamovicean culture and language. Some of the plays were shown outside of Wilamowice in Warsaw, Bielsko-Biała and Katowice, and were an important opportunity to present the language as living and able to cope with the modern world.¹²

Another interesting instance of Wymysorys being publicly used and available for everyone to hear (even outside of Poland) was the 2011 movie „The Mill and the Cross” directed by Lech Majewski, a biopic about Pieter Bruegel, where the recordings of Vilamovicean extras were used to simulate the language spoken in the 16th century Flanders.

Špröhlandsoft (Linguistic landscape)

The final aspect in which the minority language presence in the community can be measured is the so-called linguistic landscape: the ability and will to use the language in the public space. It helps not only to promote the language amongst the locals but also creates a tourist attraction by allowing people to see the “physical” language at any time even without organised minority celebrations and events (Ritchie 2016: 67-70).

In Wilamowice the local language is getting more visible in the last few years, but its presence in the public sphere still serves more as an identity marker than a real area of language development. Although without political recognition there can be no official bilingual signs at the town limits or on streets, two unofficial welcome-signs were placed by the roads leading to the town in 2011. Apart from that Wymysorys can be seen at the main town square in form of a trilingual (Wymysorys-Polish-English) tourist information panel and (together with Polish) on the pedestal of a monument commemorating the local saint, Archbishop Józef Bilczewski (interestingly, in his lifetime unfavourable towards Vilamovicean

12 Another play, this time a comedy, entitled “Ojeruma! Czyli lepsze deko handlu niž kilo roboty”/“Oh gosh! An ounce of merchantry is better than a pound of work”, premiered in 2019.

cultural independence). Several more trilingual tourist information plaques are hanging on the main historical buildings in town: the inn, textile factory, orphanage etc. A few privately placed Wymysorys inscriptions can be seen on an insurance company sign, local graveyard and in form of a faded graffiti near the main street in the town centre – swear words written there being the first public use of the language in the 1990's.

In the case of Hałcnów the local language was never used publicly, being considered a spoken-only variety of the German language. *Hochdeutsch*, however, was openly used until the II World War in its written form on signs, house numbers etc. Nowadays there are only a few examples of German writings and inscriptions in the public space. The first being recently renovated crossroads shrine in the centre of the district with a 19th-century inscription mentioning its funders. The second is a plaque unveiled in 2010 in the churchyard with a bilingual, Polish and standard German description of the so-called “St Hedwig’s linden tree”, planted to commemorate the Halcnovians expelled from their hometown.

Bajspil fur socjolingwistyś sytuacyj (Comparison of the sociolinguistic situation)

The history of different settlements belonging to the former Bielsko-Biała enclave shows how some easily overlooked and seemingly unimportant factors can influence the whole future of a language. Wymysorys – while still critically endangered – is documented and popularised surprisingly well for its small size. Even if the revitalisation projects fail and the language would not survive long past its last native speakers (today mostly in their 80's and 90's), the knowledge of its existence and the sense of local pride will be preserved for the future generations. The main reason for that being the sense of distinctiveness gradually formed on the basis of geographical separation (smaller influence of literary German), unusually rich folk costume, and traditions different from the neighbouring Polish and German ethnographic groups. Because of that, the Vilamoviceans were able to persuade the Soviets and the Polish authorities not to treat them as Germans. Local identity, while latent in the communist period, was revived thanks to relatively strong literary traditions and a few coincidences sparking new interest in the youngest Vilamovicean generation. Without young people who decided to take the fate of their grandparents' language into their own hands, there would be no academic interest, funding and generally positive attitudes towards Wymysorys inside the community and in the academic debate.

For Halcnovians and the rest of Bielsko-Biała Germans, the irredeemable breaking point was the II World War after which they had no chance to rebuilt their communities. After being resettled to Germany they abandoned their local dialects for the official state language. Those few who were able to stay in their hometown switched to Polish fleeing from the discrimination. With only a few speakers of the language left the following years are the last moment to help them be heard and to preserve their memories and what is left of their language for the future generations.

Sources

- ANDRASON, Alexander, 2015: Vilamovicean – a Germanic-Slavic mixed language?, *Studies in Polish Linguistics* 10/2. 57-85.
- ANDRASON, Alexander, KRÓL, Tymoteusz, 2014: A fuzzy model of the Vilamovicean language, *Zeszyty Łużyckie* 48. 265-292.
- ANDRASON, Alexander, KRÓL, Tymoteusz, 2016: *A grammar of Wymysorys*. Durham: Duke University.
- DOLATOWSKI, Marek, 2013: Słownictwo hałcnowskie jako odbicie historii etnolektu i historii wsi, *Kwartalnik Językoznawczy* 3(15). 1-10.
- DOLATOWSKI, Marek, 2015: Pochodzenie etnolektu hałcnowskiego w świetle fonetyki i fonologii historycznej. Dawid Lipiński, Krzysztof Tomasz Witczak (eds.): *Badania diachroniczne w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo uniwersytetu Łódzkiego. 25-40.
- GARA, Józef, 2004: *Zbiór wierszy o wilamowskich obrzędach i obyczajach oraz Słownik języka wilamowskiego*. Wilamowice: Stowarzyszenie Wilamowianie.
- GARA, Józef, 2007: „*Wymysöjer štyłta*” - *Miasteczko Wilamowice oraz jego osobliwości zawarte w zbiorze piosenek wilamowskich Józefa Gary*. Wilamowice: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury.
- KLOSS, Heinz, 1967: ‘Abstand languages’ and ‘ausbau languages’, *Anthropological Linguistics* 9 (7). 29–41.
- KRÓL, Tymoteusz, 2011: *S'lawia fum Wilhelm*. Wilamowice: Dimograf.
- KRÓL, Tymoteusz, 2016: Lost in the world and completely lonely: what must be endured by the one who arduously keeps awakening a language. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges (eds.): *Integral Strategies for Language Revitalization*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 55-63.
- KRÓL, Tymoteusz, MAJERSKA, Justyna, WICHERKIEWICZ, Tomasz, 2015: *Ynzer jyšty wjyla*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- KRÓL, Tymoteusz, WICHERKIEWICZ, Tomasz, MAJERSKA, Justyna, 2016: *Heći Peći. Podręcznik do nauki języka wilamowskiego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski
- MAJERSKA, Justyna, 2014: *Wymysiöjer fbl.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

- MĘTRAK, Maciej, 2016: Wilamowice – przywracanie języka, przywracanie pamięci. Stanisław Cygan (ed.): *Język jako świadectwo kultury dawnej i współczesnej*, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego.
- MĘTRAK, Maciej, 2018: The dilemmas of a gardener: discussing the arguments against language revitalisation, *Adeptus* 11. 1-14.
- OLMA, Karl, 1960: *Pflüger im Nebel. Das Schicksal eines beskidenländischen Bauerngeschlechts. Roman aus den Jahren 1938 bis 1958*, Augsburg: Oberschlesischer Heimatverlag.
- OLMA, Karl, 1983: *Heimat Alzen. Versuch einer Chronik über 550 Jahre bewegter Geschichte*, Pfingsten: Heimatgruppe Bielitz-Biala.
- OLMA, Karl, 1988: *Alza. Wu de Putter wuor gesalza. Gedichte und Lieder einer untergehenden Mundart*, Dülmen: Oberschlesischer Heimatverlag.
- RITCHIE, Carlo, 2014: *Ynzer boümmüter*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- RITCHIE, Carlo, 2016: Language visibility and Wymysorys. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges (eds.): *Integral strategies for language revitalization*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 65-79.
- SIATKOWSKI, Janusz, 2015: *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- WICHERKIEWICZ, Tomasz, 2003: *The making of a language. The case of the idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- WICHERKIEWICZ, Tomasz, 2014: *Regionalne języki kolateralne Europy – porównawcze studia przypadku z polityki językowej*, Poznań: Rys.
- WICHERKIEWICZ, Tomasz, KRÓL, Tymoteusz, OLKO, Justyna, 2017: *Awakening the Language and Speakers' Community of Wymysiöeryś*, European Review, 26 (1). 179-191.
- WICHERKIEWICZ, Tomasz, OLKO, Justyna, 2016: Researching, documenting and reviving Wymysiöeryś: a historical outline. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges (eds.): *Integral strategies for language revitalization*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 17-53.

Rok Mrvič

Vrh pri Boštanju

mrvic.rok@gmail.com

Slovenski jezik na Tržaškem¹

Prispevek v sociolinguistični luči osvetli področja družbene dejavnosti tržaških Slovencev, s čimer prikaže, kdaj in kako je v javnih govornih položajih lahko potencialno uporabljan slovenski (knjižni) jezik. Kriterij pregleda javnih govornih položajev niso zgolj funkcijске zvrsti, saj te ne omogočajo popolne prekrivnosti z osnovnimi področji govorčevih dejavnosti. Ta področja so: uradovalni jezik, javno šolstvo, kulturna, športna in verska dejavnost, mediji množičnega obveščanja, založništvo in znanstvenoraziskovalna dejavnost. Pregled je posebej zanimiv zato, ker je slovenščina v Tržaški pokrajini manjšinski jezik in čeprav je zaščitena z ustreznimi zakoni, ki zagotavljajo jezikovne pravice, ostajajo po pričevanjih Slovencev, ki na tem območju živijo, pogoji za uresničevanje teh pravic neizpolnjeni.

Ključne besede: sociolinguistika, slovenski jezik, javni govorni položaji, slovenske ustanove, Tržaška pokrajina

Slovene language in Province of Trieste

In this paper several spheres of social activities among Slovenes in Trieste province are presented, which shows us when and how (standard) Slovene language can potentially be used on a public platform. This review of public platforms is not based only on the criterion of variety according to the field of discourse, as it cannot fully cover all of the basic spheres of public interaction. This paper covers the following spheres: official language, public education, cultural, sport, and religious activities, mass media, publishing, and scientific research activity. The review is particularly interesting because Slovene in the Province of Trieste has a formal status of a minority language, and although it is regulated by legislation which provides basic rights for Slovenes, many of them can confirm that some terms are still to be met in order to ensure their rights.

Keywords: sociolinguistics, Slovene language, public platforms, Slovene institutions, Province of Trieste

¹ Prispevek je bil predstavljen na 6. Mednarodnem znanstvenem srečanju mladih humanistov septembra 2018 v Vidmu, v tiskani obliki pa objavljen oktobra 2019 v 29. zborniku Slovenskega slavističnega društva *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ki je izšel v sklopu Slovenskega slavističnega kongresa v Novem mestu.

1 Uvod

Prispevek je nastal v želji podrobno se seznaniti z življenjem Slovencev v Tržaški pokrajini in obenem raziskati, v katerih sferah družbenega udejstvovanja pripadnikov slovenske narodne manjšine se uporablja slovenski jezik.

Položaj slovenskega jezika na Tržaškem (kot avtohtonega jezika na tem območju) in njegovih govorcev je ena izmed pogostih, javno obravnavanih tem tako v slovenskih dnevnih medijih² kot tudi v znanstvenih jezikoslovnih delih,³ a če se poglobimo, odkrijemo, da v širšem slovenskem prostoru redko naletimo na zares celostno in sistematično obravnavo. Težavo pogosto predstavlja pomanjkljivo ozaveščanje prebivalcev znotraj državnih meja Republike Slovenije o jezikovnih ovirah ter onemogočanju enakih možnosti, s katerimi se vsak dan srečujejo pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji, zaradi česar je lahko v javnem diskurzu odziv javnosti na probleme zamejstva marsikdaj neustrezen.

Razlog, da bi morali bolje poznati stanje na Tržaškem, tiči tudi v dejstvu, da smo Slovenci močno vezani na ta prostor, kar je v Furlaniji - Julijski krajini uradno priznano (Mezgec 2015: 37), obenem pa dokazano tako z zgodovinskimi⁴ kot tudi z jezikoslovnimi razpravami.⁵ Med slednjimi so posebej pomembna dognanja, do katerih je prišel Pavle Merkù z analizami slovenskih osebnih imen (antroponomov) v srednjeveškem Trstu in krajevnih imen (toponimov) slovenskega izvora na tem območju. Omeniti pa velja tudi njegovo objavo slovenskih pisem plemiških družin Marenzi in Coraduzzi s konca 17. stoletja (od 1685 do ok. 1700), ki so prisotnost Slovencev in slovenskega jezika na Tržaškem dodatno potrdila. Sicer pa je že Gregorio Alasia da Sommaripa v svojem slovarju *Vocabolario Italiano, e Schiauo* (Videm, 1607) zapisal, da se je slovenščine v Devinu naučil s pomočjo monsinjorja Mattia, sina devinskega gospoda Raimonda VI.

2 Javna raba slovenščine v Tržaški pokrajini

Med večje sociolingvistične obravnave položaja slovenščine na Tržaškem sodi doktorska disertacija Majde Kaučič-Baša (1998), v kateri postavi štiri temeljna izhodišča, ki določajo pogoje za uspešen nadaljnji razvoj slovenskega jezika med

2 Npr. prispevka Peter Krečič: Misliți Trst, *Dnevnik*, 8. 1. 2011 (spletna objava), in Peter Verč: Slofest, da bo Trst bolj slovenski, *Primorske novice*, 18. 9. 2015 (spletna objava).

3 Npr. Kaučič-Baša 1994, 1998. Med novejšimi npr. Mezgec 2015 in Jagodic, Kaučič-Baša, Dapit 2017.

4 Npr. Štih, Simoniti, Vodopivec 2016.

5 Npr. Merku 1980, 1994, 2004.

pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji, in sicer: 1) treba je ustvarjati pogoje za nadaljnje sporazumevanje v slovenščini znotraj manjšine, 2) manjšina mora svojemu jeziku izboriti dostop do javne rabe, 3) javne ustanove in teritorij mora opremiti s slovenskimi napisi in sporočili, 4) v okviru pouka na šolah z italijanskim učnim jezikom pa bi se moralno poučevati o slovenskem jeziku in kulturi (Kaučič-Baša 1998).

Osrednji namen tega prispevka je oblikovati jasen površinski pregled organiziranosti in delovanja slovenske narodne skupnosti na Tržaškem, torej pregledati osnovne pogoje, ki omogočajo rabo slovenskega jezika v javnih govornih položajih. To nam omogoča vpogled v odnos med slovenskim jezikom na eni in kolektivom, ki je v našem primeru slovenska narodna skupnost, na drugi strani, kar pomeni, da se tudi ta obravnava uvršča na področje sociolinguistike (Brozović 1996: 91). Slovenski knjižni oz. standardni jezik je v javnih govornih položajih na Tržaškem prisoten že dolgo časa (Jagodic, Kaučič-Baša, Dapit 2017). To pomeni, da govorimo o razviti in uzaveščeni tradiciji rabe knjižnega jezika, česar ne moremo trditi za vsa zamejska območja.⁶ Govorci slovenščine v Tržaški pokrajini se lahko do neke mere zanašajo na razvite kulturnozgodovinske mehanizme, kot je tradicija slovenskega šolstva, kljub temu pa se dandanes slovenščina kot jezik narodne manjšine nahaja v izrazito izpostavljenem položaju (Jagodic, Kaučič-Baša, Dapit 2017: 71).

Kot vsak knjižni/standardni jezik se slovenščina ponaša s široko funkcijskozvrstno razčlenjenostjo (delitev na praktičnosporazumevalni, publicistični, strokovni in umetnostni jezik) (Toporišič 2000: 27), ki služi kot eden izmed kriterijev pri oblikovanju nadalnjega pregleda, vendar upoštevanje zgolj funkcijske raznovrstnosti (Brozović 1970) ni dovolj, saj z njo ne moremo dovolj podrobno predstaviti področij človekove oz. govorčeve javne (družbene) dejavnosti. Popolne prekrivnosti v razmerju *funkcijsko zvrst : področje govorčeve javne dejavnosti* se ne da zagotoviti. Potrebujemo vpeljavo področij, ki bodo hkrati prikazala javni govorni položaj in razvitost ustanove, ki ta položaj govorcu omogoča. Namen je torej usmeriti pregled v širšo družbeno rabo slovenščine in ne v ožjo družinsko, kajti le znotraj slovenski manjšini namenjenih ustanov, organizacij in društev je raba slovenščine samoumevna (Jagodic, Kaučič-Baša, Dapit 2017: 76). V nadaljevanju v ta namen vpeljemo osem področij, ki se ravnajo po postavljenih kriterijih, in so po vrsti predstavljena kot: uradovalni jezik, javno šolstvo, kulturna, športna in verska dejavnost, množična občila, založništvo ter znanstvenoraziskovalna dejavnost.

⁶ Primer sociolinguistične obravnave jezikovne situacije v Reziji v Šekli 2015 in Valentinčič 2014.

2.1 Uradovalni jezik

Tržaška pokrajina (it. Provincia di Trieste) je ena od štirih pokrajin,⁷ ki tvorijo deželo Furlanijo - Julijsko krajino (dalje FJK) (it. Friuli-Venezia Giulia, furl. Friûl-Vignesie Julie, nem. Friaul-Julisch Venetien), eno od dvajsetih dežel, ki se združujejo pod Republiko Italijo. Slovenščina je v položaju manjšinskega jezika, ki ima v Tržaški pokrajini priznan status drugega uradnega jezika, kar velja za vseh 6 tržaških občin: Devin Nabrežina, Repentabor, Milje, Dolina, Zgonik in Trst. Pravica do rabe slovenskega jezika je zagotovljena v celotni Tržaški pokrajini po Posebnem statutu iz leta 1954 in Osimskeih sporazumih iz leta 1975. Leta 1999 je Italija sprejela zakon št. 482 oz. Predpise o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin, leta 2001 pa t. i. zaščitni zakon št. 38 za Slovence v Italiji, ki natančneje opredeljuje slovensko narodno skupnost v Italiji in ji zagotavlja pravice ter finančna sredstva, s čimer naj bi bil pravni položaj slovenske narodne manjšine rešen. Pomisleke vzbuja politično ozadje sprejema zakona in dejansko izvrševanje, četudi so leta 2007 na upravni ravni Furlanije - Julijsko krajino sprejeta Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine 26/2007. Republika Slovenija je pravni položaj Slovencev v zamejstvu v odnosu do matične domovine uredila zelo pozno – šele leta 2006 z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (Bandelj, Pahor, Rupel 2010).

Kakšna je torej razširjenost slovenščine kot uradovalnega jezika na Tržaškem?⁸

- Komunikacija Slovencev z uslužbenci na uradih je velikokrat odvisna od sreče tistega, ki urad obišče – če je v danem trenutku na voljo nekdo, ki zna slovensko, bo komunikacija v slovenščini omogočena, sicer pa je pogovor mogoč le v italijanščini.⁹
- Uradni dokumenti po pošti prispejo le v italijanskem jeziku. Vsak Slovenec je upravičen do slovenskega izvoda uradnega dokumenta in tega lahko vedno zahteva, vendar to bistveno podaljša birokratski proces. Posledično pri izbiri jezika pogosto prevlada pragmatična plat, zlasti pri urejanju zadev, ki so datumsko omejene z roki za oddajo, kot so pritožbe, prošnje in prijave.

⁷ Pokrajine so bile sicer leta 2016 ukinjene in danes v administrativnem pomenu ne obstajajo več, a je njihova razdelitev v prispevku ohranjena, saj je imela pomemben vpliv na .

⁸ Informacije o razširjenosti slovenščine kot uradovalnega jezika so bile pridobljene v pogovoru z več Slovenci, ki prebivajo v različnih tržaških občinah.

⁹ O pomembnosti in načinu postavljanja pravnih osnov za rabo slovenščine v javni upravi podrobneje v Jagodic, Kaučič-Baša, Dapit 2017.

- c) V središču Trsta le 1,7 % napisov (krajevni napisni, cestni smerokazi ipd.) poleg italijanščine vsebuje slovenščino, kar pomeni, da se v mestu uradni krajevni napisni praktično ne pojavljajo, zastopanost slovenščine na dvojezičnih napisih pa je višja na podeželju: na Proseku je dvojezičnih napisov 23 %, v Nabrežini pa 58,1 %. Skupno je v celi Tržaški pokrajini dvojezičnih napisov 9,2 %, pri čemer vidimo, da so razlike med mestom in podeželjem očitne. Na podlagi teh podatkov je Maja Mezgec v svoji raziskavi sklenila, da je Tržaška pokrajina pretežno enojezična (2015: 37). Na umikanje dvojezičnih napisov enojezičnim italijanskim pogosto opozarjajo lokalni mediji, vendar imajo njihovi odzivi navadno majhen učinek.¹⁰
- č) Slovenščina se kot jezik ostalih javnih napisov (denimo jezik obvestil na zavojnikih za smeti ali opozorilnih tabel v muzejih) uveljavlja le mestoma, če se že pojavi, pa pogosto vsebuje slovnične in pravopisne napake, kar lokalnim medijem ne uide.¹¹ Med lokalni in manjšimi podjetji (tudi v središču Trsta) pa kljub temu najdemo izjeme, največkrat primere, ko so lastniki Slovenci, ki svoje table ali izveske dosledno opremijo z ustreznimi napisimi v slovenskem jeziku.¹²

2.2 Javno šolstvo

V 18. in v prvi polovici 19. stoletja je imela večina tržaških osnovnih šol dva učna jezika: italijanščino in slovenščino. Kasneje je italijanska oblast po prvi svetovni vojni do leta 1928 postopoma povsem ukinila slovensko šolo, ponovno pa so jo vzpostavile šele zavezniške sile leta 1945 (Kaučič-Baša 1994). Leta 1961 je italijanski parlament sprejel zakon št. 1012 o šolah s slovenskim jezikom, s katerim se je oblast obvezala k pravni izenačitvi šol s slovenskim učnim jezikom s šolami z italijanskim učnim jezikom. Danes so slovenske šole še vedno vključene v italijanski šolski sistem in sodijo v pristojnost italijanskega Ministrstva za šolstvo, univerzo in raziskovanje (it. Ministero dell'Istruzione dell'Università e della Ricerca). Na uradni spletni strani ministrstva je dostopen seznam javnih izobraževalnih ustanov v Tržaški pokrajini za šolsko leto 2016/2017, kjer vidimo, da je na Tržaškem skupno 54 izobraževalnih ustanov s slovenščino kot učnim jezikom. Od tega je 20 vrtcev (3–5 let), 23 osnovnih šol (6–10 let), 7 srednjih šol prve

10 Portal *Regional Obala* o odsotnosti slovenščine na javnih napisih: <<http://www.regionalobala.si/novica/dvojezicnost-pa-taka-v-trstu-ne-bo-plakatov-v-slovenscini>>. (Dostop 12. 5. 2018.)

11 Portal *Regional Obala* o napakah na javnih napisih: <<http://regionalobala.si/novica/v-trstu-bodo-zamenjali-sramotne-table-nic-vec-spakedrane-slovenscine>>. (Dostop 11. 5. 2018.)

12 Po članku *Primorskega dnevnika*: <www.primorski.it/stories/trst/236942_dvojezini_napis_i_so_redkost>. (Dostop 8. 5. 2018.)

stopnje (11–13 let) in 4 srednje šole druge stopnje (14–18 let) s skupno 11 učnimi smermi.¹³ Učbeniki so lahko načeloma uvoženi iz Republike Slovenije ali prevedeni (Bogatec 2015), dejansko pa je stanje precej zapleteno: uvoz učbenikov povzroča neujemanja z učnimi načrti, prevajanje zahteva veliko finančnih vložkov in časa, uvajanje italijanskih učbenikov, da bi ustrezali učnim načrtom, pa je sploh problematično, zaradi česar dolgoročne sistemske rešitve še ni na vidiku.¹⁴

K sodobnemu dojemanju situacije v Tržaški pokrajini pripomorejo raziskave inštituta SLORI (gl. 2.8.). Mednje sodi tudi raziskava, ki jo je inštitut opravil skupaj z Združenjem slovenskih športnih društev v Italiji (Maver 2015), v kateri avtor ugotavlja, da gledano na ravni celotne pokrajine na šolah s slovenskim učnim jezikom prevladujejo otroci iz mešanih zakonov (italijansko/slovenski). Avtor izpostavi podatek, da je na slovenskih šolah kar 19 % otrok iz popolnoma neslovenskih družin, kar je po mnenju strokovnjakov posledica pospeševanja procesov evropske integracije. Slednja skupaj z velikimi prednostmi prinaša tudi velike izzive za pedagoške delavce (Bogatec 2015), predvsem pa se v povezavi z drugimi družbenimi procesi skupaj z njim spreminja nabor identitetnih izbir med mladimi Slovenci v Italiji. Zaradi hitrosti družbenih procesov se jim bo humanistična stroka morala prilagoditi predvsem s sodobnejšo metodološko zasnovjo, ugotavlja Susanna Pertot (2017: 98–99).

Slovenščino se je na nekaterih šolah z italijanskim učnim jezikom začelo poučevati zlasti po sprejetju Zakona o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin št. 482 leta 1999. Od leta 2009 naprej je slovenščina eden od štirih tujih jezikov, ki jih poučujejo na italijanski srednji šoli prve stopnje Francesco Rismundo v Trstu. Gre za prvi primer vključevanja pouka slovenščine v italijanski učni program, ki se je kasneje razširilo na italijansko srednjo šolo prve stopnje Nazario Sauro. Tovrstnih poskusov je bilo na italijanskih šolah v minulih letih še več. Zaradi dobrih odzivov ter zaradi naraščajočega zanimanja za slovenski jezik in kulturo med večinskim italijanskim prebivalstvom nasprotno se sistematično uvajanje pouka slovenščine v italijanskih šolah napoveduje tudi v prihodnje (Bogatec, Lokar 2016). S šolskim letom 2018/2019 se je slovenščino kot drugi tudi jezik začelo poučevati na nižjih srednjih šolah z italijanskim učnim jezikom na območju Tržaške in Goriške pokrajine.

V okvir (sicer zasebnega) šolstva sodi mreža glasbenih šol, ki nudijo glasbeni

13 Seznam javnih izobraževalnih ustanov s slovenščino kot učnim jezikom na Tržaškem: <http://www.scuola.fvg.it/usr/fvg/USRFVG/Scuole_in_lingua_slovena/sole_scuole/>. (Dostop 12. 5. 2018.)

14 Podatki pridobljeni v pogovoru z dr. Matejko Grgič, raziskovalko na SLORI.

pouk učencem in dijakom, sodijo pa pod okrilje **Glasbene matice**,¹⁵ ki je bila ustanovljena v Trstu leta 1909 in deluje kot deželna profesionalna izobraževalna ustanova z izpostavami v Trstu, Gorici, Špetru in Ukrah. Na Tržaškem znotraj Glasbene matice deluje šola Marij Kogoj, nekoliko manj pa je v tej pokrajini prisoten Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel, ki prav tako deluje širše v zamejskem prostoru in je bolj razširjen v Goriški kakor v Tržaški pokrajini.

2.3 Kulturna dejavnost

Krovni slovenski politični organizaciji, ki delujeta na Tržaškem, sta Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ)¹⁶ in Svet slovenskih organizacij (SSO).¹⁷ Obe si za glavni cilj postavlja zaščito pravic in interesov slovenske narodne skupnosti v Italiji in njenih pripadnikov na vseh področjih družbenega udejstvovanja, obenem pa sta vključeni v Slovensko manjšinsko koordinacijo (Slomak).¹⁸

Na področju kulture pomemben delež prispevata Zveza slovenskih kulturnih društev (ZSKD), ki kot članica SKGZ povezuje kulturna društva in posameznike cele pokrajine ter skrbi za podporo, svetovanje in ostale usluge članicam.¹⁹ Prav tako je pomembno delovanje kulturne organizacije Slovenska prosveta,²⁰ ki kot članica SSO na Tržaškem povezuje katoliška prosvetna in kulturna društva s slovenskimi župnijami in tržaško Cerkvijo.

Skupno lahko naštejemo približno 50 društev v ZSKD in v okviru Slovenske prosvete približno 30.²¹ Večina kulturnih društev deluje že od začetka 20. ali celo od druge polovice 19. stoletja, takrat so se namreč vzpostavljala kot pevska in bralna društva v znamenju narodnega preporoda in v slovenskem prostoru zelo priljubljenih čitalnic. Čitalniško gibanje se je začelo v Trstu leta 1861 in se v desetletju razširilo po vseh večjih mestih na Slovenskem. Kakšnih dejavnosti pa je v slovenskih kulturnih društvih največ? V grobem jih lahko razdelimo na pevske zbole, jezikovne tečaje (zlasti knjižne slovenščine), pohode, kulturne prireditve, koncerte, natečaje, ekskurzije, bralne krožke in literarne večere, pravljične urice

¹⁵ Glasbena matica v FJK: <<http://www.glasbenamatica.org/>>. (Dostop 15. 5. 2018.)

¹⁶ Slovenska kulturno-gospodarska zveza: <<http://www.skgz.org/sl/>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

¹⁷ Svet slovenskih organizacij: <<http://www.ssorg.eu/>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

¹⁸ Članice Slomak: <<http://www.skgz.org/sl/članice-slovenske-manjšinske-koordinacije>>. (Dostop 12. 5. 2018.)

¹⁹ Zveza slovenskih kulturnih društev: <<http://www.zskd.eu/>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

²⁰ Slovenska prosveta: <<http://slovenskaprosveta.org/>>. (Dostop 12. 5. 2018.)

²¹ Celoten pregled društev in njihovih dejavnosti je dostopen na uradnih spletnih strani Zveze slovenskih kulturnih društev in Slovenske prosvete. Podatek o zadnji posodobitvi spletnih vsebin ni dostopen.

za otroke, predstavitve knjig, družabne (tematske) večere, najrazličnejše delavnice za odrasle in otroke, praznovanja lokalnih praznikov (odmevna Majenca v Dolini), vaške šagre,²² pokušine domačih dobrot, vinske festivale, pustovanja, postavljanje m(l)aja, kresovanja, razstave, izdajanje publikacij o lokalnih posebnostih in svojih kulturnih prispevkih, in nasploh aktivno ohranjanje duhovne in snovne kulturne dediščine. Med ohranjanje slednje sodijo tudi številne pobude – kot primer lahko navedemo pobudo Kulturnega društva Kraški dom, ki je v letih 2003 in 2004 zbiralo hišna in ledinska imena v Repnu. Domačini so prejeli kamnite tablice s hišnimi imeni, društvo pa je pripomoglo tudi k izidu zemljevida občine Repentabor z vnesenimi ledinskimi imeni.²³

Na področju folklornega delovanja je najbolj prepoznavna Tržaška folklorna skupina Stu ledi, ki deluje od leta 1973 in je ob svoji 25. obletnici delovanja prejela Maroltovo plaketo za izredne dosežke na področju folklorne dejavnosti. Skupina ima svoj sedež v Kulturnem centru Anton Ukmar – Miro pri Domju.²⁴

Med največje prireditve za pevske zbole sodi Primorska poje, ki se je tržaški zbori množično udeležujejo. Tudi na lokalni ravni se redno odvijajo koncerti in revije pevskih zborov, ki ne le predstavljajo slovenske pesmi, temveč tudi utrjujejo medsebojno sodelovanje med vasmi in občinami Tržaške pokrajine. Naštejemo lahko vsaj 50 različnih zborov ter raznolikih pevskih sestavov, h katerim pa moramo prištetи še cerkvene pevske zbole, ki delujejo pod okriljem Zveze cerkvenih pevskih zborov Trst. Največ medijske pozornosti je usmerjene v Tržaški partizanski pevski zbor Pinko Tomažič, ki je prejemnik vrste priznanj. Med najbolj odmevnimi priznanji je zlati red za zasluge Republike Slovenije, ki so ga leta 2013 prejeli za izjemni prispevek k utrjevanju slovenske narodne zavesti v zamejstvu.

Razvita je tudi tradicija godbeništva in orkestrov: štiri godbe v Nabrežini, Proseku, Trebčah in Boljuncu ter dva pihalna orkestra: Pihalni orkester Ricmanje ter Pihalni orkester Breg iz Doline.

Začetki nekdanjega tržaškega Dramatičnega društva, ki segajo v leto 1902 oz. v leto 1904, ko se je to naselilo v prostore kasneje požganega Narodnega doma, so hkrati začetki edinega slovenskega poklicnega gledališča zunaj meja Republike

22 Šagre so tradicionalni vaški prazniki, s katerimi vaščani obeležujejo god zavetnika vasi.

23 Več o pobudi na spletni strani Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije: <<http://www.zvkds.si/sl/entity-form/464>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

24 Uradni profil folklorne skupine na družabnem omrežju Facebook: <<https://www.facebook.com/stuledi/>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

Slovenije – Slovenskega stalnega gledališča (SSG) v Trstu. Po fašističnem požigu je to s svojim delovanjem nadaljevalo po vojni leta 1945, leta 1964 pa se je presečilo v Kulturni dom v Trstu, kjer si danes lahko ogledamo predstave na velikem in malem odru. Vloga gledališča kot posredovalca slovenske kulture italijanskemu prostoru se v zadnjem času občutno krepi, s čimer vodstvo gledališča nadaljuje tudi v sezoni 2018/2019 z abonmajem, ki odpira vprašanja vloge umetnosti v dialogu med različnimi kulturami. Osrednji nosilec organizacije in izvedbe gledaliških dejavnosti SSG je Društvo slovensko gledališče, v sklopu katerega deluje tudi gledališka šola StudioArt, ki skrbi za razvoj mladih igralskih talentov.²⁵

Druga pomembna gledališka skupina je Radijski oder, ki je nastala leta 1946, ko je Zavezniška vojaška uprava v Trstu ustanovila slovensko radijsko postajo. Danes pod svojim okriljem združuje ansambel Radijski oder, ki ustvarja radijske igre, ter ansambel Slovenski oder, ki pretežno uprizarja gledališke predstave za otroke, izvajajo pa tudi otroške igralske tečaje v okviru Male gledališke šole Mattejke Peterlin.²⁶ Številne so tudi amaterske dramske skupine posameznih kulturnih društev – v različnih sestavah sem jih naštel vsaj 12.

Za umestitev kulturnega dogajanja v prostor so nujni kulturni domovi, dvorane in središča. Nekoč je temelj vsemu dogajanju predstavljal Narodni dom na Filzijevi ulici, ki je bil leta 1920 požgan, zatem pa med letoma 1988 in 1990 obnovljen. V obnovljenem poslopu je danes sedež Visoke šole modernih jezikov za tolmače in prevajalce, ki je del Univerze v Trstu, od sredine leta 2004 pa dom gosti tudi slovensko informativno središče in razstavo o prvotnem Narodnem domu, ki je bil v začetku 20. stoletja slovensko in slovansko središče v Trstu.²⁷ Poleg konferenčne in razstavne dvorane v pritličju Narodnega doma sta v osrčju mesta še dve dvorani: Peterlinova dvorana, kjer je sedež Društva slovenskih izobražencev, ki organizira srečanja in strokovna predavanja v okviru SSO, ter Gregorčičeva dvorana, kjer ima sedež kulturno društvo Slovenski klub, ki prav tako organizira kulturne dogodke in strokovna predavanja v okviru SKGZ. Izven Trsta so nosilci kulturnih dejavnosti slovenski kulturni domovi po tržaških občinah, ki jih je skupaj z navedenimi prostori v samem Trstu približno 30.

Narodna in študijska knjižnica (NŠK) v Trstu je osrednja knjižnična ustanova na Tržaškem, ki se je za javnost odprla leta 1949 in ima v mestu še dve dislocirani

²⁵ SSG: <<http://www.teaterssg.com/>> in predstavitev Društva slovensko gledališče: <<http://www.skgz.org/sl/dru%C5%BDstvo-slovensko-gledali%C5%A1e>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

²⁶ Radijski oder: <<http://www.radijskioder.com/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

²⁷ Narodni dom: <<http://www.narodnidom.eu/sl/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

knjižnični enoti: Odsek za zgodovino in etnografijo, ki je začel delovati tri leta po odprtju knjižnice, ter od leta 2014 še Oddelek za mlade bralce v poslopju Narodnega doma. V Trstu je tudi Knjižnica Dušana Černeta, ki je specializirana za zdomski tisk, po ostalih tržaških občinah pa delujejo še: Knjižnica Pinko Tomičič in tovariši na Općinah, Občinska knjižnica Milje, ki ima ločeni oddelek s slovenskim gradivom, Občinska knjižnica Nade Pertot na Nabrežini ter Občinska knjižnica Zgonik.²⁸ V prvem nadstropju Kulturnega doma Prosek Kontovel na Proseku je od leta 2013 tudi knjižnica Borisa Pahorja, Ljudski dom Trebče se poнаша s Ciciknjivico, upoštevati pa moramo še bogate arhivske in knjižne zbirke lokalnih kulturnih društev.

Edina in s tem osrednja slovenska knjigarna v pokrajini je Tržaško knjižno središče (TKS) v centru Trsta. Nastalo je leta 2015, leto po zaprtju njegove predhodnice – Tržaške knjigarne. Pomembno je zlasti zato, ker ni le prostor, ki domačinom omogoča seznanjanje s knjižnimi novostmi, temveč je tudi prostor organizacije literarnih in širše kulturnih dogodkov, obenem pa igra ključno vlogo pri oskrbi slovenskih šol na Tržaškem s slovenskimi učbeniki.²⁹

Med najsodobnejšimi in najbolj obiskanimi muzeji je v zadnjem času zagotovo Ribiški muzej Tržaškega primorja, ki se je vzpostavil na pobudo istoimenskega etnografskega društva, ustanovljenega leta 2000 v Križu pri Trstu.³⁰ Med slovenske muzeje uvrščamo še Škedenjski etnografski muzej,³¹ Muzej Kraška hiša v Repnu,³² Hiška u'd Ljenčkice, ki je najstarejša hiša v Trebčah in od leta 2000 urejena v muzej, ter Muzej sv. Jožefa v Ricmanjih.

2.4 Športna dejavnost

Med člani Združenja slovenskih športnih društev v Italiji (ZSŠDI)³³ lahko nastejemo 56 društev in klubov, vključno s Slovenskim planinskim društvom Trst (SPDT). Člani ZSŠDI nadaljujejo dolgoletno tradicijo telovadnih društev, ki so se

²⁸ Celoten seznam zamejskih knjižnic s slovenskim gradivom na Tržaškem je objavljen na spletni strani Narodne knjižnice Trst: <<http://www.knjiznica.it/slovenci-v-italiji/slovenske-knjiznice-v-italiji-2/>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

²⁹ Prispevek o odprtju Tržaškega knjižnega središča na spletnem portalu MMC RTV SLO: <<https://www.rtvslo.si/kultura/knjige/foto-zgodovinski-trenutek-v-trstu-trzasko-knjizno-sredisce-je-odprto/368184>>. (Dostop 15. 5. 2018.)

³⁰ Ribiški muzej Tržaškega primorja: <<http://www.ribiski-muzej.it/muzej/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

³¹ Škedenjski etnografski muzej: <<http://www.skedenj.net/>>. (Dostop 11. 5. 2018.)

³² Kraška hiša v Repnu: <<http://www.kraskahisa.com/slo/index.php>>. (Dostop 13. 5. 2018.)

³³ ZSŠDI: <<http://www.zssdi.it/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

pričela popularizirati že v 19. stoletju. V Trstu je bilo najpomembnejše telovadno društvo Sokol, o katerem je izšla celo samostojna publikacija.³⁴

Regionalni TV program Koper - Capodistria že leta pripravlja posebno oddajo Športel, namenjeno športnemu dogajanju v zamejstvu. V nespremenjenem polurnem formatu se oddaja redno predvaja že vse od leta 1991, in sicer vsak ponедeljek zvečer ob 18.00.

2.5 Verska dejavnost

Tržaška pokrajina sodi pod cerkveno upravo Tržaške škofije.³⁵ Slovenskih verskih občestev znotraj škofije je 14, v vseh župnijah se bogoslužje in verouk izvajata v slovenskem jeziku. Število slovenskih duhovnikov v Tržaški nadškofiji je prav tolikšno – 14, poleg duhovne službe pa so duhovniki še pomembni nosilci kulturnega dogajanja, zlasti v društvih, ki so del Prosvetne zveze. Mnoge župnije redno izdajajo tudi verska glasila, kot je denimo Kriški zvon iz Križa.

2.6 Mediji množičnega obveščanja

Sodobni slovenski tiskani mediji na Tržaškem so osnovani na dolgi tradiciji slovenskega tiska, ki sega vse do leta 1849. Takrat je izhajal slovensko-hrvaški mesečnik *Slavjanski rodoljub*, ki je bil po šestih številkah ukinjen, v letu 1850 pa ga je nadomestil mesečnik *Jadranski Slavjan*, ki prav tako ni izhajal dlje od enega leta. V obeh časopisih je prevladovala slovenščina, izdajalo pa ju je Slavjansko društvo v Trstu. Dolgotrajnejša slovenska periodika se vzpostavi s tržaškim političnim glasilom *Edinost* leta 1876 in prvim slovenskim ženskim časopisom *Slovenka*, ki začne izhajati leta 1897.³⁶ Med sodobnimi časopisi je najvidnejši lokalni medij *Primorski dnevnik*,³⁷ ki tako na spletu kot v tiskani obliki dosledno poroča o dogajanju doma in po svetu in se še posebej osredotoča na problematiko narodne manjšine. Osnovnošolcem do nekje 6. razreda je namenjenih 10 letnih številk mladinske književne revije *Galeb*, priljubljene med mladimi v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini. Spregledati ne smemo družinske revije *Mladika*, ki jo že od leta 1957 izdaja istoimenska izložba (gl. točko 2.7.), ob njej pa za mlajše bralce

³⁴ Telovadno društvo Sokol: <<http://www.slosport.org/sokoli-trzaskega-sokola/>>. (Dostop 11. 5. 2018.)

³⁵ Tržaška škofija: <<http://www.diocesi.trieste.it/slo/?cat=41>>. (Dostop 15. 5. 2018.)

³⁶ V preteklem letu je izšla samostojna monografija, posvečena časopisu *Slovenka*. Več v Verginella 2017.

³⁷ *Primorski dnevnik*: <<http://www.primorski.it/>>. (Dostop 6. 5. 2018.)

izhaja mladinska priloga *Rast*.³⁸ Revija *6krat* je namenjena vzgoji in izobraževanju mladih, izdaja pa jo dobrodelna organizacija Sklad Mitja Čuk. Pomemben vir informacij za Slovence na tem območju je tudi katoliški tednik *Novi glas*, ki ima uredništvo v Trstu in Gorici, vanj pa sta se združila dva nekdanja tednika – tržaški *Novi list* in goriški *Katoliški glas*.³⁹

Radijski in televizijski program sta prilagojena zahtevam slovenskih poslušalcev in gledalcev, zanj pa je odgovoren *RAI FJK*, deželni sedež *italijanske* nacionalne radiotelevizijske mreže *RAI* za FJK. V sklopu tega delujeta Radio Trst A, ki ima 73-letno tradicijo, in *RAI 3 bis*, ki deluje od leta 1995. Oba medija oddajata vsebine v slovenskem jeziku. S kanalom *RAI 3 bis* je vzpostavljena slovenska televizija v Italiji, ki je rezultat sklenjenega sodelovanja med deželnim sedežem *RAI* in Televizijo Koper - Capodistria, nakar so bile programu dodane še vsebine dnevnikov *RTV Slovenija*. Z uvedbo digitalne televizije se je *RAI 3 bis* iz Tržaške in Goriške pokrajine razširil na celotno deželno ozemlje in se od takrat vse bolj uveljavlja kot samostojna televizijska mreža FJK.⁴⁰ Dnevna oddaja slovenske televizije v Italiji *Telednevnik* se v nočnih urah predvaja tudi na Televiziji Slovenija 1.

2.7 Založništvo

Na Tržaškem se z dolgo založniško tradicijo ponašata dve založbi. Od leta 1945 zamejskim in širše primorskim avtorjem izdajo njihovih del omogoča Založništvo tržaškega tiska (ZTT),⁴¹ ki daje poudarek zlasti leposlovju, eseistiki ter znanstvenim in poljudnoznanstvenim delom. Letno pripravi približno 40 predstavitev knjig. Druga tržaška založba je Mladika, ki je leta 1957 začela izdajati istoimensko revijo (gl. 2.6.), leta 1961 pa je izdala prvo knjigo. Uspešno založniško dejavnost nadaljuje vse do danes, ko se ponaša z več kot 350 izdanimi naslovi in številnimi priznanji iz Slovenije in mednarodnega literarnega prostora.⁴²

38 *Mladika*: <<http://www.mladika.com/revija-mladika/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

39 *Novi glas*: <<https://www.novglas.eu/o-nas/>>. (Dostop 11. 5. 2018.)

40 Mreža *RAI FJK*: <<http://www.sedezfjk.rai.it/>>. (Dostop 15. 5. 2018.)

41 Založništvo tržaškega tiska: <<http://www.ztt-est.it/>>. (Dostop 15. 5. 2018.)

42 Založba Mladika: <<http://www.mladika.com/>>. (Dostop 14. 5. 2018.)

2.8 Znanstvenoraziskovalna dejavnost

Glavni nosilec znanstvenoraziskovalne dejavnosti na Tržaškem je Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI),⁴³ slovenska ustanova, ki se od leta 1974 ukvarja z raziskovalno dejavnostjo in danes predstavlja središče za intelektualne in strokovne razprave. Jedro raziskovalne dejavnosti inštituta predstavljajo raziskave s področja antropologije, geografije, jezikoslovja, pedagogike, političnih ved, prava, psihologije in sociologije, posebej pa se osredotočajo na interdisciplinarno obravnavo manjšinskih vprašanj. Med novejše projekte, namenjene krepitevi jezikovne ozaveščenosti, sodi vzpostavitev spletnega portala Slovenščina kot manjšinski jezik (SMejse),⁴⁴ na katerem so zbrana orodja, gradiva in informacije, s katerimi si lahko obiskovalci pomagajo pri razvijanju jezikovnih veščin v slovenskem jeziku.

3 Sklep

Ob zaključku pregleda organiziranosti in delovanja slovenske skupnosti na Tržaškem lahko sklenemo, da so pogoji za javno rabo slovenščine relativno ugodni. Javno rabo omogočajo vse obravnavane oblike organiziranja (ustanove, organizacije in društva), ki so bile predstavljene v obliki osmih področij, s katerim smo poskušali zajeti vse ravni govorčevega javnega udejstvovanja. Pri tem smo ugotovili, da so možnosti za rabo slovenščine najslabše razvite v javni upravi, zaskrbljujoči pa so tudi rezultati raziskave Maje Mezgec (2015), ki kažejo na nizko zastopanost slovenščine na krajevnih napisih in obvestilnih tablah. Nаписи на Tržaškem so pretežno enojezični italijanski v Trstu samem, v drugih krajih pa se na dvojezičnih tablah poleg italijanščine pogosteje pojavlja tudi slovenščina.

Kot zelo razvito področje lahko izpostavimo slovensko šolstvo, in sicer močno vzgojno-izobraževalno mrežo javnih vrtcev in šol, ki jih je skupno 54. Kljub uveljavljanju slovenščine kot predmeta na italijanskih šolah, ki daje spodbudne rezultate med italijanskimi učenci, na področju šolstva največji izziv za stroko predstavlja učbeniška problematika.

Na lokalni ravni s svojim dolgorajnim in raznolikim delovanjem izstopajo kulturna in športna društva, hkrati pa lahko omenimo tudi dobro infrastrukturno razvito, saj na Tržaškem naštejemo več kot 30 poslopij, v osnovi namenjenih kulturni

43 SLORI: <<http://www.slori.org/>>. (Dostop 15. 8. 2018.)

44 Spletni portal SMEJSE: <<http://www.smejse.it/>>. (Dostop 16. 8. 2018.)

dejavnosti. Organizacija delovanja kulturnih društev znotraj ZSKD ali Slovenske prosvete je na visoki ravni, več kot 150-letna tradicija slovenskih tiskanih medijev se nadaljuje s številnimi časopisi in revijami, vsi mediji imajo vzpostavljene spletnne portale, ustaljena založniška in znanstvenoraziskovalna dejavnost pa omogoča uveljavljanje slovenskega jezika v intelektualni sferi. Vsi predstavljeni dejavniki kažejo, da ima slovenska narodna skupnost na Tržaškem razvito podporo vzgojno-izobraževalnih in kulturnih ustanov ter številnih strokovnjakov, ki se z novo metodologijo uspešno prilagajajo spremembam in so se pripravljeni soočati z izzivi, ki jih manjšini na Tržaškem prinašajo sodobni družbeni procesi.

Viri

- MERKÙ, Pavle (ur.), 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: ZTT.
- MERKÙ, Pavle, 1994: *Toponomastika občine Zgonik*. Gorica: Občina Zgonik.
- MERKÙ, Pavle, 2004: *1300 primorskih priimkov*. Trst: Mladika.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko, VODOPIVEC, Peter, 2016: *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. veka*. Ljubljana: Modrijan.
- VALENTINČIČ, Dejan, 2014: *Slovenci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjštine*. Celovec/Klagenfurt, Ljubljana, Novo mesto.
- VERGINELLA, Marta (ur.), 2017: *Slovenka: prvi ženski časopis (1897-1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Literatura

- BANDELJ, Andrej, PAHOR, Samo, in RUPEL, Aldo, 2010: *Tržaško in Goriško*. Drago Kladnik (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BOGATEC, Norina, 2015: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 74. 5–21.
- BOGATEC, Norina, in LOKAR, Veronika, 2016: *Pouk slovenščine. Raziskava o poučevanju slovenščine na italijanski šoli v Trstu*. Trst: Sklad Libero, Zora Polojaz, SLORI.
- BOGATEC, Norina, 2017: Šolanje, izobraževanje in raziskovanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Norina Bogatec in Zaira Vidau (ur.). Trst: SLORI, ZTT. 102–116.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremenena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1996: Sociolinguistica prema genetskoj i tipološkoj lingvistici. *Suvremena lingvistika* 41–42. 87–94.

- JAGODIC, Devan, KAUČIČ-BAŠA, Majda, in DAPIT, Roberto, 2017: Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Norina Bogatec in Zaira Vidau (ur.). Trst: SLORI, ZTT. 67–88.
- KAUČIČ-BAŠA, Majda, 1994: *Slovenska šola na Tržaškem: sociolinguistična presoja*. Trst, Gorica, Videm: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- KAUČIČ-BAŠA, Majda, 1998: *Javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika na Tržaškem*. Doktorsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MAVER, Martin, 2015: *Šola, družina in zunajšolske dejavnosti. Raziskava o jezikovnem sestavu in splošni angažiranosti mladih, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ter večstopenjsko šolo s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru*. Trst: ZSŠDI.
- MEZGEC, Maja, 2015: *Raziskava o jezikovni pokrajini na naselitvenem območju slovenske skupnosti v Italiji. Raziskovalno poročilo*. Trst: SLORI. Na spletnu: <www.slori.org/upload/pdfslo_pub/uploadpdfslo_pub130.pdf>. (Dostop 15. 8. 2018.)
- PERTOT, Susanna, 2017: Identitetne prigode Slovencev v Italiji. *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Norina Bogatec in Zaira Vidau (ur.). Trst: SLORI, ZTT. 89–101.
- ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetsko-jezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem – Členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Erika Kržišnik (ur.). Ljubljana. 41–58.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Rezijančina: geneolinguistična in sociolinguistična opredelitev. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8. 199–213.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Nina Pahor

Devin/Duino

nina.pahor@hotmail.com

Slovenski jezik na Goriškem¹

Prispevek obravnava položaj slovenščine in slovenske narodne skupnosti na Goriškem (Goriška pokrajina², dežela Furlanija Julijska krajina, Italija). Osrednji del je posvečen rabi slovenščine v javnosti: v šolstvu, v sklopu kulturnih, športnih, verskih dejavnosti, v medijih, založništву in gospodarstvu. Posebna pozornost je namenjena zakonodaji.

Ključne besede: slovenščina, slovenska manjšina, zaščitni zakon, Goriška pokrajina

Slovene language in Province of Gorizia

This paper presents the situation of the Slovene language and the Slovene ethnical group in the Province of Gorizia (in the region Friuli Venezia Giulia, Italy). The central part of this paper focuses on the use of Slovene on a public platform: public education, cultural, sport, and religious activities, mass media, publishing, and economics. Special attention is given to legislation.

Keywords: Slovene language, Slovene minority, protective law, Province of Gorizia

1 Uvod

Prispevek obravnava položaj slovenščine in slovenske narodne skupnosti na Goriškem v Furlaniji Julijski krajini (FJK) v Italiji. Goriško območje je že stoletja povezano z ostalim delom slovenskega kulturnega prostora. Preko analize govornih položajev, v katerih se pojavlja slovenščina, skuša prispevek nuditi celovit pregled nad življenjem slovenske narodne skupnosti na Goriškem in njenou jezikovno identitetou.

2 Javna raba slovenščine v Goriški pokrajini

V obdobju Avstro-Ogrske je opismenjevanje na območju Gorice potekalo tudi v slovenščini. Posledično se je knjižni jezik s svojo narodnopredstavno in

1 Prispevek je bil predstavljen na 6. Mednarodnem znanstvenem srečanju mladih humanistov septembra 2018 v Vidmu, v tiskani obliki pa objavljen oktobra 2019 v 29. zborniku Slovenskega slavističnega društva *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ki je izšel v sklopu Slovenskega slavističnega kongresa v Novem mestu.

2 Pokrajine kot administrativne enote so bile sicer leta 2016 ukinjene, v prispevku pa se pokrajina ohranja kot kriterij, ker so pokrajine v preteklosti imele velik pomen in to še danes vpliva na stanje na različnih območjih.

narodnopovezovalno vlogo uveljavil v mnogih govornih položajih, kar še danes razlikuje Goriško (in Tržaško) od Videmske pokrajine. Ta časovna kontinuiteta rabe slovenščine v javnih govornih položajih, kot npr. v šolstvu, v sklopu kulturnih, športnih, verskih dejavnosti, v medijih, založništvu in gospodarstvu, je v zadnjih 70 letih sprožila val prizadevanj za zakonsko ureditev zajamčene pravice javne rabe jezika in posledično tudi dejanskih zakonskih ukrepov v tej smeri ter hkrati omogočila, da se je kljub pomanjkljivostim italijanskega zakonodajnega sistema slovenščina ohranila in se še dodatno razvijala v vseh zgoraj omenjenih položajih.

2.1 Pravni položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji

Pravni položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji ureja vrsta zakonov italijanske države. V prispevku bodo zakoni navedeni po kronološkem zaporedju, da bi prikazali stopnje razvoja zaščite slovenske manjštine v letih. 6. člen ustave Republike Italije, ki je stopila v veljavo leta 1948, se glasi: »Republika s posebnimi določili ščiti jezikovne manjštine«.³ Omemb vreden je Londonski memorandum iz leta 1954 s priloženim Posebnim statutom, v katerem italijanska in jugoslovanska vlada po pridobitvi con A oz. B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) v civilno upravo izražata skupno namero zaščititi slovensko manjšino v Italiji in italijansko v Jugoslaviji. V okviru te zaščite naj bi manjšini imeli pravico do razvoja tiska v svojem jeziku, ustanavljanja svojih organizacij, pouka v svojem jeziku, rabe maternega jezika v odnosu z oblastmi. Na območju, kjer živi znaten delež pripadnikov manjštine, naj bi se pojavili krajevni napisи tudi v njem jeziku. Statut je bil referenčni vir pri oblikovanju člena o zaščiti manjšin v kasnejših Osimskeih sporazumih (Zobec 2017: 124–25). Italija ni nikoli ratificirala Londonskega memoranduma, zato njegova določila o zaščiti manjšin niso imela prave pravne veljave. S podpisom Osimskeih sporazumov leta 1975 je prenehal veljati Posebni statut iz 1954, državi podpisnici pa sta se obvezali, da ohranita enako raven varstva, kot je bila določena prej. Posebni statut je urejal zaščito samo v coni A STO (današnji Tržaški pokrajini), z Osimskeimi sporazumi pa naj bi se ta zaščita razširila na celotno naselitveno območje slovenske manjštine v Italiji (Zobec 2017: 190–92). Osimski sporazum naj bi torej ohranil določila iz Londonskega memoranduma kot merilo zaščite manjštine, vendar je tukaj prišlo do zapleta: Jugoslavija je trdila, da je treba to merilo razumeti v vsebinskem smislu, glede ravni zaščite, Italija pa tudi v teritorialnem smislu, torej da velja samo za

³ Pri tem velja opozoriti na terminološko vprašanje jezikovna : narodna manjšina (Brezigar 2010, Benedetti 2015).

Tržaško pokrajino (bivšo cono A). Do sprejetja zaščitnega zakona je zato vsaka pokrajina imela svojo raven varstva: od Osimskega sporazuma Goriška pokrajina torej ni dobila dejanskih pravic.⁴

Ustavno sodišče je leta 1983 z razsodbo 312/1983 določilo, da zaščita manjšin ni samo vsebina zakonskega določila, temveč mora postati načelo in cilj, h kateremu naj država, dežele in druge oblike krajevne uprave težijo v okviru svojih pristojnosti (Sanzin 2015: 11). Z razsodbo 62/1992 je bila kasneje priznana pravica do rabe manjšinskega jezika v odnosu do javne uprave. Leta 1999 je italijanska država odobrila Okvirni zakon o pravnem varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche* (zakon št. 482/1999). Zakon, ki ga sestavlja dvajset členov, vsebuje seznam dvanajstih manjšin, med katerimi je tudi slovenska, in zagotavlja možnost rabe manjšinskega jezika v šoli in v odnosu do javnih uprav, v medijih, v založništvu in v tisku. Določa tudi, da sta jezik in območje naselitve bistvenega pomena za manjšinsko skupnost in da so vse avtohtone manjštine priznane in zaščitene na ozemlju, na katerem so zgodovinsko prisotne (Sanzin 2015: 11–12). Odločen (vendar ne še dokončen) korak v smeri zaščite slovenske manjštine v Italiji pomeni t. i. zaščitni zakon (zakon št. 38/2001), ki je namejen samo slovenski narodni skupnosti. Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina, v kateri živi slovenska narodna skupnost, je nekaj let kasneje sprevela še Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjštine *Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena* (zakon št. 26/2007).

Zakon 38/2001 je bil objavljen v Uradnem listu marca 2001 z naslovom Določila za zaščito slovenske jezikovne manjštine v Furlaniji Julijski krajini (*Norme per la tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli - Venezia Giulia*) in je znan pod imenom Zaščitni zakon za Slovence v Italiji (Brezigar 2010: 15). Sestavlja ga 29 členov in slovenski narodni skupnosti podeljuje nekatere temeljne pravice: rabo slovenskih imen, priimkov in poimenovanj, pravico do slovenskega imena, pravico do pravilno zapisanega ali natisnjene imena v javnih aktih, pravico do brezplačnega vračanja poitalijančenega priimka v izvirno slovensko različico. Zakon ureja rabo slovenščine v odnosu do krajevne uprave in oblasti (vsaj s prevodom) in v osebnih dokumentih ter pravico do rabe slovenščine v izvoljenih organih. Določa sistematično uvajanje vidne dvojezičnosti (krajevni in drugi napisи).

⁴ Dobila je slovensko šolstvo, ki pa so ga obnovili že zavezniki (s šolskim zakonom 1012/1961 je bila nato formalno priznana slovenska manjšina na Goriškem), in možnost uporabe slovenščine pred sodnimi in upravnimi oblastmi, to pravico je dalo Ustavno sodišče v odločbi 28/1982 (Valentinčič 2014: 411–13).

Zakon 38/2001 obravnava slovensko manjšino v Italiji na razmeroma celovit način, kljub temu pa ne določa natančno, na katerem območju naj se izvajajo vse pravice, ki jih priznava slovenski skupnosti. 4. člen zakona pravi, da se ukrepi izvajajo na območju, kjer je manjšina zgodovinsko prisotna, to območje pa mora določiti novoustanovljeni Institucionalni paritetni odbor za vprašanja slovenske manjštine. 3. člen istega zakona namreč določa, da se mora šest mesecev po začetku veljave zakona ustanoviti institucionalni paritetni (slovensko-italijanski) odbor, ki ga imenujejo razne institucije in ki je pristojen za reševanje nedorečenih določil v zakonu, med katerimi je ravno ozemeljski obseg izvajanja zakona.⁵ V vsaki občini, ki bi želela biti vključena v seznam krajev na ozemlju izvajanja zakona, mora 15 odstotkov prebivalcev oziroma tretjina občinskih svetnikov v roku 18 mesecev od začetka veljave zakona sprožiti postopek in zahtevo poslati Paritetnemu odboru, ta zadevni odlok potem sprejme predsednik. Postopek za vključitev občin v območje zaščite je v praksi trajal veliko več in se je zaključil šele leta 2007 (Brezigar 2010: 16). S tem je zakon dejansko tudi začel veljati.

Goriška pokrajina je v območje zaščite za slovenski jezik vključila naslednje občine: s sklepom štev. 3 z dne 7. februarja 2001 občine Krmin, Doberdob, Tržič, Ronke, Števerjan, Sovodnje; s sklepom štev. 13 z dne 11. julija 2002 občino Gorica; s sklepom štev. 28 z dne 24. novembra 2003 občino Zagraj (Brezigar 2010: 17). Septembra 2007 je Predsednik republike Italije Giorgio Napolitano podpisal odlok o veljavnosti seznama 32 občin, vključenih v območje zaščite, med katerimi sta bili tudi občini Tržič in Zagraj. V vseh teh občinah naj bi se izvajale individualne pravice, predvidene po zakonu 38/2001, na izvajanje 10. člena o vidni dvojezičnsoti pa je pristalo samo 23 občin, prej omenjeni občini Tržič in Zagraj sta izostali. Decembra 2007 je bil zadnji seznam izpopolnjen in so se mu dodala tri naselja v Zagrajski občini (Zobec 2017: 472–76).

2.2 Uradovalni jezik

Položaj slovenščine kot uradovalnega jezika urejajo 8. člen (Raba slovenskega jezika v javni upravi), 9. člen (Raba slovenskega jezika v izvoljenih telesih) in 10. člen (Javni napisi in toponimi) zakona 38/2001. Določila iz teh členov se izvajajo v vseh občinah Goriške pokrajine, ki so vključene v območje zaščite. V občini Gorica so določene četrti izvzete, zato se določila izvajajo le v Štandrežu,

⁵ Od konca oktobra 2018 ima paritetni odbor nov poslovnik. Paritetni odbor bo odslej imel 5-letni mandat, odborniki lahko pridejo ob mesto, če so odsotni na petih zaporednih sejah ali na treh zaporednih sejah v istem sončnem letu. Spremembe kažejo, katere so bile dosedanje nedorečenosti in pomanjkljivosti odbora, ki so ovirale njegovo učinkovitost.

Pevmi, Štmavru, na Oslavju, v Podgori, na Placuti in v Svetogorski četrtri (Brezigar 2010: 72). Mestno središče je izostalo, v Svetogorski četrtri in na Placuti pa ne, ker je bila tam slovenska manjšina tradicionalno prisotna, kar dokazuje veliko število slovenskih ustanov in toponimov na tem območju (Zobec 2017: 476–78).

V komunikaciji z oblastmi (jezik javnih uradov, pravna dokumentacija, javna obvestila) je Slovencem v Italiji priznana pravica do rabe slovenščine tako v odnosih s krajevno upravno in sodno oblastjo kakor tudi s podjetji, ki na osnovi koncesij opravljam storitve javne koristi in imajo svoj sedež na območju, na katerem se priznavajo in ščitijo pravice slovenske manjšine.

Na istem območju se izdajajo tudi dvojezični osebni dokumenti: občan lahko izbere samo italijansko različico ali dvojezično italijansko-slovensko.⁶ Izdajajo se lahko davčni obrazci v slovenščini. Obvestila javne uprave so dvojezična (razen v iz zaščite izvezetih predelih).

Na območju, določenem po zakonu 38/2001, so krajevni napisi dvojezični (italijansko-slovensko). Postavitev slovenskih krajevnih napisov določa 10. člen zakona: njegova določila se izvajajo v vseh občinah Goriške pokrajine, vključenih v območje zaščite, z izjemo občin Gorica in Krmin. V občini Krmin so slovenski napisi samo v nekaterih predelih, v občini Gorica pa samo v Štandrežu, Podgori, Pevmi, Štmavru in na Oslavju (Brezigar 2010: 72). Tudi ostali napisi (*Parkiranje prepovedano, Biološki odpadki*) naj bi bili na tem območju praviloma dvojezični.

2.3 Javno šolstvo

V Goriški pokrajini (prav tako tudi v Tržaški) ločujemo šole v sistemu javnega šolstva glede na učni jezik: obstajajo šole s slovenskim učnim jezikom in šole z italijanskim učnim jezikom. Šolski sistem šol s slovenskim učnim jezikom sledi državnemu italijanskemu sistemu, (obvezno) šolanje je torej razdeljeno na: osnovno šolo (5 let), nižjo srednjo šolo (3 leta) in višjo srednjo šolo (5 let). Poleg tega so še otroške jasli in otroški vrtci. Visokošolskih zavodov s slovenskim učnim jezikom v Italiji ni; v okviru raznih študijskih programov je mogoče študirati oz. se učiti slovenščino (kot samostojni študijski program ali kot izbirni predmet), pri

⁶ 3. odstavek, 8. člen, zakon 38/2001: Akti in katerikoli ukrepi namenjeni javni uporabi in natisnjeni na pripravljenih obrazcih, vključno z dokumenti osebnega značaja, kot so osebne izkaznice in potrdila matičnega urada, se v občinah, o katerih govori 4. člen, izdajajo na zahtevo zainteresiranih državljanov bodisi v italijanščini in slovenščini ali tudi samo v italijanščini. Raba slovenskega jezika je predvidena tudi v zvezi z javnimi sporocili in uradnimi objavami.

takem pouku je tudi slovenščina, ob uradni italijanščini, učni jezik, ni pa slovenskih fakultet in univerz, tako kot velja za obvezno šolo.

Otroški vrtci, osnovne šole in nižje srednje šole so po območjih povezane v t. i. večstopenjske šole. Šole s slovenskim učnim jezikom v Goriški pokrajini so razdeljene na Večstopenjsko šolo Gorica in Večstopenjsko šolo Doberdob, ki imata ločeni ravnateljstvi.

V večstopenjsko šolo Gorica spadajo:

- otroški vrtci: Ringaraja (Brolova ulica, Gorica), Sonček (Ulica Maxa Fabianijsa, Gorica), Pika Nogavička (Štandrež), Pikapolonica (Pevma), Kekec (Števerjan), Mavrica (Bračan);
- osnovne šole: Otona Župančiča (Brolova ulica, Gorica), Frana Erjavca (Štandrež), Josipa Abrama (Pevma), Alojza Gradnika (Števerjan), Ludvika Zorzuta (Bračan);
- nižja srednja šola: Ivana Trinka (Gorica).
- V večstopenjsko šolo Doberdob spadajo:
- otroški vrtci: Čriček (Doberdob), Čira čara (Sovodnje), Barčica (Romjan in Ronke), Živ žav (Rupa);
- osnovne šole: Prežihovega Voranca (Doberdob), Petra Butkoviča Domna (Sovodnje), Romjan, Vrh Svetega Mihaela;
- nižja srednja šola: Doberdob.

V Gorici delujejo občinske jasli s slovenskim učnim jezikom Tika-Taka. Višje srednje šole so zbrane v slovenskem šolskem centru na Puccinijevi ulici. Delijo se na licejski in tehnični pol. Licejski pol združuje Humanistični licej Simona Gregorčiča, Znanstveni licej Simona Gregorčiča in Klasični licej Primoža Trubarja; tehnični pol pa v Zavodih Ivana Cankarja, Žige Zoisa in Jurija Vege združuje turistično smer, smer za upravo, finance in marketing ter smer za informatiko.⁷

Od aprila 2018 italijansko ministrstvo za šolstvo priznava polnopravnost poučevanja slovenščine kot drugega evropskega jezika na italijanskih šolah. V šolskem letu 2018/2019 naj bi slovenščina postala učni predmet v šolah z italijskim učnim jezikom, kot se že poskusno dogaja na nekaterih šolah v Trstu (natečajni razred za poučevanje slovenščine kot drugega jezika že obstaja).⁸

⁷ Seznam šol s slovenskim učnim jezikom v Goriški pokrajini je dostopen na spletni strani Deželnega šolskega urada za FJK: <http://www.scuola.fvg.it/usr/fvg/USRFVG/Scuole_in_lingua_slovena/sole_scuole/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

⁸ Pouk slovenščine bo, *Primorski dnevnik*: <<http://www.primorski.eu/stories/trst/297372/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

Na Goriškem delujeta tudi dve slovenski glasbeni šoli: Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel⁹ in Glasbena matica, ki ima v Gorici svojo podružnico.¹⁰

Na Goriškem na področju izobraževanja deluje še Slovenski izobraževalni konzorcij – SLOV.I.K., ki s strokovnimi tečaji nadgrajuje formalno izobraževanje in Slovencem v Italiji omogoča izpopolnjevanje na različnih področjih za bolj konkurenčno vključitev na tržišče.¹¹

2.4 Kulturna dejavnost

Kulturna dejavnost na Goriškem poteka pod okriljem dveh zvez, v kateri so včlanjena posamezna slovenska kulturna društva. Zvezi društev sta Zveza slovenske katoliške prosvete (ZSKP),¹² ki ima 10 članic in je del krovne organizacije Svet slovenskih organizacij (SSO),¹³ ter goriška pokrajinska enota Zveze slovenskih kulturnih društev (ZSKD),¹⁴ ki ima 16 članic in je del krovne organizacije Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ).¹⁵

Bogato kulturno dejavnost na Goriškem dopolnjujejo pevski zbori. Po starosti in sestavu se delijo na otroške, mladinske, mešane mladinske, dekliške, ženske, moške in mešane zbole (številčno manjši zbori se včasih imenujejo vokalne skupine). Dejavnih zborov je skoraj 30. Vsi zbori imajo slovenske dirigente, ki za svoj repertoar segajo večinoma po ljudskih in umetniških skladbah izpod peres slovenskih skladateljev. Na področju zborovstva deluje Združenje cerkvenih pevskih zborov Gorica (v Trstu deluje Zveza cerkvenih pevskih zborov Trst), ki združuje cerkvene zbole posameznih župnij in tudi druge zbole, ki redno sodelujejo s slovensko pesmijo pri slovenskih bogoslužjih.

Slovenska gledališka dejavnost je na Goriškem razvejana. Slovensko stalno gledališče Trst ponuja v Gorici abonma produkcij, ki se izmenično odvijajo v Kulturnem centru Lojze Bratuž in v Kulturnem domu Gorica. Vse predstave v

9 SCGV Emil Komel: <<http://www.ssorg.eu/scgv-emil-komel/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

10 Glasbena matica: <<http://www.glasbenamatica.org/go/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

11 Slovenski izobraževalni konzorcij: <<http://www.slovik.org/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

12 Zveza slovenske katoliške prosvete Gorica: <https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/5/48/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

13 Svet slovenskih organizacij: <<http://www.ssorg.eu/gorica/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

14 Zveza slovenskih kulturnih društev: <<http://www.zskd.eu/home-fullscreen-sections/gorica/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

15 Slovenska kulturno-gospodarska zveza: <<http://www.skgz.org/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

sklopu goriškega abonmaja so v slovenščini in so opremljene z italijanskimi nadnapisi.¹⁶ Aktivni so tudi slovenski ljubiteljski gledališki sestavi, med katerimi redno delujejo Gledališka skupina O'Klapa (Gorica),¹⁷ Dramska družina F. B. Sedej (Števerjan)¹⁸ in Dramska skupina PD Štandrež (Štandrež).¹⁹ Slednji sta v zadnjih letih poskrbeli za podmladek, zato pod njihovim okriljem delujeta še Mladinska skupina M+ Dramske družine F. B. Sedej (Števerjan) in Mladinska skupina Mladi vržotini pod PD Štandrež.

Kulturna dejavnost večinoma poteka po slovenskih kulturnih domovih, čeprav nimajo vsa društva svojih prostorov in se zato včasih poslužujejo poslopij drugih (slovenskih) organizacij. V Gorici sta dva kulturna domova, Kulturni Center Lojze Bratuž²⁰ in Kulturni dom Gorica.²¹ Slovenske organizacije za svoje dejavnosti lahko uporabljajo določene prostore v Trgovskem domu, ki je nastal na začetku 20. stoletja kot kulturni, gospodarski in športni center Slovencev v Gorici in je kmalu po nastopu fašizma moral nehati služiti svojemu namenu. Zakon 38/2001 (19. člen) predvideva vračanje Trgovskega doma v roke slovenske skupnosti oziroma namestitev kulturnih in znanstvenih inštitucij slovenskega jezika, začenši z Narodno in študijsko knjižnico, v njegove prostore. Narodna in študijska knjižnica naj bi se v obnovljene prostore vselila leta 2019,²² vračanje celotne nepremičnine pa se do danes še ni uresničilo.²³ V okolici Gorice so po vaseh še drugi domovi, v katerih domujejo lokalna kulturna društva.

Na Goriškem delujeta dva slovenska muzeja: Muzej kmečke kulture Brincelj (Bukovje, Števerjan)²⁴ in Gradina – Naravni rezervat Doberdobsko in Prelošno jezero (Doberdob). Oba muzeja ponujata vodene oglede v slovenščini po

16 SSG, Abonma v Gorici: <<http://www.teaterssg.com/abonma-v-gorici/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

17 Gledališka skupina O'Klapa: <<https://soncrica.it/gledaliska-skupina-oklapa/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

18 Dramska družina F. B. Sedej: <<https://www.sedej.org/dramska-druzina/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

19 Dramska skupina Prosvetnega društva Štandrež: <http://www.pdstandrez.org/index.php?option=com_content&view=article&id=77&Itemid=27&lang=sl/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

20 Kulturni center Lojze Bratuž: <<http://www.centerbratuz.org/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

21 Kulturni dom Gorica: <<http://www.skgz.org/sl/kulturni-dom-gorica/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

22 Obnova vogalnih prostorov bo stekla prihodnje leto, *Primorski dnevnik*: <http://www.primorski.eu/stories/Za_rtvsl/296577/#.W4SIt1aaqB/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

23 Usoda četrtega nadstropja Trgovskega doma ostaja negotova, SKGZ: <<http://www.skgz.org/sl/novice/usoda-četrtega-nadstropja-trgovskega-doma-ostaja-negotova/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

24 O Muzeju kmečke kulture Brincelj: <<http://www.zskd.eu/wp-content/uploads/2016/10/12.pdf>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

predhodni rezervaciji.²⁵ Na Bukovju (Števerjan) ima sedež Galerija 75, v kateri redno potekajo razstave slovenskih fotografov iz Italije.²⁶

V goriškem mestnem jedru deluje goriški odsek (tržaške) Narodne in študijske knjižnice, slovenska Knjižnica Damir Feigel.²⁷ V nekaterih slovenskih občinah so tudi občinske knjižnice, v katerih hranijo slovensko knjižno gradivo: Občinska knjižnica Doberdob, Občinska knjižnica Sandro Pertini (Ronke), Občinska knjižnica Sovodnje ob Soči, Občinska knjižnica Števerjan.²⁸

Poleg knjižnice se v goriškem mestnem središču nahaja tudi slovenska Katoliška knjigarna, ki je bila ustanovljena leta 1910 in je ena najstarejših knjigarn v deželi FJK, vpisana je v seznam zgodovinskih knjigarn pri Ministrstvu za kulturne dobrine Republike Italije. V knjigarni se prodajajo slovenske knjige in šolski učbeniki, v njej redno potekajo literarna srečanja (npr. pobuda »kava s knjigo«).²⁹

2.5 Športna dejavnost

Na področju športa za slovenska društva v Italiji skrbi Združenje slovenskih športnih društev v Italiji (ZSŠDI), ki je nastalo leta 1970 in je danes ena najpomembnejših inštitucij slovenske narodne skupnosti v Italiji. V ZSŠDI je včlanjenih 57 slovenskih športnih društev, med katerimi 19 društev deluje na Goriškem.³⁰ Delovanje športnih društev poteka v slovenskem jeziku, društva pa načeloma nimajo omejitev za italijansko govoreče člane.

2.6 Verska dejavnost

Versko dejavnost v Goriški pokrajini ureja goriška nadškofija (pod katero spadajo sicer tudi nekatere župnije iz današnje Tržaške pokrajine). V sklopu nadškofije je bilo leta 1972 ustanovljeno Slovensko pastoralno središče Gorica³¹ s sedežem

²⁵ Gradina – Naravni rezervat Doberdobsko in Prelosno jezero: <<http://www.riservanaturalegradina.com/sl.html>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

²⁶ O Galeriji 75 na spletni strani fotokluba Skupina 75: <<http://www.skupina75.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

²⁷ Narodna in študijska knjižnica: <<http://www.knjiznica.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

²⁸ Seznam knjižnic s slovenskim knjižnim gradivom je dostopen na spletni strani Narodne in študijske knjižnice: <<http://www.knjiznica.it/slovenci-v-italiji/slovenske-knjiznice-v-italiji-2/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

²⁹ Katoliška knjigarna: <<http://www.katoliskaknjigarna-gorica.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

³⁰ Združenje slovenskih športnih društev v Italiji: <<http://www.zssdi.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

³¹ Uradna stran Slovenskega pastoralnega središča – Gorica na družabnem omrežju Facebook: <<https://it-it.facebook.com/pages/biz/Slovensko-pastoralno-središče-Gorica-251073392319274/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

pri Svetem Ivanu v Gorici, ki je nastalo z namenom, da bi slovenske vernike, do tedaj razkropljene po raznih italijanskih župnijah, združilo v slovenske župnije in jim nudilo bogoslužje v slovenskem jeziku.³² Med župnijami, ki jih označujemo kot slovenske, so župnije, v katerih potekajo samo slovenske maše, ter župnije z ločenimi slovenskimi in italijanskimi mašami. Izjema je župnija Podgora, kjer imajo le dvojezično italijansko-slovensko mašo. Slovenske župnije so: Podgora, Števerjan - Jazbine, Pevma - Štmaver - Oslavje, Župnija sv. Ivana (Gorica), Župnija sv. Ignacija (Gorica), Štandrež, Sovodnje, Gabrje - Vrh Sv. Mihaela, Rupa - Peč, Doberdob. Za slovenske vernike skrbijo slovenski duhovniki, ki jih je v Gorici sedem. Občasno darujejo slovenski duhovniki slovensko mašo tudi v župniji Ronke in na Subidi.

2.7 Mladinske organizacije

Na področju vzgajanja slovenske mladine delujeta na Goriškem dve organizaciji: taborniki Rodu modrega vala (Doberdob, Štandrež, Vrh)³³ in Slovenska zamejska skavtska organizacija (Doberdob, Gorica).³⁴ Na istem področju delujeta še dve vzgojno-izobraževalni ustanovi: vzgojno društvo Mladinski dom (Gorica), ki v svojem poslanstvu temelji na vrednotah slovenstva,³⁵ in Slovenski dijaški dom Simon Gregorčič, ki preko dodatnih dejavnosti ob rednem delovanju utrjuje in bogati znanje slovenskega jezika svojih učencev.³⁶ V vseh omenjenih organizacijah potekajo delavnice izključno v slovenskem jeziku. Pod okriljem nekaterih kulturnih društev delujejo tudi mladinski krožki, ki dopolnjujejo redno društveno kulturno in rekreativsko ponudbo.

32 Mineva 45 let od ustanovitve pastoralnega središča za Slovence v Gorici, *Radio Ognjišče*: <<http://radio.ognjisce.si/sl/195/aktualno/25464/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

33 Taborniki Rodu modrega vala: <http://www.tabornikirmv.it/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

34 Slovenska zamejska skavtska organizacija: <<http://www.szso.org/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

35 Mladinski dom: <<http://www.mladinskidom.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

36 Slovenski dijaški dom »Simon Gregorčič«: <<http://www.dijaskidom.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

2.8 Založništvo, tisk in mediji množičnega obveščanja

Na Goriškem deluje založba Goriška Mohorjeva družba, ki je nastala v prvi polovici 20. let 20. stoletja in je v vseh teh letih, z izjemo v letih najhujšega fašističnega pritiska, skrbela za opismenjevanje in izobraževanje Slovencev v Italiji. Vsako leto izdaja knjižno zbirko t. i. *mohorjevk* in druge publikacije, njena stalnica pa sta *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* in stenski koledar *Naš kalendar*.³⁷ V 90. letih 20. stoletja je bila ustanovljena Zadruga Goriška Mohorjeva, ki pod svojim okriljem združuje večji del slovenske goriške založniške dejavnosti: poleg Goriške Mohorjeve družbe še otroško mesečno revijo *Pastirček* in tednik *Novi Glas*, ki je nastal leta 1996 z združitvijo tržaškega tednika *Novi list* in goriškega tednika *Katoliški glas* ter ima uredništvi v Trstu in Gorici.³⁸

Primorski dnevnik, dnevnik Slovencev v Italiji, ima v Gorici del uredništva, ki skrbi za poročanje o dogajanju na Goriškem.³⁹ Omembe vredna je tudi ljubiteljska tiskovna dejavnost društva F. B. Sedej iz Števerjana, ki od leta 1969 redno izdaja tromesečnik *Števerjanski vestnik*, glasilo vasi Števerjan. Naklada presega 500 izvodov, ki jih prejemajo Števerjanci po vsem svetu.⁴⁰

Deželni sedež Rai za Furlanijo - Julijsko krajino ima posebno uredništvo za slovenske programe, ki skrbi za slovenske oddaje na lokalni televiziji in radiu. Na (nacionalni) mreži Rai 3 bis je vsak večer na sporedu Slovenski TV Program: slovenski deželni Telednevnik ob 20.30, slovenske oddaje Rai FJK, Čezmejna TV (prenosi TV Koper - Capodistria in RTV Slovenija, Dnevnik SLO 1). V sklopu Radia Trst A (dnevno približno 12,5 ur slovenskih oddaj, namenjenih slovenski narodni skupnosti v Italiji) uredništvo vsak teden pripravlja oddajo Z goriške scene, posvečeno goriški stvarnosti, tj. kulturnemu in družbenemu dogajanju med Slovenci v Goriški pokrajini. Oddaja je ob četrtkih ob 12.15.⁴¹

Na Goriškem izhaja tudi revija, ki pa ni samo slovenska, temveč italijansko-slovenska. Revija ima naslov *Isonzo - Soča* in ponuja informativne vsebine o širšem goriškem prostoru. Nekatere njene vsebine so dostopne na spletu.⁴²

37 Goriška Mohorjeva družba: <<https://www.mohorjeva.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

38 Novi glas: <<https://www.novglas.eu/o-nas/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

39 Primorski dnevnik: <<http://www.primorski.eu/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

40 Števerjanski Vestnik: <<https://www.sedej.org/vestnik/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

41 Rai FJK: <<http://www.sedezfjk.rai.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

42 Isonzo-Soča: <<http://www.isonzo-soca.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

2.9 Gospodarska dejavnost

Gospodarska dejavnost pripadnikov slovenske narodne skupnosti na Goriškem je razvita tako v mestu kot v okoliških vaseh. Slovenski podjetniki se lahko s svojo dejavnostjo včlanijo v Slovensko deželno gospodarsko združenje, ki je bilo ustanovljeno leta 1946 in ima za Goriško pokrajinu sedež v Doberdobu (za Tržaško pokrajinou je sedež v Trstu, za Videmsko v Čedadu). SDGZ združuje podjetja, ki se ukvarjajo z mednarodno trgovino in storitvami,⁴³ trgovino na drobno, gostinstvom, obrtjo in samostojnimi poklici, nudi sindikalne usluge, prireja strokovna izobraževanja in skrbi za promocijo slovenskega (manjšinskega) gospodarstva v FJK.⁴⁴ Na področju gospodarstva do danes še ni bila predvidena vzpostavitev posebne jezikovne politike za slovenska podjetja.⁴⁵ V 2. odstavku 7. člena zakona 38/2001 se slovenskim podjetjem priznava pravica do poimenovanja, znakov in napisov v slovenskem jeziku, v praksi pa je ta pravica malo uveljavljana, zlasti zaradi težav pri uveljavljanju podjetij z neitalijanskim poimenovanjem na italijskem trgu in težav pri rabi črkovnih znakov, specifičnih za slovenski črkopis, ki niso predvideni v italijskih vnašalnih sistemih. Raba slovenskega jezika v okviru delovanja in poslovanja slovenskih podjetij je odvisna od več dejavnikov, in sicer od jezikovne in narodne identitete osebja, jezikovne in narodne identitete strank, lokacije sedeža podjetja ter vrste gospodarske dejavnosti, zato ni mogoče podati enotnih ugotovitev.⁴⁶

Na Goriškem je do leta 2017 samostojno delovala Zadružna banka Doberdob in Sovodnje, ki se je oktobra 2017 pripojila Zadružni kraški banki (s sedežem na Tržaškem). Obe banki sta že pred združitvijo poslovali dvojezično in tako tudi nadaljujeta, saj sta priznavanje in zaščita jezikovnih (ter kulturnih) značilnosti njenih članov in ostalih pripadnikov lokalnih skupnosti del poslanstva banke. Občni zbori potekajo v slovenskem jeziku (za italijsko govoreče člane je priskrbljeno tolmačenje v italijski jezik), osebje govori slovensko, na bančnih avtomatih je možnost izbire poslovanja v slovenskem jeziku. Vsa področja predvidene rabe slovenskega jezika v okviru bančnih storitev so navedena v 2. členu statuta Zadružne kraške banke.⁴⁷

43 Seznam podjetij, včlanjenih v sekcijs Mednarodna trgovina in storitve SDGZ, je dostopen na spletu: <https://issuu.com/sdgz-ures/docs/brosura-sekcija_mednarodna_trgovina/>. (Dostop 28. 8. 2018.)

44 Slovensko deželno gospodarsko združenje: <<http://www.sdgz.it/>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

45 Beri: podjetja v lasti podjetnikov, ki so pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji.

46 Podatki pridobljeni v pogovoru z nekaterimi goriškimi podjetniki, ki vodijo podjetja, včlanjena v SDGZ.

47 Zadružna kraška banka: <<http://www.zkb.it/home.html>>. (Dostop 28. 8. 2018.)

3 Sklep

Ob zaključku analize današnjega stanja slovenske narodne skupnosti na Goriškem in vlogo slovenščine znotraj nje ugotovimo, da ima slovenska manjšina na Goriškem pestro in razvejano izobraževalno, kulturno, športno, versko in gospodarsko strukturo ter da se slovenščina pojavlja v vseh obravnavanih govornih položajih.

Kljub temu javna raba slovenščine še ni dosegla v celoti vseh svojih možnosti in zmožnosti. Formalno obstajajo zakoni, ki rabo slovenščine jamčijo na vseh analiziranih govornih položajih, v praksi pa je izvrševanje teh zakonov večkrat podvrženo politični volji države, v kateri narodna skupnost živi, volji posameznikov na vplivnih položajih v okviru večinske in manjšinske politike ter razpoložljivim finančnim sredstvom.

Literatura

- BENEDETTI, Ezio, 2015: Pravna zaščita italijanske manjšine v Sloveniji in slovenske manjšine v Italiji. *Analiza, izvajanje in razvoj zaščite narodnih skupnosti v Sloveniji in Italiji*. Maurizio Tremul et al. (ur.). Koper: Italijanska unija. 13–28.
- BREZIGAR, Bojan, 2010: *Pravno stanje zaščite slovenske manjšine v Italiji*. Ljubljana: Institut za narodnostna vprašanja.
- Deželni šolski urad za Furlanijo Julijsko krajino v Trstu, 2013. *Porocilo o slovensko-italijanskih odnosih 1800–1956: Dopolnilo k pouku zgodovine v V. razredu višje srednje šole / Reazione sui rapporti italo-sloveni 1800–1956: Contributo allo studio della storia nelle classi V. degli istituti secondari di secondo grado*. Gorica: Deželni šolski urad za Furlanijo Julijsko krajino.
- SANZIN, David, 2015: *Zaščiteni!?: Manjšine in njihove pravice*. Trst: Slovenska kulturno-gospodarska zveza.
- VALENTINČIČ, Dejan, 2014: „Ta rožina dolina“ med dvema ognjem: pogled na zgodovinske razloge za razdeljeno identiteto v Reziji in kratek opis današnjih konfliktov. *Acta Histriae* 24/2 (2016). 401–27.
- ZOBEC, Miha, 2017: Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za doseg zakonske zaščite (1975–2009). Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

Љиљана Птицина

Филозофски факултет
Нови Сад
panteraster@gmail.com

Учење руског језика у основним школама на територији општине Сомбору периоду између 1950. године и 2017.

У раду ће бити истражено изучавање руског језика у основношколским установама на територији општине Сомбор од 1950. до 2017. године. Истраживање ће помоћи тренутним тежњама да руски језик добије свој значај као први страни језик у школама. Пажња ће бити усмерена на заступљеност руског језика у плану и програму. Посветиће се пажња коришћеним методама поучавања данас, анализирана на основу упитника и интервјуа. Анализираће се документација из школских архива и на основу тога утврдити да ли су ученици постизали неки запажен успех из овог предмета. Квалитативном и квантитативном методологијом анализираће се подаци добијени упитницима и интервјујом. Упитником ће бити испитани ставови ученика виших разреда према учењу руског језика, о ставовима према методама и уџбеницима који се користе, као и ставови о руској култури. Кроз упитник и интервју биће анализирани и ставови предавача руског језика у основним школама који се односе на услове за предавање овог језика, заинтересованост ђака, методе које се примењују у подучавању и слично. Истраживање је показало да постоји заинтересованост за учење руског језика, али недостаје директан контакт са језиком. У основним школама на испитиваној територији он је присутан са 21%, али само као други страни језик.

Кључне речи: руски језик, настава, основна школа, образовање, Србија

Teaching of the Russian Language in Primary Schools in Sombor Municipality between 1950 and 2017

In the paper the teaching of the Russian language in primary schools in the Sombor municipality from 1950 to 2017 will be analysed. The research will support current trend to make the Russian language more significant as the first foreign language in school system. The focus will be on the presence of the Russian language in the curriculum. Data on teaching methods used will be analysed based on questionnaire and the interview with some teachers. Archival material in the schools will be examined and the achievements of the students in this subject are analysed. Quantitative and qualitative methodology will be used to analyse data from questionnaires and interviews. A questionnaire for the students from the 5th to 8th grade will be used to analyse their attitude towards the study of Russian, coursebooks, teaching methods and Russian culture. A questionnaire and an interview for teachers will be used to analyse the teaching conditions, the students' interest in the subject and teaching methods. The research

has shown that students are interested in learning Russian, but there is a lack of direct contact with the language. Twenty-one percent of primary schools in the researched area have Russian in the curriculum, but as a second foreign language.

Keywords: Russian language, teaching, primary school, education, Serbia

1. Увод

Честа тема научних радова су страни језици и њихово подучавање, како пренети знање ученицима различите старосне доби, о најефикаснијим и савременим методама учења и подучавања, али се често заборављају анализе претходног стања учења и подучавања језика. Руски језик као страни поново постаје занимљив широј јавности у Србији, пре свега због спољне политике Србије, те утицаја медија који нас свакодневно обасирају насловима о односу Србије и Русије. Ту се јавља питање колика је заиста та заинтересованост и окренутост руском језику и култури када су у питању државне основне школе и на то питање покушавамо да одговоримо анализом тренутног и пређашњег стања у основним школама на територији општине Сомбор када се ради о учењу страних језика. Истраживањем су обухваћене само основне школе јер су оне бројније у односу на средње школе, а с обзиром на чињеницу да наш образовни систем подразумева учење два страна језика (један страни језик од 1. до 4. разреда основне школе, а два страна језика од 5. до 8. разреда основне школе), за очекивати је да се руски језик и даље нуди као опција.

Аутор полази од хипотезе да је руски језик у последњих неколико година популаризован у Републици Србији, на шта нас наводе подаци из дневних новина, потом све броније стипендије које Руска Федерација додељује за студирање нашим грађанима¹, број учника на такмичењима који се повећава (Гинић 2018: 115). Пошто се и од посебних претпоставки да ће истраживањем бити утврђен и став ученика према учењу руског језика, према руској култури, као и ставови предавача о заинтересованости ученика за учење руског језика, о тренутном стању у издаваштву, односно о расположивим уџбеницима и о знању и заинтересованости својих ученика.

Истраживањем се жели утврдити: заинтересованост ученика за руски језик, ставови о Русији, руској култури, напредак у методама рада наставника и како оне утичу на заинтересованост ученика, статистичка заступљеност

1 <http://www.russia-edu.ru/>

руског језика у задатом временском оквиру, те се сматра да ће истраживање својим подацима и описом стања допринети настојању да се заступљеност руског језика као први страни језик повећа и разбију стереотипи „о руском као мање страном и мање престижном језику“ (Гинић 2018: 117).

2. Преглед литературе

Године 2015. Европска комисија је објавила кратку анализу о присутности страног језика у основним школама земаља Европске Уније. Подаци нису били доступни за све земље, па тако ни за Србију, али имамо општу слику и податак да 84% ученика основних школа уче барем један страни језик, а око 5% учи два страна језика или више.² Тиме се Србија сврстава у групу земаља у којој ученици основних школа уче (барем)³ два страна језика.

Учење страних језика је присутно у основношколском систему Србије прилично дugo, а, уз руски језик, проучавају се и други страни језици. У делу анализе података видећемо којим процентом су заступљени ови језици у српском школству, односно у општини Сомбор, у задатом временском оквиру.

Мора се напоменути да до многих докумената или података није било могуће доћи. На пример, дневници, матичне књиге, летописи, регулативе о препоруци увођења страног језика већ у 3. разреду основне школе и слично. У Школској управи, Историјском архиву и многим школама није било могуће доћи до података јер, по њиховим тврдњама, они нису у њиховом поседству. У неким школама су тврдили да се код њих од оснивања (на пример, ОШ „Аврам Мразовић“, основана 1963. године) учи енглески језик. Заступљеност руског језика у том периоду увељико је зависила од односа СФРЈ и СССР-а. Шездесетих година заступљеност руског језика у школама се повећава и то уз помоћ два документа: Правилником о спровођењу планова и програма школа у погледу наставе страних језика и Упутством за реализацију датог Правилника, оба објављена 1961. године (Гинић 2018: 110). Након тога, до почетка седамдесетих „долази до померања заступљености руског језика: он се потискује из градских средина у корист енглеског језик, а постојанији је у сеоским школама“ (Гинић 2018: 110), а тај тренд је и потврђен на терену, односно, у сесоким школама руски језик

2 Више података доступно на <http://ec.europa.eu>.

3 На пример, у Основној школи „Братство јединство“ у Сомбору, ученици често уче и мађарски језик као изборни.

у наведеном периоду преовладава све до деведесетих, када га замењује енглески језик. На нивоу државе, руски језик „школске 1977/78. године учи 51% ученика, док енглески учи 22%, француски 20% и немачки 7% ученика“ (Гинић 2018: 110).

Популарност неког страног језика у школама диктирана је политичким и друштвеним утицајима. О руским и совјетским утицајима на Србију и њено друштво пише и др Горан Милорадовић⁴, те објашњава тај утицај на основу три индикатора: заступљеност филмова на југословенском/српском медијском простору, потом превођену литературу и, на крају, учење руског језика у југословенским/српским школама. Он наводи да је након 1946. године руски језик постао примарни на овим просторима у основним и средњим школама. Међутим, ситуација се драстично мења. Дешава се обрнут процес – „укидање руског језика као наставног предмета након Резолуције Информбираа и радикално смањење броја ученика њиме обухваћених – године 1953. руски језик у читавој тадашњој Југославији учи свега 1% ђачке популације“ (Дамљановић, Кончаревић, 2010: 255). Утицај политике на одабир страног језика који ће се подучавати је нешто што разматра и образлаже и Филиповић са групом аутора, наводећи да се касних 1950-их кристалишу руски и енглески као преовлађујући на територији Југославије (Filipović, Vučo, Đurić, 2007: 11). У истој студији наводи се недостатак стручног кадра за подучавање страног језика (Filipović, Vučo, Đurić, 2007: 11), што се може потврдити и на терену, у дневницима, где се наводе имена и презимена предавача, као и њихова струка. На територији општине Сомбор, наиме, као предавачи руског језика у основним школама преовлађују учитељи и учитељице, а не филологи.

4. Методологија истраживања

Проблем истраживања

Жели се утврдити заступљеност руског језика као страног у основним школама на територији општине Сомбор, а осим тога жеље се испитати методе рада са ученицима и њихова промена у периоду од 1950. до 2017. године. Анализирају се и ставови ученика и наставника према учењу руског језика, доступним уџбеницима, те према руској култури.

⁴ Материјал преузет са <https://www.isac-fund.org/en/>.

Циљ истраживања

Циљ истраживања је показати у којој мери је заступљен руски језик у задатом временском оквиру, што ће бити видљиво на основу статистичких података добијених на основу података из школских архива са општине Сомбор. Биће приказана и заступљеност других страних језика који се појављују у основношколском образовању, те тенденција раста или пада њиховог присуства у Плану и програму. Уз то ће се прокоментарисати друштвено-политички оквири који су диктирали присуство или одсуство одређених страних језика у образовању.

Кроз анализу архивских података споменуће се и законске регулативе о различитим променама када је у питању учење страних језика, као што је, на пример, увођење страног језика као обавезног у низим разредима основних школа.

Ограничења истраживања

Првобитна намера је подразумевала анкетирање ученика само завршних разреда основних школа о њиховим ставовима према руском језику и руској култури, но анкетирање је спроведено над свим ученицима јер се руски језик у општини Сомбор изучава само у вишим разредима основне школе, а у периоду у којем се анкетирање вршило и ученици петог разреда могли су да оформе став према новом језику који су почели да уче у септембру 2017. године. Потом, одустало се од намере провере знања руског језика ученика осмих разреда. Наиме, школе су тешко отварале врата и за ова најосновнија истраживања, а анализу усвојеног знања и предавачи и управа школе би могли да протумаче као извесну контролу њиховог рада.

Како ограничавајућа околност може да се наведе и сама природа рада на терену, јер је непознаница на који начин ће управа школе одреаговати на молбу истраживача да му се уступе подаци или архив, а с друге стране непознато је унапред стање у којем се архиве налазе, што због законске одредбе да се дневници старији од 10 година не морају и даље чувати у школској архиви, што због физичког стања архивске грађе.

Корпус истраживања

Предмет нашег истраживања су превасходно подаци добијени на основу школских дневника, матичних књига и летописа добијени путем теренског истраживања школских архива. Ови подаци ће бити квантитативно обрађени и приказани, а служиће да се прикаже заступљеност страних језика, првенствено руског, а потом руског у односу на остале језике, у задатом временском оквиру.

Други део истраживања за корпус узима податке из упитника које су попуњавали ученици односних школа на територији општине Сомбор, а који уче руски језик као други страни језик (на територији општине Сомбор руски језик се не изучава као први страни језик у основним школама). Потом, у корпус улазе и подаци из упитника за наставнике, као и интервју са једним од наставника руског језика, запосленог у основној школи на испитиваној територији. Подаци ће бити подвргнути и квантитативној и квалитативној анализи. Анкетирано је 108 ученика виших разреда (од 5. до 8. разреда основне школе) који уче руски језик и пет наставника руског језика (троје предају у школама које су учествовале у истраживању, а двоје предају у приватним центрима за учење страних језика). Према подацима Школске управе, на територији која се истражује има укупно три запослена наставника руског језика у основним школама.

На територији општине Сомбор налази се 19 основних школа, од чега 5 градских и 14 сесоких школа. Предмет интересовања су првенствено биле школе у којима се тренутно учи руски језик, а потом и оне у којима се руски језик некада изучавао. Податке је уступило седам основних школа, док су три школе дале усмени одговор путем разговора о томе да се у тим школама или није учио руски језик или не желе да уступе свој архив на коришћење.

5. Резултати

Методом анкете прикупљени су ставови ученика и предавача према учењу руског језика. У анкети је учествовало 108 ученика виших разреда и 5 предавача, од којих је су троје филолози русисти, а други су другог образовног профиле који није филолошког смера, што се објашњава тренутном политиком незапошљавања у јавном сектору, те се предмети додељују и предавачима који нису за исти стручни. Ова два предавача такође нису ни изворни говорници руског језика.

Што се тиче ученика, они су сви из школа које су и уступиле архивску грађу. Од њих 108, 21 похађа пети разред, 25 шести, а по 31 ученик седми и осми разред. На питање о полу, одговорило је 106 ученика и од тога је 57 девојчица (53.8%) и 49 дечака (46.2%).

Најпрегледнија архива која је уступљена и на основу које је направљен дијаграм заступљености различитих страних језика од 1950. године, па до 2000, када преовладава енглески језик на читавој територији општине Сомбор, била је ОШ „Иван Горан Ковачић“ у Станишићу. Осим ове, архив су уступиле и следеће школе: ОШ „Огњен Прица“, Колут, ОШ „Петар Кочић“, Риђица, ОШ „Лаза Костић“, Гаково, ОШ „Моша Пијаде“, Бачки Брег, ОШ „Никола Тесла“, Кљајићево, ОШ „Иво Лола Рибар“, Сомбор.

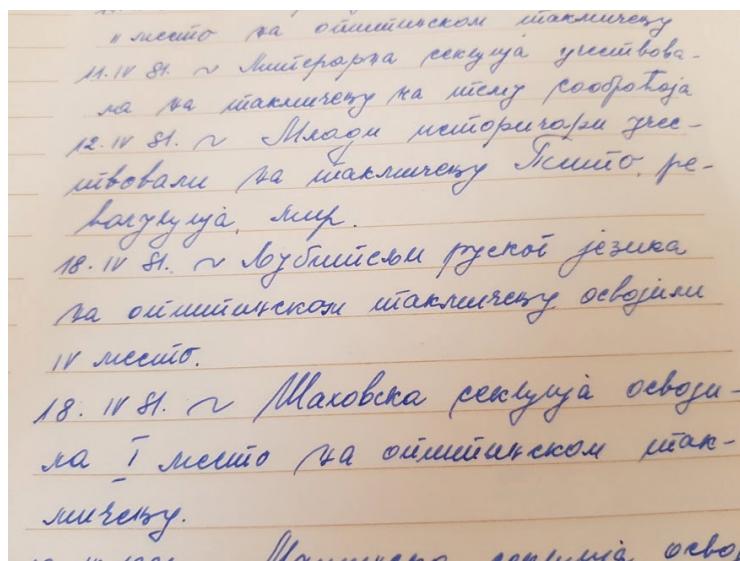
Основне школе које су усменим путем пружиле информације су ОШ „Братство јединство“, Сомбор, у којој се учио само немачки, мађарски и енглески језик, потом ОШ „Аврам Мразовић“, Сомбор, чији директор тврди да се од оснивања школе у њој учи само енглески језик, а директор ОШ „Алекса Шантић“ из Алексе Шантића је изјавила да њихови ћаци уче тренутно руски језик, али да архив не може да уступи на коришћење.

На територији општине Сомбор, руски језик се учи као други страни језик⁵ у ОШ „Огњен Прица“ у Колуту, ОШ „Петар Кочић“ у Риђици, ОШ „Моша Пијаде“ у Бачком Брегу и ОШ „Алекса Шантић“ у Алекси Шантићу. Руски језик се не учи као први страни језик на територији општине Сомбор.

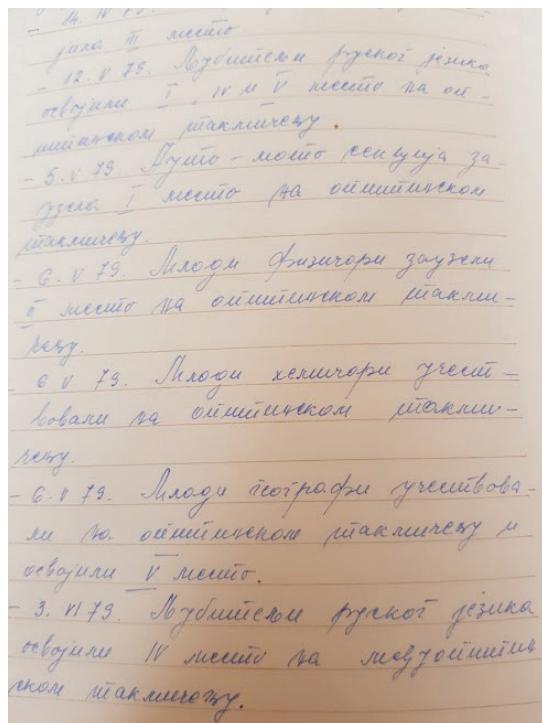
Када су у питању предавачи и методе рада на часу у прошлости и садашњости, упоређивање није могло да буде извршено. Најдужи стаж доступних предавача на територији општине Сомбор је 6 година на месту наставника руског језика, а о начину рада предавача од 1950. године нема готово никаквих расположивих трагова, како тврде у Историјском архиву у Сомбору и основним школама које су учествовале у истраживању. Једини писани подаци из периода када се руски језик активно учио на територији целе СФРЈ пронађени су у Летопису основне школе у Кљајићеву, а усменим путем добија се информација од бивше директорице основне школе у Колуту да су ученици некада (у периоду око 1970.) у тој школи размењивали писма и пакете са вршњацима из Русије. У основној школи у Кљајићеву била је активна секција Љубитељи руског језика, чији чланови су ишли на такмичења

⁵ Страни језик се уводи у првом разреду основне школе школске 2005/6. године. По истој реформи школства, ученици основних школа у петом разреду добијају други страни језик, а који зависи од интересовања ученика, или у пракси од могућности школе, односно расположивости предавача за одређени страни језик.

и освајали значајна места, сазнаје се из Летописа. У тој школи, наставу руског језика изводила је дипломирани русиста и, по речима директорице школе, наставница је придавала значај самом начину подучавања и сама је правила аудио материјал који би користила са ученицима на часовима. У прилогу се налазе делови из Летописа ОШ „Никола Тесла“, Кљајићево.

Слика 1. Летопис у ОШ „Никола Тесла“, Кљајићево. Види се активност секције Љубитељи руског језика.

Слика 2. Летопис у ОШ „Никола Тесла“, Кљајићево. Види се активност секције Љубитељи руског језика.

Што се тиче садашњег стања, информације су добијене на основу упитника и интервјуја са наставницима. У интервјују су учествовала три наставника.

6. Анализа добијених резултата

Према анкетама, већина ученика је заинтересована за учење руског језика, односно 41% је у потпуности заинтересовано, а 37% се делимично слаже да је заинтересовано за учење овог језика.

График 1. Став ученика о заинтересованости за учење руског језика.

Када су у питању њихови предавачи и њихов став о заинтересованости ученика за учење руског језика, мишљења су подељена. Двадесет посто се у потпуности слаже, два предавача (40%) се делимично слажу да су његови ученици заинтересовани за учење руског језика, 20% није сигурно, исто толико седелимично не слажу, док је 78% ученика изразило веома висок степен заинтересованости за руски језик. Примећује се да они предавачи који су ангажовани у приватном сектору су сигурнији у то да су им ђаци заинтересовани за учење језика.

И на питање да ли је руски језик лако научити, предавачи и ученици имају различите ставове. За ученике, тврђња гласи *Сматрам да је руски језик лако научити*, а за предаваче, тврђња гласи *Ученици сматрају да је руски језик лако научити*. Процентуално, већина ученика се или у потпуности слаже да је руски језик лако научити или се делимично слаже, а збир процената ове две опције износи чак 63.9% свих ученика ове три основне школе.

График 2. Став ученика о томе да ли је руски језик лако научити.

График 3. Став предавача о томе да ли је руски језик лако научити.

На основу ових питања можемо да закључимо да постоји вера у заинтересованост ђака код два предавача (у потпуности се слажем, делимично се слажем), док су други или несигурни или се делимично не слажу са ставом да су ђаци заинтересовани за учење руског језика.

О самој мотивацији за учење може се причати и у контексту корисности стеченог знања у будућности. Када је страни језик у питању, наставници често очекују да ученици у вишим разредима основне школе већ увиђају и препознају ситуације у којима ће им језик који уче бити од користи. Узевши у обзир све већу присутност и изложеност енглеском језику, већина ученика увиђа његов значај јер се свакодневно с њим сусреће. У основним школама на територији општине Сомбор, као други страни језици уче се немачки, руски и француски. Немачки језик је достигао велику популарност у Србији због друштвено-економске ситуације, када је пуно држављана Републике Србије потражило будућност у Републици Немачкој и то је други језик чију практичну примену ученици јасно виде. С обзиром на медијску кампању у Републици Србији, у којој Русија има значајан утицај на економски, финансијски, политички и друштвени аспект Србије, логично се намеће питање о заступљености руског језика у образовању и правим ставовима ученика, односно младих људи, о Русији, руском језику и руској култури.

Анализиран је и тај став реченицом у анкети *Руски језик ће ми бити од користи у будућности*. Када је ова изјава у питању, мишљење ученика се разликује у већем степену. Проценат оних испитаника који се у потпуности слажу са овим ставом је 13.9%, а оних који се делимично слажу је 38%. Када су у питању предавачи, двоје се делимично слаже са ставом да ће знање руског језика бити од користи њиховим ученицима, док један предавач није

сигуран. Уместо закључка, поставиће се питање: Уколико нисмо сигурни у позитиван исход онога што радимо, посебно када се ради о преношењу знања, с колико ентузијазма и успеха можемо свој циљ да остваримо?

Када се ради о руској култури, велики проценат ученика закључује да је наша култура слична руској (25% се у потпуности слаже, а 40.7% се делимично слаже), мада се проценат оних ученика који самоуверено тврде да пуно знају о начину живота у Русији смањује (у потпуности се слажу да много знају о начину живота 14.8%, а делимично се слаже 39.8%). У директној вези са овим ставовима је и следећа тврђња: *Код куће гледам, слушам и читам садржај на руском језику (на ТВ-у, компјутеру...)* који није у вези са школским градивом. Чак 45.4% испитаника се у потпуности не слаже, а 13.9% се делимично не слаже. Уколико ученици нису директно изложени изворима информација на руском језику, њихово мишљење и ставови се формирају на основу онога што чују од предавача у школи, од родитеља код куће и путем различитих медија.

На питање отвореног типа *Шта би допринело томе да будеш заинтересованији/а за учење руског језика?* испитаници су давали различите одговоре који се могу донекле и груписати. Тако њих 15.7% тврде да су задовољни часовима, њих 10.2% сматра да би им помогло учење песмица, гледање филмова и емисија на руском језику, њих 6.5% сматра да би путовање у Русију било подстицајно за учење језика, а њих 11% сматра да би већем интересовању допринело више креативности предавача на часу попут такмичења, занимљивих игара и слично. Анализом ставова ученика које подучава русиста уочљива је заинтересованост за учење овог језика, као и бројност оних који сматрају да су часови руског језика у школи и креативни и занимљиви, док ученици наставника нефилолошког смера често наводе потребу за другим предавачем како би час био занимљивији, а они подстакнутији за учење тог језика.

Што се тиче тренутног стања када је у питању предавање руског језика, предавачи сматрају да је боља ситуација за избор уџбеника него што је била раније, али и даље сви користе додатна средства и материјале на часовима како би заинтересовали ученике.

Када су у питању расположиви уџбеници за руски језик, мора се нагласити да је ипак видљив прогрес у односу на уџбенике доступне у ранијим периодима изучавања овог језика. Томе у прилог иду ставови предавача, али и мишљење методичара, научника који се баве овим пољем. Тако, на пример,

Дамљановић и Кончаревић (2010: 264) наводе да, по броју објављених јединица из области методике подучавања страног језика, руски језик превазилази чак и популарни енглески језик. Ауторке такође констатују да је потребан „суштински заокрет у односу према лингводидактици, теорији уџбеника и пракси њихове израде“ (2010: 275), а у противном ће доћи до стагнирања на овом пољу. И Гинић наводи да је ситуацији добра јер постоје три уџбеничка комплета одобрена од стране Министарства просвете за руски као други страни језик, али наводи и да постоји само једна опција за избор уџбеника када је у питању руски као први страни језик (2018: 113-114).

Што се тиче анкетираних наставника, 40% њих се делимично слаже, а 20% у потпуности, да уз савремене уџбенике лако могу да организују креативан час, док се 20% у потпуности не слаже са овом изјавом и исто толико се делимично не слаже.

Потом, у току свог радног стажа предавача руског језика, ни један предавач није имао искуство размене са ученицима или наставницима са руског говорног подручја. С друге стране, на питање какве новине/иновације би ученици увели када су у питању часови руског језика, одговори су разноврсни, а чак 31.5% ученика је заинтересовано за путовање у Русију, што сматрају веома мотивишућим и важним за спознавање руске културе и усавршавање руског језика, потом 10.2% ученика наводи дописивање са вршњацима из Русије, а исти број ученика жели што више емисија и филмова на руском језику. Заступљени су и договори попут часова путем Скајпа са ђацима из Русије, потом читање часописа и друго.

У упитнику за наставнике постављено је питање „Које наставне методе су најуспешније у одељењима (групама) којима предајете?“, на које су дати различити одговори. Одговори су следећи: читање, слушање, разговор, рад у пару, рад у групи, индивидуални рад, комбиноване методе, коришћење аудио-визуелних средстава, метода рада на тексту, писани и графички радови, методе засноване на практичним активностима ученика. С обзиром да ово питање није пружило много сазнања, урађен је и интервју са три испитаника која су попунила и анкету. Када је у питању начин на који остају у току са актуелним наставним методама, наставници наводе одлазак на стручне семинаре и размену искуства са колегама у Русији и Србији.

Што се тиче употребе компјутера и интернета на часу или у сврху часа, један испитаник наводи да у самој школи не користи компјутер због лошег интернета у школи, али да ученици раде неке задатке код куће уз помоћ

компјутера. Други наставник, који ради у приватној школи за учење страних језика, наводи да често користи и интернет и компјутер, али и да свакако то зависи од услова које нуди учионица. Можемо дати краћи осврт на чињеницу да се часови могу припремати уз помоћ компјутера и интернета код куће тако што се може припремити и понети са собом одређени материјал који би боље подстицао ученике на рад и заинтересовао за сам језик или одређену тему.

На питање да ли употреба нових технологија утиче на заинтересованост ученика, један испитаник тврди да не, док друга два тврде супротно и истичу већу ангажованост и мотивисаност ученика приликом употребе нових технологија. Осим овога, приликом интервјуја се у одговорима јавља употреба методе језичких асоцијација, што се сматра веома погодном методом када се учеинословенски језици.

Оно што се успело сазнати о методама коришћеним у ранијим периодима наставе је став о начину предавања који су сами испитаници искусили као ученици. Највише се замера честа употреба фронталног начина рада, потом строго фокусирање на уџбенички материјал без материјала који би био занимљивији ученицима или их додатно ангажовао на часу. Истиче се и савремена боља повезаност и доступност материјала на интернету, што је у прошлим периодима, пре распрострањености интернета, било незамисливо. Наводи се да данас наставник није толико доминантан у процесу наставе у односу на ученика.

Последња фаза истраживања је обрада податка добијених на терену, у школским архивама. Сатистичком анализом ових података добијена је заступљеност страних језика на територији општине Сомбор и то на основу података из школе „Иван Горан Ковачић“ из Станишића. Страни језици који су се изучавали на овим просторима у периоду од 1950. до 2017. године јесу француски, немачки, руски и енглески језик. Популарност немачког језика нагло расте од 1950. године, да би доживео највећи успех од 1954. до 1960. године, када полако популарност почиње да опада, што је пропраћено паралелним порастом заступљености руског језика, који преовладава од 1974. до 1990. године, када преовалдава енглески језик, задржавајући тај статус све до данашњих дана. Руски се постепено губи, смањује се број ученика који га учи, а одласком предавача у пензију, он потпуно ишчезава. Таква је ситуација у већини основних школа.

По подацима из Матичних књига у ОШ „Никола Тесла“, Кљајићево, школске године 1974/75. сви ученици почињу да уче руски језик, а страни језик се у овој школи, као и у Станишићу, уводи и у трећем и четвртом разреду. С обзиром да не постоји у архиви документ којим се утврђује да ли је руски у низим разредима основне школе обавезан или изборни, на основу броја ученика који уче страни језик, можемо да закључимо да је изборни јер у неким одељењима не присуствују сви ученици овим часовима. У основној школи у Колуту, ситуација је иста. Дакле, руски језик се уводи и у низим разредима 1974/75. школске године. Архива је у овој школи прилично несрећена, али се може уочити увођење енглеског језика почетком 90-их година, да би он полако постао водећи у односу на руски и немачки језик, који су се учили и у овој школи. У градској школи „Иво Лола Рибар“ руски језик се појављује на кратко и у далеко мањем интензитету него у сеоским школама. Чак и у кључној школској години 1974/75, када се у сеоским школама уочава превласт руског језика на свим нивоима образовања, у овој школи преовладава немачки језик као страни. То је објашњено претходно наведеним разлогима да се, захваљујући социоекономским трендовима, руски језик потискује ка сеоским школама, где се задржава до деведесетих година двадесетог века, а у градским школама почињу да се изучавају „модернији“ енглески и немачки језик. Важно је скренути пажњу да данас „не постоји јасна државна стратегија учења појединачних страних језика која би била у складу с економским, културним, научним, стручним потребама и потребама тржишта рада“ (Гинић 2018: 111).

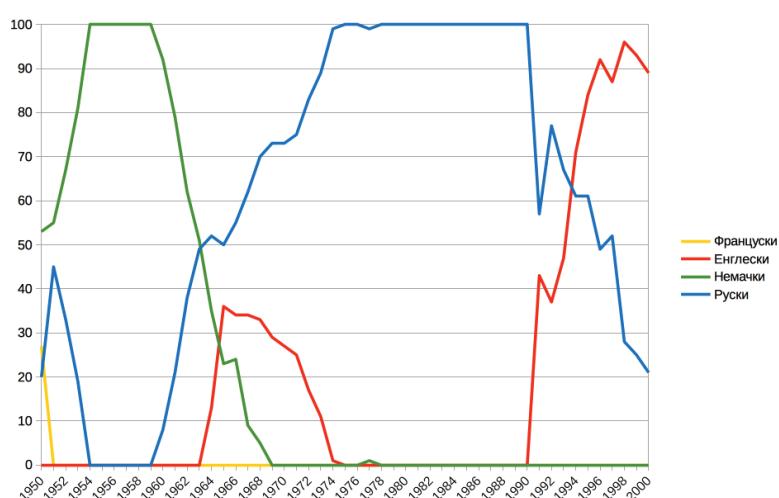

График 4. Заступљеност страних језика у настави од 1950. до 2000.

7. Закључак

Може се закључити да хипотеза да је руски језик популарнији у основним школама на територији општине Сомбор на основу утицаја медија није потврђена. Руски језик се вратио у основне школе након дужег периода, али не у великој мери, јер од 19 школа, колико броји ова општина, само у 4 школе се изучава руски језик и то као други страни, док се од првог разреда основне школе изучава енглески језик у проценту од 100%.

Облик метода које су коришћене у изучавању руског језика некада и сада нисмо могли документовано потврдити и изучити, али је видан напредак у дизајну и структури уџбеника који се сада користе, а и имамо исказ предавача да се стално служе додатним материјалима како би часови били креативнији, приступачнији деци. Не смејмо заборавити ни технолошки развој образовања у којем је сада лакше реализовати аудио-визуелне методе учења, а и ученици могу лако да пронађу на интернету додатни или занимљив садржај како би усавршили познавање страног језика.

На основу одговора о иновацијама које би ученици увели у наставу руског језика, можемо да закључимо да им је потребна интеракција и окружење у којем се говори на руском језику. Подсетимо, најчешћи одговори на питање о иновацијама били су путовање, дописивање са вршњацима, Скајп часови са ученицима (па и разредима) из Русије, што све подразумева директну изложеност језику.

Закључићемо да постоји општа заинтересованост за руски језик и у великом степену за руску културу, али да су услови живота, а понекад и средства у школама ограничена, те ученицима није могуће обезбедити директан контакт са културом језика који уче. С друге стране, медијски су ученици више изложени енглеском говорном подручју, док се руско готово уопште не појављује и потребан им је подстицај и савет шта је то што би могли да читају, гледају или слушају користећи своје компјутере или мобилне телефоне. Сам рад на терену је послужио да добијемо одговор на претпоставку, али је открио и неке додатне проблеме у пракси подучавања руског језика.

Литература

- ГИНИЋ, Јелена, 2018: Настава руског језика у основној школи: актуелно стање и перспектива. Јулијана Вучо и Јелена Филиповић (ур.): *Језици образовања*. Београд: Филолошки факултет. 109–119.
- ДАМЉАНОВИЋ, Дара, КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија, 2010: *Насава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку*. Београд: Чироја.
- FILIPPOVIĆ, Jelena, VUČO, Julijana, ĐURIĆ, Ljiljana, 2007: Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, Vol. 8. 222–242.
- MILORADOVIĆ, Goran, 2010: Russian/Soviet Cultural Influence in Serbia/Yugoslavia in the XX and XXI Century. Žarko Petrović (ur.): *Russia Serbia relations at the beginning of XXI century*. <<https://www.isac-fund.org/download/VII-Goran-Miloradovic-ENG.pdf>>. (приступљено 25. марта 2018.)

Urška Vranjek Ošlak

ZRC SAZU

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
urska.vranjek@zrc-sazu.si

Besedotvorni razvoj slovenske kolesarske terminologije po prvi svetovni vojni

Po prvi svetovni vojni je bilo kolesarstvo ena od športnih panog, ki so se med prvimi mednarodno organizirale, z razvojem področja pa se je pričel tudi razvoj terminologije. Prispevek bo predstavil besedotvorne značilnosti razvoja samostalniškega kolesarskega izrazja od prve svetovne vojne do danes. Poudarek bo na spreminjanju pogostnosti besedotvornih vrst in drugih značilnostih izrazja. Namen prispevka bo orisati tiste besedotvorne spremembe v kolesarskem izrazju, ki jih je mogoče najti tudi v splošni slovenski leksiki.

Ključne besede: kolesarstvo, terminologija, besedotvorje, besedotvorne vrste**Word-formational Development of Slovenian Cycling Terminology after the First World War**

After the First World War, cycling was one of the first internationally organized sports disciplines. The development of the field stimulated change in its terminology. This article presents word-formational characteristics of nominal cycling expressions as they evolved from the First World War to the present. The emphasis is on the change in frequency of word-formational types and of other terminological features. The purpose of this paper is to outline certain word-formational changes in cycling terminology that can also be found in the general Slovenian lexicon.

Keywords: cycling, terminology, word formation, word-formational types

1 Uvod

Kolesarstvo je eden najbolj priljubljenih športov. Na Slovenskem se je pričelo razvijati že pred prvo svetovno vojno, po njej in po krajšem zatišju pa je dobilo nov zagon. Po vojni je šport postal priljubljen način preživljavanja prostega časa, iz kolesarskega izletništva premožnih izbrancev pa se je razvil v danes zelo notranje diferencirano in množično športno področje. Hkrati s področjem se je razvijalo in spremenjalo tudi področno izrazje, saj jezik vedno odseva zunajjezikovno realnost.

V članku bodo na primeru kolesarske terminologije iz dveh časovnih obdobjij prikazane besedotvorne značilnosti slovenščine in njihovo sprememjanje. Takšne spremembe v kolesarski terminologiji sovpadajo z ustaljevanjem izrazja, pospešenostjo sodobne komunikacije in splošno razširjenostjo obravnavanega področja.

1.1 Kratka zgodovina kolesarstva na Slovenskem

Telesna aktivnost se je v organizirani in sistemski obliki v Evropi začela pojavljati v 17. stoletju, na Slovenskem pa mnogo pozneje. Pri nas se je šport uveljavil predvsem z uvedbo obvezne telovadbe v nekaterih šolah konec 19. in v začetku 20. stoletja, pa tudi s sokolskimi nastopi v drugi polovici 19. stoletja (Stepišnik 1968: 22–68, 136–137; Honzak Jahič 1999: 283–285).

Kolesarstvo v Evropi je bilo sprva izletniško. Pri nas se je pojavilo v 80. letih 19. stoletja; prvi so kolesarili bogati meščani, ki so si lahko privoščili takrat zelo dražga kolesa, imeli pa so tudi čas za ukvarjanje s športom. Prvi kolesarski klub so v Ljubljani ustanovili Nemci leta 1885, Slovenci so jim sledili leta 1887 s Klubom slovenskih biciklistov Ljubljana. Pred vojno je prevladovalo zlasti izletniško kolesarstvo, saj je bilo organiziranje tekmovanj za klube in odseke prevelik strošek (Stepišnik 1968: 136–142).

Po prvi svetovni vojni je bilo kolesarstvo ena od športnih panog, ki so se med prvimi mednarodno organizirale in povezovale. Izletništvo je bilo še naprej zelo priljubljeno, klubi pa so prevzeli sistemski razvoj tekmovalnega kolesarstva, ki se je iz večjih slovenskih krajev razširilo tudi v manjše. Največji razmah med vojnoma je tekmovalno kolesarstvo pri nas doživelokoli leta 1930, delno tudi pod vplivom priljubljenosti v drugih evropskih državah, zlasti Franciji. Zelo se je razvilo dirkališčno kolesarstvo. Po drugi svetovni vojni se je trend razvoja nekaterih športnih panog, tudi kolesarstva, prevesil od tekmovalnega k množičnemu športu (Stepišnik 1968: 202–281).

Na Slovenskem je bila leta 1948 ustanovljena Kolesarska zveza Slovenije. V petdesetih letih 20. stoletja se je stanje v slovenskih kolesarskih klubih slabšalo, predvsem s finančnega vidika – dobri tekmovalci so bili redki, poskrbeti je bilo treba za nagrade, finančna nadomestila za prehrano, plače itd. Število kolesarskih dirk se je zmanjšalo. Kolesarska zveza Slovenije je začela več pozornosti posvetiti razvoju množičnega kolesarstva (Stepišnik 1979: 78–99). To je postalo v letih do osamosvojitve eden najbolj priljubljenih športov na Slovenskem.

Glavna težava, ki je pestila slovensko kolesarstvo, je bil dostop do kolesa.

so bila izjemno draga in jih je bilo težko uvažati, zato so kolesarske organizacije poskušale do koles priti na druge načine. Želeli so, da bi se kolesa izdelovalo na Slovenskem – prvi, ki je v svoji delavnici izdeloval in popravljal kolesa, je bil Fran Batjel (Pavlin 2011). Znana izdelovalca in sestavljalca koles sta bila še Djino Kavčič in Ivan Valant. Po letu 1965 se je uveljavila znamka Rog, ki je bila do 90. let 20. stoletja kulturna slovenska kolesarska znamka (Stepišnik 1979: 101–102).

Kolesarstvo se je v drugi polovici 20. stoletja počasi notranje diferenciralo na gorsko in cestno tekmovalno kolesarstvo ter na množično in rekreativno kolesarstvo, znotraj njih pa so se razvile različne kolesarske discipline (Kolesarska zveza Slovenije 2011).

1.2 Razvoj kolesarskega izrazja

Slovensko športno izrazje se je razvilo iz sokolskega telovadnega izrazja. Kolesarska terminologija se je začela razvijati v začetku 20. stoletja, a se je razvoj upočasnil (ne pa ustavil) zaradi obeh svetovnih vojn. V *Sportu* je Joso Gorec zbral takratno kolesarsko in motoristično strokovno izrazje (Kolesarska zveza Slovenije 1957: 3–35).¹ Športni jezik, ki ga je objavljaj tednik *Sport* in ki se je uveljavil med obema vojnama, je vseboval številne tujke. Njegov razvoj skozi čas izkazuje, da je sprejel večino starogrških terminov, podomačil je nekatere angleške besede in zavrnil skoraj vse izraze nemškega izvora (Ulaga 1993: 317).

Nedoslednost pri nastajanju športne terminologije (zlasti v zvezi s pogostim in ne-konsistentnim prevzemanjem) opažajo številni športni strokovnjaki. Kot v drugih strokah sta tudi v športu prisotni dve terminološki tendenci: raba slovenščini ne-prilagojenega ali delno prilagojenega prevzetega izrazja in zahteve po doslednem slovenjenju terminologije (Humar 2004, Bezgovšek 2013). Silvo Kristan (2000: 10) navaja, da je terminologija eden od temeljev vsake znanosti, zato bi morala biti slovenska športna terminologija urejena in jasna, predvsem pa brez tujk. S kritiko trenutnega stanja v športni terminologiji se ukvarja tudi Borut Pistotnik (2009: 51–53) – predvsem ga motita nedoslednost rabe dogovorjene športne terminologije in uporaba tujk (*fitness, boardanje, skejtanje, wind surfing, beach volley* itd.).²

¹ Izrazje je zbrano v drugem letniku časopisa (leto izdajanja 1921), in sicer v številkah 5 (stran 35), 6 (strani 44 in 45) in 7 (strani 52 in 53). Skupno je Joso Gorec zbral 131 krovnih terminov (pri nekaterih so znotraj krovnega termina navedene še različice, npr. samostalnik s pridevnikom).

² O dilemah pri slovenjenju golfske terminologije piše v spletnem prispevku Tončka Stanonik (2015).

Kolesarska terminologija (kot športno izrazje na splošno) v veliki meri nastaja s prevzemanjem iz tujih jezikov in s podomačevanjem izrazja, gotovo pa ni mogoče zanemariti besedotvornih in pomenotvornih postopkov ter (de)terminologizacije.

2 Besedotvorni vidik spreminjanja jezika

V članku predstavljeno besedotvorno spreminjanje kolesarske terminologije temelji na uveljavljeni besedotvorni teoriji Ade Vidovič Muha (2011).³ Teorija je dopolnjena z nekaterimi spoznanji o besedotvornih značilnostih novejših tvorjenk, ki so navedena v nadaljevanju. V slovenščino prihajajo novi načini tvorbe zlasti iz tujih jezikov – v času globalizacije in pospešenega tehnološkega razvoja je to še zlasti očitno. Terminologija je za besedotvorne in druge spremembe sicer nekoliko manj dovezetna kot splošno izrazje, saj mora biti stabilnejša (Sinclair 2005).

Na spremembe v leksikalnem sistemu v sedanjem času vplivata predvsem prevzemanje iz tujih jezikov in prevladujoča govorna komunikacija. Nova poimenovanja so lahko glede na izvorni jezik prevzeta, hibridna ali domača, prihajajo lahko iz jedra (splošna raba) ali obrobja (npr. žargon, sleng) nekega jezika. Sistemsko nepredvidljivi besedotvorni postopki so bolj podvrženi spremembam kot sistemsko predvidljivi (Stramljič Breznik 2010: 22–31, 37–46; Stramljič Breznik 2003: 105–112).

Nataša Logar (2004: 121–132; 2006: 87–101) je odkrila naslednje tipe sistemsko nepredvidljivih novih tvorjek: e-tvorjenke (*m-poslovanje*), kratice in simbole s piko (*sl.wiki*), kombinirana pisna znamenja (:-)), sklope (*hodi-mož*), okrnjenke (*mobi*), prekrivanke (*nogomanija*), besednozvezne menjavanke (*grak in zvofika*), opustitev notranjega dela besede (*h'woodski*) in vnos ločila v besedo (*Si.mobil*).

Značilne za novejšo slovensko leksiko so hibridne tvorbe.⁴ So »tvorbe, pri katerih se prevzete morfemske prvine združujejo oz. kombinirajo z domačimi po domačem ali po tujem tvorbenem vzorcu« (Stramljič Breznik in Voršič 2009: 830). Irena Stramljič Breznik (2011: 125–126) je hibridne zloženke z nadomestnimi sestavinami razdelila na take, ki so tvorjene po slovenskem besedotvornem vzorcu (*alkoljub*), in take, ki so tvorjene po tujem tvorbenem vzorcu in vsebujejo

3 Slovenska besedotvorna teorija zajema sistemsko predvidljive in sistemsko nepredvidljive besedotvorne postopke, med prvimi izpeljavo, sestavljanje in zlaganje, med drugimi pa npr. sklapljanje in poenobesedenje (Vidovič Muha 2011: 112).

4 Ada Vidovič Muha (1988) jih ni uvrstila v slovenski besedotvorni sistem, ker nimajo nedvoumne skladenjske podstave.

konfikse oz. afiksoide (*bogračfest, kvazisvoboda*). Podobno je hibridne tvorjenke v kolesarskem izrazju razdelila tudi Urška Vranjek Ošlak (2018a), ki je nove tipe tvorjenk uvrstila v uveljavljeno besedotvorno delitev. Pri tem jih je glede na izvor nedomače sestavine delila na tvorjenke s prevzeto sestavino (medponskoobrazilne zloženke in navadne izpeljanke s prevzeto sestavino iz sodobnih jezikov) in na tvorjenke z afiksoidno sestavino (medponskoobrazilne zloženke s prevzeto sestavino iz klasičnih jezikov).⁵

3 Analiza kolesarskega izrazja

Besedotvorni razvoj kolesarskega izrazja je v tem članku predstavljen s pomočjo primerjave terminologije iz starejših in novejših kolesarskih virov. Izbira temelji na zgodovinskem razvoju kolesarskega športa in njegovega izrazja – starejši viri so iz časa od 1920 do 1960 in zajemajo zlasti leta med obema vojnoma, ko je kolesarstvo doživelo prvi razcvet; novejši viri so izšli po letu 2000 in izkazujejo izrazje, kakršno je značilno za trenutno obdobje množične popularizacije kolesarstva.

Iz starejših virov je bilo zbranih 213 kolesarskih izrazov, iz novejših pa 261. V središču analize je samostalniška terminologija – pri enobesednih izrazih na samostalnike, pri besednih zvezah pa na večbesedne izraze s samostalniškim jedrom.⁶ Samostalniški termini so v terminologiji najpogosteji, hkrati pa za besedotvorno analizo tudi najbolj relevantni.

3.1 Viri

Starejši kolesarski viri zajemajo dve periodični publikaciji in zbornik ob sedemdesetletnici kolesarstva pri nas. Športni časnik *Sport* je izhajal med letoma 1920 in 1922 kot uradno glasilo Sportne zveze,⁷ časnik *Polet* je izhajal pri Zvezi fizkulturnih društev v Sloveniji med letoma 1945 in 1966,⁸ knjigo *Sedemdeset let slovenskega kolesarskega športa* pa je leta 1958 (z letnico 1957) izdala Kolesarska zveza Slovenije in opisuje razvoj kolesarstva pri nas od 1887 do 1957.

⁵ O tem tudi v Kern 2016.

⁶ Čeprav so samostalniški termini najpogosteji, spadajo med strokovne termine besedovrstno tudi glagoli, pridavniki, prislovi (Vintar 2008: 18).

⁷ V letu 1920 je izšlo 27 številk, v letu 1921 50 številk, v letu 1922 pa 14 številk. V raziskavo so vključene vse številke.

⁸ V raziskavo sta vključena letnika 1945 (19 številk) in 1946 (8 številk).

Novejši kolesarski viri zajemajo dve periodični publikaciji, strokovni priročnik in učbenik. Revija *Bicikel.com* je prva slovenska specializirana kolesarska revija,⁹ časnik *Delo* pa je dnevnik nacionalnega značaja, ki izhaja šest dni v tednu in v športni rubriki objavlja intervjuje in novice iz sveta športa.¹⁰ Delo *Sem kolesar. Gorski kolesar.* je gorskokolesarski priročnik avtorja Gorazda Stražišarja, ki je namenjen kolesarjem začetnikom, ki bi radi pridobili splošen pregled nad področjem. Učbenik *Trening kolesarjev* Mirana Kavaša pa podrobno opisuje zakonitosti kolesarskega treninga in je namenjen predvsem trenerjem in posameznikom, ki so s problematiko delno že seznanjeni.

3.2 Primerjava starejšega in novejšega izrazja

Zbrano izrazje je primerjano na več ravneh. Najprej je razdeljeno glede na 1) eno- ali večbesednost. Enobesedni izrazi so nato razdeljeni glede na 2) prevzetost ali (ne)tvorjenost, tvorjeni izrazi pa še glede na 2a) besedotvorno vrsto.¹¹ Nazadnje so enobesedni izrazi primerjani še glede na 3) izvor – ali so nastali s pomenskim prenosom oziroma (de)terminologizacijo ali pa gre za novejše tvorjenke, specifične za kolesarsko izrazje.

Podrobnejše so analizirani le enobesedni izrazi, saj bi bilo treba pri besedotvorni analizi besednih zvez upoštevati tudi besednozvezno skladnjo.

1)

Zastopanost eno- in večbesednih kolesarskih izrazov pokaže, da so v starejših vihri pogosteji večbesedni izrazi (74,2 odstotka), medtem ko v novejših virih prevladujejo enobesedni termini (53,3 odstotka). To nakazuje večjo opisnost starejših kolesarskih izrazov (npr. *dvosedežno kolo* proti *tandem*, *klasična tekma* proti *klasika*, *kriterijska dirka* proti *kriterij*), medtem ko so novejši termini pogosteje enobesedni in bolj ustaljeni.¹² K večjemu številu enobesednih terminov v novejšem izrazju pomembno pripomore tudi prevzemanje enobesedne terminologije, npr. *singlespeed*, *slopestyle*, *spinner*, *street*, *tour* itd.

9 V raziskavo so vključene vse številke revije iz leta 2013, to je deset revij (dve sta dvojni).

10 V raziskavo so vključene vse številke časnika iz leta 2013.

11 Po delitvi Ade Vidovič Muha (2011).

12 Več o analizi večbesednega kolesarskega izrazja v Vranjek Ošlak 2018b.

	Večbesedni izrazi	Enobesedni izrazi	Skupaj
Starejši viri	158 (74,2 %)	55 (25,8 %)	213
Novejši viri	122 (46,7 %)	139 (53,3 %)	261

Tabela 1: Zastopanost eno- in večbesednih kolesarskih terminov.

2)

Trditev o pogostnosti prevzemanja v novejšem izrazju potrjuje delitev izrazja glede na tvorjenost, netvorjenost ali prevzetost. Izrazi so uvrščeni med prevzete, kadar gre za novejše izraze, zlasti iz angleščine, a tudi drugih jezikov (npr. *enduro*, *grupetto*, *kruzer*, *muslauf*). Izrazi, ki so sicer prevzeti iz tujih jezikov, a so že uveljavljen del slovenskega jezika, so uvrščeni med netvorjene izraze (npr. *kaseta*, *kros*, *prolog*, *runda*). Enobesedni kolesarski izrazi so v starejših virih večinoma tvorjeni (69,1 odstotka) ali netvorjeni (27,3 odstotka), prevzetih je malo, medtem ko so izrazi iz novejših virov večinoma tvorjeni (56,8 odstotka) ali prevzeti (30,2 odstotka).

	Prevzeti izrazi	Netvorjeni izrazi	Tvorjeni izrazi	Skupaj
Starejši viri	2 (3,6 %)	15 (27,3 %)	38 (69,1 %)	55
Novejši viri	42 (30,2 %)	18 (12,9 %)	79 (56,8 %)	139

Tabela 2: Zastopanost tvorjenih, netvorjenih in prevzetih enobesednih kolesarskih terminov.

Tvorjeni izrazi so razdeljeni še po besedotvornih vrstah, katerih analiza je pokazala manjšo besedotvorno pestrost med izrazi iz starejših kolesarskih virov. Med njimi so najpogosteje navadne izpeljanke (63,2 odstotka, npr. *dirkališče*, *kolesar*, *starter*, *zračnica* itd.), ki so za slovenščino najbolj tipična besedotvorna vrsta. Drugih besedotvornih vrst je manj, rahlo izstopajo še modifikacijske izpeljanke (7,9 odstotka, npr. *zvonček*, *vilice*), sestavljenke (7,9 odstotka, npr. *protipih*, *protiveter*, *predtrenaža*) in medponsko-priponske zloženke (7,9 odstotka, npr. *prostotek*, *časomerilec*). Pri izrazih iz novejših virov je pestrost večja – še vedno prevladujejo navadne izpeljanke (35,4 odstotka, npr. *enosledničar*, *obročnik*, *spustašica*, *verižnik*), a po pogostnosti jim sledijo poenobesedenja (15,2 odstotka, npr. *20-palčnik*, *enokolesnik*, *enoprestavnik*, *polnovzmetenec*, *trdak*),¹³ navadne izpeljanke s prevzeto sestavino (11,4 odstotka, npr.

13 O poenobesedenju v slovenskem besedotvornem sistemu tudi Anželj 2015 in Stramlič Breznik 2018.

ciklokrosist, dopingiranec, frirajder, muslaufarka), medponskoobrazilne zloženke s kratično sestavino (10,1 odstotka, npr. *MTB dirka, SPD-pedal, BMX-kolo*)¹⁴ in medponskoobrazilne zloženke z afiksoidno sestavino (7,6 odstotka, npr. *aeronastavek, mikrovzmetenje, monocikel*).¹⁵ Nekaj je tudi kratic (5,1 odstotka, npr. *4X, BMX, DH, XC*). Zanimivost so medponskoobrazilne zloženke z enočrkovno sestavino (v starejših virih: *j-kolo*; v novejših virih: *U-ključavnica, V-zavora*).¹⁶

	Starejši tvorjeni izrazi (38)	Novejši tvorjeni izrazi (79)
navadne izpeljanke	24 (63,2 %)	28 (35,4 %)
modifikacijske izpeljanke	3 (7,9 %)	3 (3,8 %)
sestavljenke	3 (7,9 %)	2 (2,5 %)
medponsko-priponske zloženke	3 (7,9 %)	2 (2,5 %)
medponskoobrazilne zloženke	1 (2,6 %)	1 (1,3 %)
medponskoobrazilne zloženke z afiksoidno sestavino	1 (2,6 %)	6 (7,6 %)
medponskoobrazilne zloženke z enočrkovno sestavino	1 (2,6 %)	2 (2,5 %)
medponskoobrazilne zloženke s prevzeto sestavino	2 (5,3 %)	1 (1,3 %)
medponskoobrazilne zloženke s kratično sestavino		8 (10,1 %)
navadne izpeljanke s prevzeto sestavino		9 (11,4 %)
poenobesedenja		12 (15,2 %)
kratice		4 (5,1 %)
e-tvorjenke		1 (1,3 %)

Tabela 3: Zastopanost posameznih besedotvornih vrst.

Zanimiva je razlika v pogostnosti besedotvornih in pisnih dvojnic. Čeprav je število enobesednih izrazov iz starejših virov precej manjše, najdemo v naboru kar nekaj dvojnic, npr. *časomerec/časomerilec, profesionist/profesijonalist/profesionalec; pnevmatika/pneumatika, senior/senijor, handikap/handicap*. Take dvojnice so večinoma posledica neustaljenosti (zapisu) terminov zaradi razmeroma mladega področja, ki se še razvija. Zdi se, da so dvojnice iz novejšega izrazja večinoma pisne, ne

¹⁴ O uvrščanju besednih zvez z neujemalnim levim prilastkom med zloženke v Arhar Holdt in Dobrovoljc 2016. Zapis terminov skupaj, narazen ali z vezanjem je tak kot v besedilnem viru.

¹⁵ Delitev na tvorjenke s prevzeto sestavino in na tvorjenke z afiksoidno sestavino je predstavljena v Vranjek Ošlak 2018a; prevzeta sestavina je globalizem iz sodobnih jezikov, afiksoidna sestavina pa internacionalizem iz klasičnih jezikov.

¹⁶ Medponskoobrazilne zloženke z enočrkovno sestavino so omenjene tudi v Stramlič Breznik 2003.

besedotvorne, in so posledica neustaljenosti zaradi nedavnega prevzemanja, npr. *freerider/frirajder, peleton/peloton*,¹⁷ a za natančnejšo analizo bi moral biti nabor izrazja večji.

3)

Tretja raven primerjave zajema izvor enobesednih kolesarskih izrazov. Izrazi lahko v terminologijo pridejo iz drugih jezikov (prevzemanje), iz drugih zvrsti istega jezika (npr. iz splošnega jezika ali iz izrazja drugih strok s terminologizacijo,¹⁸ lahko tudi s pomenskim prenosom) ali pa so na novo tvorjeni in obstajajo le znotraj obravnavane terminologije.

Večina kolesarskih izrazov iz starejših virov je nastala s terminologizacijo iz splošnega jezika in drugih strok (zlasti motociklizma in strojništva, npr. *tek-movalec, zavora, os, vodilo*), izrazov, ki so nastali s pomenskim prenosom, pa je malo (npr. *vilice, okrepčevalnica, okvir*). To nakazuje na neustaljenost in relativno novost kolesarskega izrazja iz tistega časa – pisci so se pri pisanju o kolesarstvu zatekali k splošno znanim in pomensko jasnim izrazom, ki za razumevanje ne zahtevajo posebnih miselnih operacij (kot jih zahteva pomenski prenos). Med izrazi iz novejših virov nasprotno prevladujejo nove tvorjenke, ki so specifične za to stroko – ker je stroka že uveljavljena in njeno izrazje razvito, lahko več novih izrazov nastane s tvorbo (občutno več kot v starejšem izrazju tudi s prevzetimi sestavinami, saj je prevzemanje tudi sicer zelo produktivno) in manj s terminologizacijo (npr. *krosistka, spustaš, ultrakolesarjenje* proti *glavnina, pletenica, kilometrina*). Pogosteji so tudi izrazi, ki nastanejo s pomenskim prenosom, saj je njihovo razumevanje preprostejše, če je stroka razvita in uveljavljena (npr. *gugalnica* 'ovira v obliku gugalnice, ki se prevesi na drugo stran, ko nanjo zapelje kolesar', *ubežnik* 'vodilni kolesar, ki ga poskušajo ujeti drugi kolesarji', *koza* 'kolo za kronometer, ki je po obliku kot koza', *miza* 'ovira v obliku mize', *traktor* 'gorsko kolo, s katerim se lahko kot s traktorjem vozimo po neurejenem terenu', *želva* 'kos zaščitne opreme, po obliku kot želvji oklep' itd.).

17 Dvojnice za terminologijo niso značilne, saj strokovno izrazje teži k enopomenskosti (Humar 2004: 20–21). Lahko pa se pojavijo kot npr. rezultat »časovno zapoznelih posegov« (Vidovič Muha 2013: 20).

18 O terminologizaciji in determinologizaciji sta pisali Andreja Žele (2004: 137) in Mojca Žagar Karer (2007: 600).

	Prevzemanje	Terminologizacija	Pomenski prenos	Nove tvorjenke	Skupaj
Starejši viri	2 (3,6 %)	40 (72,7 %)	3 (5,5 %)	10 (18,2 %)	55
Novejši viri	42 (30,2 %)	15 (10,8 %)	22 (15,8 %)	60 (43,2 %)	139

Tabela 4: Kolesarski termini glede na izvor.

4 Sklep

Primerjava kolesarskega izrazja iz časovno različnih virov je pokazala, da razširjenost področja in ustaljenost izrazja vplivata na značilnosti terminov. Zastopanost besedotvornih vrst v izrazih iz novejših virov potrjuje, da se v slovenščini vse pogosteje pojavljajo hibridne besedotvorne vrste, ki vsebujejo vsaj eno prevzeto sestavino. To je tudi glavna razlika med kolesarskimi izrazi iz starejših in novejših virov. Razvoj kolesarskega izrazja gre tako od prve svetovne vojne vse bolj v smeri prevzemanja, hibridizacije besedotvornih tipov in tvorbe za kolesarsko stroko specifičnih izrazov, hkrati pa se je terminologija tega področja zelo razširila tudi v splošni jezik.

Viri

Bicikel.com 7/1–12 (2013).

Delo 55/1–301 (2013).

STRAŽIŠAR, Gorazd, 2007: *Kolesar sem. Gorski kolesar*. Ljubljana: Pisanica.

KOLESARSKA ZVEZA SLOVENIJE, 1957: *Sedemdeset let slovenskega kolesarskega športa*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije.

KAVAŠ, Miran: 2013: *Trening kolesarjev: Praktični vidik*. Kranj: samozaložba.

Polet 1/1–19 (1945), 2/1–8 (1946).

Sport 1/1–27 (1920), 2/1–50 (1921), 3/1–14 (1922).

Literatura

ANŽELJ, Kristina, 2015: *Poenobesedenje z vidika sistemske predvidljivosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ARHAR HOLDT, Špela, DOBROVOLJC, Kaja, 2016: Vrednost korpusa Janes za slovensko normativistiko. *Slovenščina 2.0* 4/2. 1–37.

- BEZGOVŠEK, Vesna, 2013: *Strokovni slovenski opisi nekaterih krepilnih gimnastičnih vaj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- HONZAK JAHIČ, Jasna, 1999: *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (s poudarkom na čeških vplivih)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- HUMAR, Marjeta, 2004: Stanje in vloga slovenske terminologije in terminografije. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije*. Zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–31.
- KERN, Boris, 2016: (Naranzen pisane) samomedponske zloženke z lektorskega vidika: merila. Erika Kržišnik in Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 429–438.
- KOLESARSKA ZVEZA SLOVENIJE, 1957: *Sedemdeset let slovenskega kolesarskega športa*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije.
- Kolesarska zveza Slovenije*, 2011. <http://www.kolesarska-zveza.si/>
- KRISTAN, Silvo, 2000: *Športoslovje na Slovenskem danes*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport.
- LOGAR, Nataša, 2004: Nove tehnologije in nekateri nesistemski besedotvorni postopki. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 121–132.
- LOGAR, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija* 54/posebna številka. 87–101.
- PAVLIN, Tomaž, 2011: *Zgodovina KZS*. http://www.kolesarska-zveza.si/KZS,,kzs,zgodovina_kzs.htm.
- PISTOTNIK, Borut, 2009: Kondicija in forma v kineziologiji. *Šport* 57/3–4. 51–53.
- SINCLAIR, John, 2005: Prazno besedišče. Vojko Gorjanc in Simon Krek (ur.): *Študije o korpusnem jezikoslovju*. Ljubljana: Krtina. 81–104.
- STANONIK, Tončka, 2015: *Lektorjevo spremljanje razvoja golfske terminologije*. <http://www.lektorsko-drustvo.si/vsebina/Golfska%20terminologija.pdf>.
- STEPIŠNIK, Drago, 1986: *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- STEPIŠNIK, Drago, 1979: *Kolesarstvo na Slovenskem: ob devetdesetletnici*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije.
- STRAMLIJIČ BREZNIK, Irena, 2003: Besedotvorna tipologija novonastalega besedja s področja mobilne telefonije. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 105–118.
- STRAMLIJIČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Zora.
- STRAMLIJIČ BREZNIK, Irena, 2011: Različni tipi besedotvornih morfemov pri današnjih slovenskih tvorjenkah. *Jezikoslovni zapiski* 17/2. 123–129.

- STRAMLIČ BREZNIK, Irena, 2018: Univerbizacija (poenobesedenje) v slovenskem besedotvornem sistemu. *Slavistična revija* 66/3. 369–382.
- STRAMLIČ BREZNIK, Irena, VORŠIČ, Ines, 2009: Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Theorija in praksa* 46/6. 826–838.
- ULAGA, Drago, 1993: Problematika terminologije na področju športa. Miran Hladnik (ur.): *Zbornik predavanj XXIX. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 311–320.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: Nekatere jezikovnosistemski lastnosti strokovnih besednih zvez. Breda Pogorelec (ur.): *Zbornik predavanj XXIV. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VINTAR, Špela, 2008: *Terminologija: Terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.
- VRANJEK OŠLAK, Urška, 2018a: Besedotvorna hibridnost kolesarskega izrazja. *Jezikosloveni zapiski* 24/1. 93–101.
- VRANJEK OŠLAK, Urška, 2018b: Frazeološkost večbesednega kolesarskega izrazja – pomenska zlitost in prevzemanje. Nina Zavašnik in Lidija Rezoničnik (ur.): *Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov »Slovenski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi«*, 22. september 2017. *Zbornik prispevkov*. V tisku.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 599–609.
- ŽELE, Andreja, 2004: Aktualizacijsko širjenje/oženje pomenja ustaljenega besedja kot odraz besedilne različnofunkcijskosti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 133–148.

Биљана Стојановска

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје

biljanastojanovskabs@gmail.com

Слугата Јернеј и неговото право – јазична анализа на македонскиот превод

Во рамките на овој труд вршиме контрастивна анализа на декларативниот сврзник *da* во два словенски јазици – во македонскиот и во словенечкиот. Корпусот врз кој работиме е повеста *Слугата Јернеј и неговото право*, во оригинал на словенечки и врз нејзиниот превод на македонски.

Целта ни е да дојдеме до конкретни заклучоци за тоа кој сврзник од македонскиот јазик е еквивалент на декларативниот сврзник *da*. Дали овој сврзник има еден единствен превод на македонски или повеќе различни соодветници.

Поаѓаме од семантиката на глаголот воведувач на декларативната дел-реченица и доаѓаме до заклучоци.

Клучни зборови: контрастивна анализа, декларативни сврзници, Цанкар, македонски јазик, словенечки јазик

The Yerney's Justice – linguistics analysis of the Macedonian translation

This paper represents contrastive analysis of the declarative conjunction *da* in the short story The Yerney's Justice and in its translation into Macedonian. We have concluded that the Slovenian conjunction *da* has many different translation equivalents in Macedonian language. It depends of the verb that impose dependent clause. Also, our general conclusion is that the last translation of this short story is the most adequate regarding the spirit of the target language. We hope the results we got will be useful for all who deal with Slovenian or Macedonian language, or in both languages. Particularly, we consider that this contrastive analysis will help to all who translate from Slovenian to Macedonian language.

Keywords: contrastive analyses, declarative conjunctions, Cankar, Macedonian, Slovenian

Во фокусот на овој труд е јазична анализа на македонскиот превод на повеста *Слугата Јернеј и неговото право* (во оригинал: *Hlapec Jernej in njegova pravica*) од словенечкиот писател, претставник на словенечката модерна, Иван Цанкар (1876 – 1918), напишана и издадена во 1907 година. На македонски оваа повест има четири различни преводи и неколку изданија. Првиот превод е од 1947 година, а последниот – од 1990 година. Во рамките на овој труд ќе извршиме споредбена јазична анализа на секој

од четирите преводи со словенечкиот оригинал. Со оглед на тоа дека станува збор за четири различни преводи очекуваме и различни јазични решенија. Јазичната анализа на повеста ќе ја изведеме на синтаксичко ниво, така што ќе го разгледуваме словенечкиот сврзник *da* во рамките на декларативни зависносложени реченици и на преводните еквиваленти во македонските изданија на повеста. Анализата ја вршиме врз следните изданија: од 1960 година, во превод на Илија Милчин; од 1966 година, во превод на Димитар Гогушевски; од 1967 година, во превод на Чедо Цветковиќ и Гоце Стефановски и од 1990 година, во превод на Александар Поповски. Со оглед на тоа што се осврнуваме кон преводот на оваа повест, ќе дадеме и информации за преведувачите. Илија Милчин – драматург, глумец, режисер, преведувач. Преведувал од руски, хрватски, бугарски, француски и од словенечки. Од словенечки ја превел предметната повест и уште една драма од Џанкар. Димитар Гогушевски – преведувал од германски, од словенечки – само повеста што ни е фокус на интерес. Чедо Цветковиќ и Гоце Стефановски освен повеста, од словенечки превеле уште четири раскази од Џанкар. Александар Поповски, поет, романописец, автор за деца, преведувач и препејувач. Има десетици преведени и препеани дела од словенечки.

Анализа на сврзникот *da*

Синтаксичката анализа на повеста ќе ја изведеме преку анализа на словенечкиот декларативен сврзник *da*. Анализата ја вршиме на тој начин што прво поаѓаме од словенечкиот пример, ексцерпиран од изворниот текст, потоа го даваме неговиот еквивалентен македонски превод (од четирите различни изданија на македонскиот превод) и доаѓаме до заклучоци. Критериумот за изделување ќе ни биде семантиката на надредениот предикат.

Декларативните зависносложени реченици (во литературата познати и како: именски, содржински, интенционални, предметни, објаснувачки, комплементарни, исказни итн.) се таков тип реченици во чии рамки зависната ја развива, ја разоткрива содржината на еден дел од главната дел-реченица. Зависната обично непосредно се врзува за оној дел од главната чија содржина ја објаснува. (Ѓуркова-Минова, Л. 2000: 263)

Главната дел-реченица содржи личноглаголска форма што припаѓа на едно од множествата глаголи:

- *verba dicendi* – глаголи на зборување;
- *verba cogitandi* – глаголи на интелектуални дејства и состојби;
- *verba sentiendi* – глаголи на сетилна перцепција;
- глаголи на општа оцена;
- глаголи на емоционални дејства, состојби и реакции.

a) *da* воведен од глаголи што му припаѓаат на семантичкото гнездо **verba dicendi**

1) Tebi sem rekel, **da** pojdi spat, zato ker si pijan!

ИМ: Тебе ти реков **да** одиш да си легнеш, зашто си пијан!

ДГ: Тебе ти реков **да** одиш на спиење, зашто си пијан!

ЧЦ ГС: Тебе ти реков **да** одиш на спиење, зашто си пијан!

АП: Тебе ти реков **да** одиш на спиење, затоа што си пијан!

2) Včeraj sem ti rekel, **da** si išči gospodarja drugod - velik je svet in dolge noge imaš!

ИМ: Ти реков **да** си бараш господар на друго место – голем е светов, а долги нозе имаш!

ДГ: Вчера ти реков **да** си бараш на друго место господар – голем е светов и долги нозе имаш!

ЧЦ ГС: Вчера ти реков **да** си бараш на друго место господар – голем е светот и долги нозе имаш!

АП: Вчера ти реков **да** си бараш на друго место господар – голем е светов и долги нозе имаш!

Словенечкиот сврзник *da* од (1) и од (2) во сите изданија на македонски јазик е преведен со *да*. Со партикулата сврзник *да* овде се предава волјата на говорителот, неговата желба да се изврши дејството воведено со зависната дел-реченица. Тоа дејство е нефактивно и токму затоа е воведено со *да*. За (1) и за (2) на македонска страна единствен соодветник на *da* е токму *да*.

3) Nič, tja me ženo; tam, pravijo, **da** sem doma.

ИМ: И сепак таму ме гонат, таму велат, сум била дома.

ДГ: Залудно ме бркаат таму, таму сум, велат, божем дома.

ЧЦ ГС: Залудно ме бркаат таму, таму сум, велат, божем дома.

АП: Ништо, таму ме фрлаат; таму, велат, ми е домот.

Словенечкиот *da* од (3) во македонскиот превод има нулти еквивалент. Во овој случај единствен експонент на граматичката акомодација е

супрасегменталната мелодична контура. За (3) сосема е нормално наместо нулти еквивалент во преводот да се јави и **дека**, при што нема да има потреба од интерпункција помеѓу воведувачкиот предикат и зависната дел-реченица.

4) Pa reci, **da** si nedolžen, pa reci, **da** nisi ubijal, nisi kradel - joj tebi!

ИМ: А кажеш ли **дека** си невин, кажеш ли **дека** не си убивал и не си крадел – тешко тебе!

ДГ: А ќе речеш ли **дека** си невин, ќе речеш ли **дека** не си убивал, **дека** не си крадел – тешко тебе!

ЧЦ ГС: А ќе речеш ли **дека** си невин, ќе речеш ли **дека** не си убивал, **дека** не си крадел – тешко тебе!

АП: И зборувај **дека** си невин, и зборувај **дека** не си убивал, не си крадел – тешко тебе!

Словенечкиот *da* од (4) во македонскиот превод е предаден со **дека**, кој е најфrekventен декларативен сврзник во македонскиот јазик. Овој сврзник во македонскиот јазик и најчесто се среќава со лексика што се однесува на дејства на зборување, еmitување порака од каков било вид.

б) *da* воведен од глаголи што му припаѓаат на семантичкото јадро **verba cogitandi**

5) Meni pa se prav in dobro zdi, **da** te ni potrla bridkost - moškim vino, solze bam!

ИМ: Мене пак ми се чини, **дека** жалот уште не те смачкал: на мажите – вино, на бабите – солзи!

ДГ: Сè ми се чини **дека** тагата не те скрши – мажите пијат, а жените тажат.

ЧЦ ГС: Сè ми се чини **дека** тагата не те скрши – мажите пијат, а жените тажат.

АП: Ме радува и добро е **што** жалоста не те надви – за мажите вино, на бабите солзи!

Словенечкиот сврзник *da* од (5) во македонските изданија од 1960, 1966 и 1967 година е преведен со **дека**. Единствено во изданието од 1960 година, пред **дека** стои запирка, што можеме да го протолкуваме како влијание од словенечкиот јазик, во кој пред *da* секогаш стои запирка. Во македонскиот јазик правилото е дека пред **дека** не се пишува запирка, како што е во подоцнежните изданија (1966, 1967). Во изданието од 1990 година *da* е преведен со **што**, при што е преформулирана целата реченица и наместо *verba cogitandi*, како што е тоа случај во оригиналниот текст, во преводот сврзникот го воведува глагол на општа оцена. Инаку, во првите три изданија (ИМ; ДГ ЧЦ; ГС), освен **дека**, како соодветник на *da* сосема е соодветен и нулти еквивалент.

Според Минова-Ѓуркова (2000: 266), *дека* освен што го среќаваме со лексика што се однесува на дејства на зборување, емитување порака од каков било вид, го среќаваме и со лексика што опфаќа интелектуални, емоционални, сетилни и сл. дејства, состојби и реакции. Според тоа, во првите три посочени изданија, овој сврзник е употребен правилно. Од друга страна, *што* се јавува со лексика што изразува емоционални дејства или емоционални реакции и состојби и со лексика на оцена, како што е примерот од последното издание.

- 6) Jerneju se je zazdelo, **да** ga tista okna ne pozdravlajo več tako prijazno, kakor so ga pozdravljala zmerom; in **да** je na hiši, na vsem belem domu, kakor tiha bridkost vdove.

ИМ: На Јернеј му се стори, **како да** не го поздравуваат веќе зелените прозорци така љубезно, како што го поздравуваа отсекогаш и **како да** е врз куќата, врз целиот бел дом, некаква тивка тага на вдовица.

ДГ: На Јернеј му се причини **дека** тие зелени прозорци не го поздравуваат веќе приятелски како што го поздравуваа секогаш и **дека** во куќата, во целиот бел дом завладеала некаква тивка вдовичка тага.

ЧЦ ГС: На Јернеј му се стори **дека** тие зелени прозорци не го поздравуваат веќе онака пријателски како што го поздравуваа секогаш; и **како да** е врз куќата, врз целиот бел дом, некаква тивка вдовичка тага.

АП: На Јернеја му се причини **дека** зелените прозорци веќе не го поздравуваат онака љубезно како што го поздравуваа секогаш; и **дека** врз куќата, врз целиот бел дом, како да легнала тивка тага на вдовица.

Da од (6) во првиот превод на повеста на македонски јазик е преведен со начинскиот сврзник *како да*, а во подоцнежните преводи – со *дека*. Начинскиот *како да* воведува начинска (модална) прилошкоопределбена дел-реченица, која носи податоци за тоа на кој начин се одвивало дејството од главната дел-реченица. Во преводот од ЧЦ ГС вториот *da* е исто така предаден со начинскиот *како да*. Можеме да истакнеме дека и двата сврзника се соодветни еквиваленти на *da*, со тоа што со употребата на едниот или на другиот се постигнува различен ефект.

- 7) Kaj misliš, **да** sem ti bil pokazal prag zato, ker sem bil pijan in slabe volje?

ИМ: Мислиш ли, **дека** ти го покажав прагот затоа, што бев лут и нерасположен?

ДГ: Мислиш ли **дека** ти ја покажав вратата, затоа што бев пијан и лошо настроен?

ЧЦ ГС: Мислиш ли **дека** ти ја покажав вратата, затоа што бев пијан и лошо настроен?

АП: Зар мислиш **дека** ти го покажав прагот затоа што сум бил пијан и нерасположен?

8) In mislim, **da** sem prišel na pravi kraj!

ИМ: И мислам, **дека** сум дошол таму кај што треба!

ДГ: И сметам **дека** сум дошол каде што треба!

ЧЦ ГС: И сметам **дека** сум дошол каде што треба!

АП: И мислам **дека** дојдов на вистинското место!

9) Zdaj ti verjamem, **da** res nisi kradel!

ИМ: Сега ти верувам, **дека** навистина не си крадел!

ДГ: Сега ти верувам **дека** навистина не си крал.

ЧЦ ГС: Сега ти верувам **дека** навистина не си крал.

АП: Сега ти верувам **дека** вистина не си крадел!

Da од (7), (8) и (9) во сите преводи на македонски е предаден со *дека*. Единствено што ќе забележиме е влијанието во однос на интерпункцијата од изворниот јазик во изданието од ИМ, каде што пред *дека* стои запирка, што во македонскиот јазик не се допушта.

в) *da* воведен од глаголи што му припаѓаат на семантичкото гнездо **глаголи на општа оцена**

10) Kako čudno je, **da** se človek izpremeni kar pred očmi, ob belem dnev - še včeraj je bil, pa ga ni več, nekdo drug sedi tam!

ИМ: Колку е чудно, човек пред очи **да** ти се измени, по бел ден – вчера уште беше тука, па го нема веќе, некој друг седи таму!

ДГ: Колку е чудно **кога** човек се менува така пред очите на некого, сред бел ден – а колку до вчера уште беше тој, а сега го нема повеќе, друг некој седи тука!

ЧЦ ГС: Колку е чудно **кога** човек се менува така пред очите на некого, сред бел ден – а колку до вчера уште беше тој, а сега го нема повеќе, друг некој седи тука!

АП: Колку е необично да гледаш **како** човекот пред очи се менува, при бел ден до вчера беше, а сега веќе го нема, некој друг седи тука.

Da од (10) по надреден предикат што му припаѓа на семантичкото гнездо – глаголи на општа оцена, има неколку еквиваленти. Во најстарото издание е предаден со **да**, во изданијата од 1966 и 1967 година – со прашалниот заменски збор **кога**, и во најновото издание со прашалниот заменски збор **како**. Во последното издание, преведувачот повторно интервенирал во однос на воведувачкиот глагол. Имено, во изворниот текст станува збор за глагол на општа оцена, а во преводот – за *verba sentiendi*.

11) Ni lepo, **da** mu je odpovedal; na stara leta odpovedal!

ИМ: Не е убаво **што** му откажал, на стари години да му откаже!

ДГ: Не е убаво **што** му откажал, под стари години му откажал!

ЧЦ ГС: Не е убаво **што** му откажал, под стари години му откажал!

АП: Не е убаво **што** му откажал, на стари години да му откажеш!

Што е фактивен сврзник и тој е преводниот македонски еквивалент на *da* од (11).

12) Pravično je, **да** se pokorimo za grehe.

ИМ: Праведливо е трпиме за гревовите.

ДГ: Право е **да** трпиме за гревовите.

ЧЦ ГС: Право е **да** трпиме за гревовите.

АП: Праведно е **да** трпиме за гревовите.

Словенечкиот сврзник *da* од (12) во изданието од 1960 година е преведен со нулти еквивалент, но веројатно е дека станува збор за грешка, зашто вака дадената реченица нема смисла. Во сите други изданија, *da* е преведен со *да*. Овој сврзник, односно конструкцијата што ја образува се користи за именување на дејството.

Заклучок

Во рамките на овој труд горазгледувавме словенечкиот декларативен сврзник *da* во повеста *Слугата Јернеј и неговото право* и во нејзиниот превод на македонски, во четири различни изданија. Поаѓавме од оригиналниот текст на словенечки и со метод на контрастивна анализа доаѓавме до заклучоци.

Da по надредени предикати од семантичкото гнездо *verba dicendi* на македонска страна го сретнавме со следните преводни решенија: нулти еквивалент, *да* и *дека*. Преводните решенија на *da* по надредени предикати од семантичкото гнездо *verba cogitandi*, кои ги сретнавме во повеста на македонски се: *дека*, *што*, *како да*. По глаголите на општа оцена *da* на македонска страна има најмногу преводни решенија: нулти еквивалент, *кога*, *како*, *да*, *што*.

Важно е да се истакне дека на преведувачот на првото издание на оваа повест му влијаела интерпункцијата од изворниот јазик. Исто така, од анализата може да се согледа дека на преведувачите на изданието од 1967 година доста им влијаел претходно извршениот превод од 1966 година, зашто голем број од анализираните примери во тие две изданија се идентични.

Најновиот превод, оној од 1990 година, нуди најголем број поинакви, покреативни решенија, односно не се држи строго до оригиналниот текст, туку се труди преводните решенија да бидат во духот на целниот јазик.

Се надеваме дека резултатите до кои дојдовме, ќе им бидат корисни на македонистите, на словенистите и на оние што преведуваат од словенечки јазик.

Регистар на изворите

<http://lit.ijs.si/hlapec.html>

ЦАНКАР, Иван, 1960; превод: Илија Милчин; Скопје : „Кочо Рацин“

ЦАНКАР, Иван, 1966; превод: Димитар Гогушески; Скопје : Култура

ЦАНКАР, Иван, 1967; превод: Чедо Цветковиќ, Гоце Стефановски; Скопје : Мисла

ЦАНКАР, Иван, 1990; превод: Александар Поповски; Скопје : Наша книга : Македонска книга : Култура : Мисла : Детска радост

Користена литература

Кирилица

КОНЕСКИ, Блаже. 2004: Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје: Просветно дело АД.

МИНОВА-ЃУРКОВА, Лилјана. 2000: Синтакса на македонскиот стандарден јазик. Скопје: Магор.

МИНОВА-ЃУРКОВА, Лилјана. 1997: Сврзувачките средства во македонскиот јазик. Скопје: Детска радост.

Латиница

TOPORIŠIČ, Jože. 2004: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.

Tomaž Podbevsek

Maribor

tomaz.podbevsek@gmail.com

Subjektivizacija živali v Cankarjevi kratki pripovedi

Gradivo za analizo sestavlja sedem živalskih črtic, ki jih je Cankar napisal od leta 1911 do 1914, ko je živel na Rožniku. Cankar v svojih črticah živali pripoznava kot bitja, ki imajo lastne interese. Črtice od bralcev zahtevajo konfrontacijo in krepitev zavesti o ideološki naturalizaciji nasilja nad živalmi, s tem pa omogočajo premik zavesti iz antropocentrične v ekološko-etično sfero ter zahtevajo pripoznanje inherentne vrednosti vseh živih bitij.

Ključne besede: ekokritika, animalistična etika, moralni status živali, Ivan Cankar

Subjectivization of animals in Cankar's short stories

The material used for analysis consists of seven short stories written by Cankar from 1911 to 1914, when he lived in Rožnik. Cankar, in his short stories, acknowledges animals as beings that have intrinsic interests. The readers of his short stories are expected to strengthen their awareness about the ideological normalization of violence towards animals, thereby enabling a shift of awareness from an anthropocentric to an ecological-ethical view. The readers are also required to recognize the inherent value of all living beings.

Keywords: ecocriticism, animal ethics, moral status of animals, Ivan Cankar

Uvod

Ker živimo v času potrošniško in tehnološko usmerjene patriarhalne družbe, ki človeka postavlja v superioren položaj in svet obravnava izključno z vidika njegovih interesov, smo priča vse večjemu ekonomsko-političnemu izkoriščanju človeških in nečloveških živali ter okolja. Izkoriščanje živali obstaja v vseh družbah, vendar se v nobenem družbenem sistemu živali ni izkoriščalo tako masovno in v tako brutalnih razsežnostih, kot se to dogaja v korporativnem kapitalizmu. Ker nas naša odgovornost do živali sili k preučevanju in interpretiranju literature z vidika pravic živali, je še posebej pomembno, da preizpravljemo različne ideologije, ki se po navadi implicitno izražajo skozi besedila, in obsodimo koncepte, ki ustvarjajo in vzdržujejo neenakosti ter omogočajo nadaljnje izkoriščanje živali.

Kadar govorimo o Cankarju, redko omenjamo njegov odnos do živali, saj se ta aspekt Cankarjevega pisanja v literarni zgodovini dojema kot marginalen. Vsekakor se je tem vprašanjem do danes namenjalo premalo pozornosti.¹ Ker nimamo veliko avtobiografskih podatkov, ki bi pričali o Cankarjevem odnosu do živali,² lahko njegov odnos do živali razumemo z vidika njegovega svetovnega in življenjskega nazora. Cankar je že zgodaj spoznal krivičnost družbene ureditve in brez upoštevanja tega dejstva ni mogoče razumeti velikega dela njegove literature (Bernik 1996: 1). Njegova senzibilnost do živali se je intenzivirala na samotnem in odmaknjenu Rožniku, kjer je Cankar živel od 1910 do 1917, in je tesno povezana z njegovim skepticizmom do človeka in družbe, kot tudi njegovo globalno pravičnostno držo, ki ne dopušča nikakršnega redukcionalizma. Cankar je na Dunaju, ko je stanoval v proletarskem predmestju Ottakring in od blizu spoznaval delavske razmere, načelno in praktično sprejel socialistično teorijo za osnovo svoje življenjske in slovstvene umetnosti (Kos 1992: 210).³ Vse do konca svojega življenja si je prizadeval za kritiko družbeno političnega sistema, ki temelji na izkorisčanju in zatiranju Drugega ter se zavzemal za enakopravnost in svobodo vsakega posameznika. Cankarjevo razmerje do živali torej lahko razumemo z vidika njegove socialistične usmerjenosti, iz katere izhajajo tudi njegova prizadovanja za družbeno angažirano umetnost.⁴

Gradivo za analizo v pričujočem prispevku sestavlja sedem živalskih črtic, ki jih je Cankar uvrstil v cikel *Iz tujega življenja* (zbirka *Moja njiva*).⁵ V članku bomo izpostavili različne koncepte živali, kjer je živali mogoče pripoznati kot moralne

1 Narava je bila v vseh svojih oblikah že prastari predmet umetnosti, medtem ko so bile živali, kljub svojemu pogostemu pojavljanju v literarnih besedilih, redkokdaj predmet osrednje pozornosti literarne vede (Kernev Štrajn 2007: 41).

2 Cankar v avtobiografskem ciklu *Moje življenje* (1914) ne omenja domačih živali, saj si jih najverjetneje niso mogli privoščiti. Omenja zgolj, da so kot otroci v enajsti šoli (šoli pod mostom) lovili in jedli kapeljne (Cankar 1975: 10). Živali prav tako ne omenja v svojih političnih spisih.

3 Številni slovenski pisatelji so izšli iz malih kmečkih, trških ali malomeščanskih razmer, toda nihče iz takšnega družbenega dna kakor Cankar. Pripadnost družbenemu razredu, ki mu kratijo vse pravice, tudi pravico do dela, obstanka in človeka dostojnega življenja, je dala pečat njegovim otroškim letom in poznejšemu življenju (Petrè 1947: 5).

4 Podobno kot ugotavlja Miklavž Komelj v eseju *Este animal que soy*, v katerem zagovarja, da se je v odnosu do živali konstituirala revolucionarna pozicija Rose Luxemburg, lahko na nek način trdimo tudi za Cankarja. Njuna globalna pravičnostna pozicija, ki sta jo Cankar in Rosa Luxemburg zavzela kot socialisti, ne dopušča nobenega redukcionalizma, kar pomeni, da sta izkorisčanje živali povezala z izkorisčanjem ljudi. V Cankarjevih črticah je opazna pretočnost kritike človeškega in živalskega izključevanja, torej kritika ideologije speciesizma z ideologijami rasizma, evgenike itd., kar pomeni, da se zatiranje živali pretaka v zatiranje družbenih skupin in obratno. To pomeni, da je Cankar prepoznał, da so vse strukturne neenakosti med seboj povezane in skupaj tvorijo sistem medsebojno odvisnih in vzajemno deluječih izključevanj in dominacij.

5 V Cankarjevi literaturi so živali že od zgodnjega obdobja pomembno izhodiščno območje metafore in simbola, vendar šele v ciklu *Iz tujega življenja* dobijo tudi samostojno motivno-tematsko ubeseditev (Čeh Steger 2001: 175).

subjekte, in obsodili ideologije, ki ustvarjajo in vzdržujejo neenakosti ter s tem omogočajo nadaljnje izkoriščanje živali. V njem bomo izpostavili miselno paradigma dualizma, antropocentrizem, antropomorfizem, evgeniko in domestikacijo.

Teoretska izhodišča

Ekokritika (angl. *ecocriticism*)⁶ oziroma literarna ekologija je razmeroma nova disciplina neantropocentrične literarne vede, ki se je v angloameriškem prostoru razmahnila od srede osemdesetih let prejšnjega stoletja (Čeh Steger 2011: 95). V svoje tematsko področje je poleg narave dovolj razpoznavno umestila tudi etične vidike preučevanja odnosov med človekom in živaljo. Ekokritika pripisuje naravi in živalim samostojno, od človeka neodvisno delovanje ter jim priznava status subjekta (Čeh Steger 2012: 206–207).

Ekokritika je posebej kritična do antropocentrizma, na podlagi katerega človek zmeraj z vrha hierarhične lestvice presoja in odloča o nečloveških bitjih ter jih potiska v položaj Drugega, kot tudi do s strukturalizmom vzpostavljenih hierarhičnih dualizmov zahodne patriarhalne družbe (Čeh Steger 2011: 95), ki ohranjajo in reproducirajo diskriminiranje, zatiranje in izkoriščanje živali.

V članku se bomo poleg ekokritike naslanjali tudi na animalistično etično teorijo, ki jo je utemeljil etični teoretik Gary L. Francione. V zbirki esejev *Živali kot osrednosti* (2008) je predstavil abolicionistično teorijo pravic živali, ki jo utemeljuje na zavesti kot nujnem in zadostnem pogoju za moralno pomembnost živali in s tem polnopravno članstvo v moralni skupnosti. Francionov etični model je deontološki, kar pomeni, da imajo vse živali inherentno vrednost (vse živali imajo temeljno pravico, da niso obravnavane kot lastnina drugega) in egalitaren, kar pomeni, da so interesi ljudi in živali moralno enakovredni, zato jih moramo obravnavati po načelu enakovredne obravnave (Vičar 2011: 510–511).

Iz tujega življenja

V črtici *Istrski osel*, ki je za razliko od drugih živalskih črtic postavljena v istrsko okolje, Cankar tematizira naturalizacijo nasilja nad živalmi in problematizira

⁶ Izraz ekokritika je leta 1978 skoval William Rueckert v razpravi *Literature and ecology: Experiment in ecocritics* (Kernev Štrajn 2007: 40). Ekokritika je bila sprva tesno povezana z ekologijo in okoljskimi gibanji, ki so se pojavila v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kot odziv na silovit razvoj tehnike in industrializacije (Čeh Steger 2012: 200). Vendar vprašanje narave in živali obravnavata tudi izven ekoloških okvirjev, saj lahko ekološka gibanja pogosto razumemo kot zgolj še en način obvladovanja narave in kot še eno obliko antropocentrične naravnosti (Kernev Štrajn 2007: 39).

človekov negativni odnos do oslov, ki je posledica evgenične logike.⁷ V njej kritizira predstavnike oblasti, ki se odločijo za »poplemenitenje« oslovskega rodu, ter se norčuje iz učenjakov, ki občinskim možem svetujejo, naj se obrnejo na slavne Abruce, kjer naj bi po njihovem živelji »najplemenitejši« osli. Ko se velika pričakovanja Istranov, da bodo na ladji ugledali najmočnejšega in najlepšega osla, razblinijo, se dvoličnost kmetov, meščanov in »imenitnikov« izrazi v njihovem krutem obračunu z živaljo. Nad osla se spravijo s šibami, palicami, gorjačami in vesli, ker videz živali ni v skladu z njihovimi pričakovanji (Cankar 1974: 203).⁸

Črtica kritizira vzrejo živali, ki temelji na evgeniki, torej razvrščanjem na plemenite in neplemenite pasme, s čimer se upravičuje diskriminiranje različnih vrst živali.⁹ Evgenična ideologija živali obravnava izključno z vidika genetskih lastnosti, s čimer upravičuje superiornost in inferiornost vrst. Takšno kategoriziranje živali je antropocentrično, saj živali obravnava izključno z vidika človeških kriterijev.

Osel v črtici ni predstavljen kot človeku ponižna in vdana žival, temveč kot avtonomen subjekt, ki ima pravico do življenja in svobode. Črtica se konča s pripovedovalčevo moralno obsodbo človeškega nasilja. Nad mestom se kot opomin njihovi surovosti vsako noč iz istrskih hribov oglaša glas, ki od ljudi zahteva prevzemanje objektivne odgovornosti za trpljenje živali (Cankar 1974: 204).

V črtici *Sova* je Cankar spregovoril o predsodkih, ki imajo svoj izvor v ljudskem izročilu, in njihovih negativnih vplivih na človekov odnos do živali.¹⁰ Osrednji motiv v črtici je nočna ptica, ki si jo človek skuša podrediti, s čimer Cankar neposredno problematizira človekov antropocentrični odnos do živali. Družina sovo razume kot trofejo, ki jo želijo udomačiti.¹¹ Črtica s tem problematizira udomačitev in instrumentalno vrednost živali. Čeprav sova kot osrednji motiv preraste v simbol smrti, je poslednja misel o človekovem brezbrižnem poseganju v življenja živali glavno sporočilo črtice: »Na slepo je posegel človek v

7 Črtica *Istrski osel* je bila prvič objavljena 24. junija 1911 v *Slovenskem narodu* (Kos 1974: 321).

8 Grozljiv prizor mučenja osla, nad katerega se spravijo Istrani, je podoben mučenju konja, ki ga najdemo v romanu *Zločin in kazen* (1866). Znano je, da je Fjodor Mihajlovič Dostojevski v veliki meri vplival tudi na Cankarja (Avsenik Nabergoj 2005: 49). Konja na trgu pretepejo do smrti (Dostojevski 2005: 65–70), medtem ko oslu uspe pobegniti v hribe.

9 Pojem evgenika je leta 1883 prvi uporabil angleški raziskovalec, biolog in antropolog Francis Galton (Marshall 2010).

10 Črtica je bila objavljena 18. maja 1912 v *Slovenskem narodu*. Gre za prvo izmed živalskih črtic, ki so postavljene in rožniško okolje (Kos 1974: 322), kamor se je Cankar naselil leta 1910.

11 »Kupili smo to sovo od mežnarja, da bi jo imeli pri hiši, kakor jo imajo po drugod papige.« (Cankar 1974: 205).

neznano življenje in je bil ubijalec.« (Cankar 1974: 208). Cankar na koncu obsodi negativne predsodke do živali, ki so posledica ohranjanja stereotipov in ljudske vraževernosti.¹² Statusu subjekta se močno približa, ko pripovedovalec opazuje ujeto ptico in se zave njene avtonomnosti,¹³ s problematizacijo človeških konstruktov živali in omejevanjem njihove svobode pa vzpostavi prostor drugačnega mišljenja živali ter zahteva priznanje njihove inherentne vrednosti.

Cankar je v črtici *Muhe* problematiziral človekov nemoralni odnos do žuželk, s čimer je presegal simbolistične nazore in moralne koncepcije zahodne družbe.¹⁴ Črtica prikazuje mučenje žuželk, nad katerimi se spravlja šestletni deček (Cankar 1974: 209).¹⁵ V prepoznavanju muh kot sočutnih bitij in prepoznavanju njihovega trpljenja, brezupa, strahu ter umiranja Cankar vzpostavlja prostor, ki odpira drugačno mišljenje žuželk. Cankar muh obenem ne tematizira z antropocentričnega vidika kot človeku nadležnega mrčesa,¹⁶ temveč jih kljub antropomorfizacijam obravnava kot čuteča in inteligentna bitja, ki čutijo bolečino in imajo lastne interese. V črtici je v ospredju njihov interes, da ne bi trpele, in njihov interes do nadaljnjega življenja.¹⁷

V naslednji črtici je Cankar vzpostavil kritično držo do splošno uveljavljene floskule, da je pes človekov najboljši prijatelj, in problematiziral človekov ambivalentni odnos do te vrste živali.¹⁸ V črtici *Psi* ni prikazal zgolj človekovega krute-

12 Sovo in njen »mrtnaški« glas je kot znanilko nesreče in bližajoče se smrti označil že Vergilij v *Eneidi*. V krščanstvu je sova veljala tudi za simbol nevernikov, krivovercev in predvsem židov (Germ 2006: 200). Demoniziranje je enako kot zaničevanje živali najbolj pogosta vrsta antropocentrizma (Masson in McCarthy 1998: 61). Sove so zaradi ljudskega povezovanja s smrtno pogosto preganjali (Brehm 1982: 245).

13 »Ves dan je stala sova v kletki tiha, nepremična, samosvoja [...]« (Cankar 1974: 207).

14 Črtica je izšla 30. novembra 1912 v *Slovenskem narodu* (Kos 1974: 322).

15 Povsem v nasprotju s predsodki o nedolžnosti otroštva kot utelešenja sentimentalne čistosti v črtici nastopa »nenavadno lep otrok«, ki je sposoben mučiti in ubijati živali. Cankar v črtici o muhah prvič problematizira romantično ideologijo nedolžnega otroštva, ki se je oblikovala pod okriljem romantičnih pesnikov ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja (Burcar 2012).

16 Človek je v preteklosti razvil dva izrazito antropocentrična tipa pogleda na živali: sinatropskega, kjer so živali obravnavane kot škodljive, in antropofilnega, kjer so živali obravnavane kot koristne (Golež Kaučič 2013: 71). Družba, ki razvršča živali na koristne in škodljive vrste, je speciesticna družba, ki prve izkorističa, druge pa uničuje in zatira. Kategoriziranje in razvrščanje živali na škodljive in koristne vrste izključno glede na človekove interese sta glavna vzroka za njihovo legitimno izkoriščanje.

17 Tako kot Cankar v svojih živalskih črticah tudi Andrej Makuc v svojih kratkih zgodbah *Oči* (2011) tematizira nasilje nad živalmi, ki je v vseh svojih oblikah odraz realnih družbenih razmer in njenih vsakdanjih legitimnih praks izkoriščanja živali za človekove namene. Prikaz vsakršnih oblik mučenja živali v literaturi je še danes moralno občutljiva tema. Tudi pri Makucu nastopajo otroci kot mučitelji živali, kar kaže na to, da je nasilje splošen in širši problem družbe, njenih vrednot in ideologij, ki temeljijo na izkoriščanju in zatiranju Drugega. V ozadju črtice je Cankarjeva implicitna družbena kritika, saj je nasilje posledica hierarhičnega ustroja družbe.

18 Ni natančnih podatkov, kdaj je črtica nastala. Cankar jo je najbrž napisal med novembrom 1912 in majem 1913 (Kos 1974: 322).

ga ravnanja do psov, temveč je zamajal temeljne binarne konstrukte človeškosti in živalskosti. Črtica obravnava problematiko zapuščenih psov, s čimer zastavlja vprašanje individualne in družbene odgovornosti za trpljenje zavrženih živali. Gary Francione (2008: 25) pravi, da živali potrebujejo le eno pravico, ki za seboj potegne vse ostale, in sicer, da živali ne obravnavamo kot lastnino. Črtica problematizira lastniški status živali, zaradi katerega obravnavamo živali moralno enakovredno s predmeti, ki jih preprosto zavržemo, ko nam več ne koristijo. Črtico lahko beremo kot kritiko družbenih konstruktov živalskosti in človeškosti, saj priovedovalec ruši tradicionalno binarno nasprotje med človekom in živaljo, ko opazuje »parjenje«¹⁹ živali, ter problematizira kulturno sistematizacijo čistega, ki se pripisuje človeku, in nečistega, ki je v domeni živali.²⁰ S tem ko Cankar humanizira živali in razgali človekovo animalično naravo (Čeh Steger 2001: 178), ruši antropocentrično razmerje do živali.

Na tem mestu Cankar zavrne živalsko promiskuitetnost in problematizira zakoreninjene antropocentrične predvodke o »čisti« ljubezni, ki naj bi bila lastna samo človeški vrsti. V ospredju črtice je etična ideja, da je žival v svojem nagonu naravna in iskrena, medtem ko se človek pretvarja in prikriva svojo čutno naravo (Čeh Steger 2001: 178). S tem Cankar pripoznava, da so živali sposobne ljubiti, torej jim vrača dostojanstvo, ki je bilo živalim odvzeto, in kritizira ustaljene predvodke o pasji promiskuiteti, ki je posledica človekovega vpliva in udomačitve (Masson in McCarthy 1998: 117).²¹

Cankar v črtici *Lisjak* zopet problematizira udomačitev kot človeško zatiralsko prakso podrejanja živali.²² Rebecca Cassidy (2007: 2) udomačitev ali domestikacijo označi kot »človekovo kontrolo živali in njihovo prevedbo v lastnino«.²³ Pridrževanje živali v ujetništvu je stalna in zatiralska praksa človekovega odnosa do živali, ki omogoča izkorisčanje in zlorabljanje živali za različne namene.

19 Z jezikom pogosto reflektiramo in artikuliramo naš diskriminatorični odnos do živali (Vičar: 2011: 510), na kar opozarja lingvistična neenakost pri uporabi izrazov za človeka in drugačnih za žival, kot je na primer »parjenje«, ki se uporablja izključno za živali, in ne za ljudi. Cankar že v začetku črtice zamaje binarne konstrukte človeškosti in živalskosti, saj pravi, da psi ljubijo (Cankar 1974: 216).

20 »Nič umazanega, takorekoč nič živalskega ni bilo v tem tekmovanju [...]« (Cankar 1974: 218) in »Nič čistega, takorekoč nič človeškega ni bilo v tem poželenju [...]« (Cankar 1974: 219).

21 Enako kot trdi Miklavž Komelj (2010: 77) v svojem eseju *Este animal que soy*, se možnost enakosti med človekom in živaljo odpira prek razmišljanja, da človek ni človek in da žival ni žival, torej v prelomu s »samoumevnostmi« identitarne logike. Cankar v črtici pripoznava, da so živali veliko več, kot smo jim pripravljeni priznati, s kritiziranjem antropocentrizma pa zamaje tudi človekovo večvredno pozicijo.

22 Cankar je črtico *Lisjak* napisal v maju 1913, saj je konec tega meseca izšla v *Slovenskem narodu* (Kos 1974: 323).

23 Enako tudi Tuan (2007: 141–153) udomačitev označi kot manipulacijo in nadvlado človeka nad živaljo.

Lisjak je tako kot sova žrtev ujetništva, samomor pa postane nujna rešitev v vseh okoliščinah, ki so za človeka kot za žival brezupne in brezihodne.²⁴ Črtica enako kot črtiva *Sova* problematizira tudi kupovanje oziroma prodajanje živali, kar vzpostavlja izkoriščanje živali in vzdržuje njihov status lastnine.

Osrednja ideja črtice je kritika človekovega nasilnega podrejanja živali in uveljavljanje takšnega stanja kot legitimnega in etično pravilnega (Bernik 1983: 456). Cankar z vso neposrednostjo prikaže dvoličnost človeške družbe in človekovo nerazumevanje drugih nečloveških vrst. Črtica se konča z absurdno utemeljitvijo žensk, da so žival pokončale, ker je kradla piščance, medtem ko v istem trenutku same jedo ocvrte piščance (Cankar 1974: 223).²⁵ Čeprav pripovedovalec v sanjah doživlja žival kot simbol, je v ospredju njena avtonomnost, ki se izraža kot tujost. Žival se ne podreja človeku, živi svoje življenje, ki je človeku tuje in nedoumljivo (Čeh Steger 2001: 178).

V črtici *Firbec*²⁶ je Cankar spregovoril o pobijanju in zavrženju mladičev, ki sta še danes stalni praksi preprečevanja neželenih živali.²⁷ V črtici spremljamo usodo pasje družine, ki je odvisna od naklonjenosti oziroma nenaklonjenosti svojih gospodarjev, zaradi katerih živali tragično končajo. Cankar je v črtici problematiziral tudi diskriminiranje glede na spol živali, saj dekla iz legla ubije psičko, medtem ko ostale štiri pse pustijo pri življenju (Cankar 1974: 224). Cankar v črtici prvič zastavi tudi vprašanje človekovega odnosa do bolnih in poškodovanih živali, ki so se jih raje znebili. Z likom brezčutne dekle, ki pobije živali na grozovit način, je kritiziral kmečko zaostalost, lahkomiselnost in pobožnost ljudi. S tem Cankar vzpostavlja tudi kritičen odnos do Cerkve in verske slepote, ki sta usmerjali miselnost in življenje ljudi.²⁸

24 Cankar nakazuje, da je za samomor živali kriv človek, saj ne prepoznavata trpljenja, ki ga živalim povzroča ujetništvo: »Žalovali smo dolgo in odkritosčno; zdi pa se mi čudno, da se niti v meni, niti v drugih ni zganilo ničesar takega, kar bi bilo podobno sramu ali kesanju.« (Cankar 1974: 220).

25 Francione (2008: 25–28) pravi, da družba trpi za t. i. »moralno shizofrenijo«, saj z živalmi ravnamo povsem drugače, kot pa mislimo ali govorimo, da ravnamo.

26 Črtica je bila objavljena 13. decembra 1913 v *Slovenskem narodu* (Kos 1974: 323).

27 Andrej Makuc se v svoji zgodbi *Pasje* prav tako dotika pogosto zamolčane krutosti nad psi. V njej pripoveduje o neizmernem trpljenju psice, ker ji gospodar vzame in pobije njene mladiče (Makuc 2011: 23).

28 Ker je imela Cerkev kot odločilna institucija pomembno vlogo pri vzgoji in posredovanju moralnih zapovedi, je soodgovorna za mučenje in smrt številnih živali.

Cankarjevi psi so antropomorfizirani. Antropomorfizacije živali so problematične, ker človek projicira svoje lastne misli in občutenja na živalske vrste. Kadar nastopa žival s samostojnim glasom, mora poseči po človeškem glasu, pri čemer moramo ločiti njen avtonomni glas od personifikacije živali v okviru antropocentrizma (Čeh Steger 2012: 207). Cankarjeve antropomorfizacije živali so povezane s človeškim hrepenenjem, da bi presegel omejitve med sabo in drugimi vrstami.²⁹ Cankarjevi antropomorfizmi so torej v vlogi empatičnega poistovetenja z Drugim.

Črtica *Kakaduj* se začne s priovedovalčevim refleksijo o človekovi nezmožnosti, da bi dokončno spoznal in razumel druga bitja, s čimer se artikulira ena izmed glavnih poant živalskega cikla.³⁰ Možnost vzpostavitve bližine z živaljo se zgodi v tistem trenutku, ko se priovedovalec zave njene tujosti oz. kot pravi Branislava Vičar v svojem *Filozofskem kontekstu animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja* (2013: 42), možnost človekove vzpostavitve bližine z živaljo se lahko zgodi šele tedaj, ko pride do priznanja živali lastne govorce. Že sam cikel z naslovom *Iz tujega življenja* namiguje na to, da je tujost osrednji pojem, ki se pojavlja in vzpostavlja človekov odnos do živali. Kakaduj je v črtici prispevoda za skrivnostnost življenja, vendar po drugi strani črtica problematizira tudi človekov odnos do živali. V njej Cankar zopet odpira vprašanja o etični in moralni neupravičenosti izkoriščanja ptic, ki jih človek že več kot dva tisoč let vzreja v kletkah in voljerah kot domače živali.³¹ Čeprav Cankar žival uporabi kot metaforo za izpovedovanje živiljenjskega smisla, kakaduj s svojo tragičnostjo opozarja, da je vzrejanje ptic v ujetništvu moralno in etično nesprejemljivo, saj povzroča trajno odvisnost in popolno izgubo avtonomnosti živali.

Sklep

Cankar živalim priznava interes do življenja, ki je temeljni interes vsakega živega bitja. Ker živalim priznava njihove interese, jim priznava tudi status subjekta.³² Upravičeno lahko govorimo tudi o pripoznavanju njihove inherentne vrednosti, saj Cankar v vseh črticah izpostavlja, da ima vsaka stvar svoje, samo njej lastno

29 Na to se navezuje tudi pogosta metafora očesa, saj priovedovalec skuša spoznati, vstopiti v kožo drugega in ga razumeti.

30 Črtica *Kakaduj* je bila objavljena 5. februarja 1914 v *Slovenskem narodu* (Kos 1974: 323–324).

31 Prvi uvoz papig v Evropo sega v čas Aleksandra Velikega (356–323 pr. n. š.). Aleksander Veliki je v Grčijo prinesel aleksandrove papige, ki so jih nato gojile indijske princese v čudovitih voljerah, zanje pa skrbeli posebej izučeni služabniki (Martin 1992: 13).

32 Cankar v vseh živalskih črticah poudarja pravico do svobode, ki jo razume kot etični imperativ vseh živih bitij. S tem se neposredno približa Francionovi abolicionistični teoriji, ki temelji na popolni odpravi vsakršne uporabe živali.

življenje,³³ ki je človeku tuje in nedostopno. S tem neposredno pripoznava, da ima žival vrednost samo na sebi, torej ne služi za namene drugega, ki jo podkrepi s konceptom tujosti, s pomočjo katerega prepozna živali onkraj apriorizmov naravnega reda stvari.

Cankarjevi koncepti živali ponekod dobivajo simbolne razsežnosti, spet drugič pa Cankar do živali vzpostavlja povsem konkreten odnos, s čimer ustvarja, širi in problematizira različne koncepte živali.³⁴ S pomočjo transformacij človeškega in živalskega, ki se pojavljajo v sanjah, prividih in prisluhah, Cankar kritizira kulturne konstrukte človeka/živali.

Cankar v živalskih črticah problematizira človekov antropocentrični in antropomorfni odnos do živali, ustaljene ideološke predstave o človeku in živali ter z njimi povezane globoke strukture zatiranja v kulturi, ki je zrasla in temelji na izkoriščanju Drugega.³⁵ V črticah so orisane živalske usode, ki so izrazito tragične. S svojo tragiko pa krepijo bralčeve zavest o ideološki naturalizaciji nasilja, s čimer vzpostavljajo možnost za radikalno transformacijo odnosov med ljudmi in živalmi.

Viri

- CANKAR, Ivan, 1974: Istrski osel; Sova; Muhe; Psi; Lisjak; Firbec; Kakaduj. Cankar, Ivan: Moja njiva: Iz tujega življenja. *Zbrano delo*. Enaindvajseta knjiga. Ur. Janko Kos. Ljubljana: DZS.
- CANKAR, Ivan, 1975: Moje življenje. Cankar, Ivan: *Zbrano delo*. Dvaindvajseta knjiga. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, 2005: *Zločin in kazen*. Ljubljana: Intelego d.o.o.
- KOMELJ, Miklavž, 2010: Este animal que soy. Komelj, Miklavž: *Nujnost poezije; eseji*. Koper: Hyperion. 53–118.

³³ Jelka Kernev Štrajn v svojem članku *O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi* navaja misel Samuela Taylorja Coleridgea, da ima vsaka stvar svoje, samo njej lastno življenje (*every thing has a life of its own*).

³⁴ Tudi Paternu (1989: 114) potrjuje, da sta se temeljni smeri Cankarjevega literarnega mišljenja in ustvarjanja, ki sta poudarjali subjektivizem na eni in radikalno družbeno kritiko na drugi strani, strnili in se med seboj nista izničevali, temveč sta se krepili in po svoje poglabljali skozi vso Cankarjevo literaturo.

³⁵ Sistem izkoriščanja živali je učinek ideologije, imenovane speciesizem, ki vzpostavlja strukturno hierarhijo, ki temelji na pripadnosti biološki vrsti (Vičar 2013).

Literatura

- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2005: *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BERNIK, France, 1983: *Tipologija Cankarjeve proze*. Ljubljana: CZ.
- BERNIK, France, 1996: Ivan Cankar – pisatelj vseh Slovencev. Stanovnik, Branko (ur.): *Vrhniški razgledi* (letnik 1). Vrhnika: Vrhniško muzejsko društvo. 1–4.
- BREHM, Alfred Edmund, 1982: *Velika knjiga o živalih*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BURCAR, Lilijana, 2012: *Oživljanje ideologije nedolžnega otroštva deluje kot oblika kolektivnega uspavala*. <http://zofijini.net/mediji_burcar/>. (Dostop 5. 10. 2015.)
- CASSIDY, Rebecca, in MULLIN, Molly, 2007: *Where the wild things are now: domestication reconsidered*. Oxford/New York: Berg.
- ČEH STEGER, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- ČEH STEGER, Jožica, 2011: Tematizacija živali v luči literarne ekologije. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Slavistika v regijah – Maribor 2011*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 95–99.
- ČEH STEGER, Jožica, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- FRANCIONE, Gary L., 2008: *Animals as Persons*. New York: Columbia University Press.
- GERM, Tine, 2006: *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan.
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2013: A bunny is a beautiful thing« or animals as machines (?). *Traditiones*. 42/1. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 71–88.
- KERNEV ŠTRAJN, Jelka, 2007: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »nečloveške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* 30/1. 39–54.
- KOS, Janko, 1992: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- MAKUC, Andrej, 2011: *Oči*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MARSHALL, Andrew Gavin (2010): *New Eugenics and the Rise of the Global Scientific Dictatorship*. <<http://www.globalresearch.ca/new-eugenics-and-the-rise-of-the-global-scientific-dictatorship/20028>>. (Dostop 4. 5. 2018.)
- MARTIN, Richard Mark, 1992: *Ptice v kletkah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MASSON, Jeffrey Moussaieff, in McCARTHY, Susan, 1998: *Ko sloni jokajo*. Radovljica: Didakta.
- PETRÈ, Fran, 1947: *Rod in mladost Ivana Cankarja*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- TUAN, Yi-Fu, 2007: Animal Pets: Cruelty and Affection. Kalof, Linda, in Fitzgerald, Amy (ur.): *The Animals Reader. The Essential Classic and Contemporary Writings*. Oxford/New York: Berg. 141–154.
- VIČAR, Branislava, 2013: *Veganstvo kot politično gibanje*. <<http://www.zazivali.org/besediла/prispevki/veganstvo-kot-politicno-gibanje>>. (Dostop 4. 5. 2018.)

VIČAR, Branislava, 2011: Moralna vrednost živali v diskurzu biotske raznovrstnosti. Kranjc, Simona (ur.): *Obdobja 30: Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 509–514.

VIČAR, Branislava, 2013: »Si kdaj videl svobodnega konja?« Filozofski kontekst animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja. Bjelčevič, Aleksander (ur.): *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 35–45.

Konstantina Puneva

Sofia University

Department of Russian literature

kpuneva@gmail.com

Екранизацията като метаинтерпретация на литературното произведение

Изследването проблематизира метаинтерпретацията на литературни произведения през XXI в. Фокусът пада върху непрекъснатото завръщане към класиката и нейните интерпретации. Акцентира се на екранизацията на Шахназаров „Ана Каренина. Съдбата на Вронски“, която освен модерен прочит на романа на Толстой и е своеобразно продължение на сюжета.

Ключови думи: Лев Толстой, екранизация, метаинтерпретация, литературна класика, кино

Adaptation as a metainterpretation of a literature work

The study problematize metainterpretation of a literature work in the 21st century. The main focus is on regularly return to the classics and its interpretations. Emphasis is given to the Shakhnazarov's adaptation "Anna Karenina: Vronsky's Story", which is modern reading of Tolstoy's novel and is a kind of continuation of the story.

Keywords: Lev Tolstoy, adaptation, metainterpretation, literature classics, film, reception

Екранното възпроизвеждане на литературно произведение оформя самостоятелна интердисциплинарна проблематика, като през последните десетилетия изследванията в тази насока придобиват все по-голяма всеобхватност. Всъщност взаимовръзката между литературата и киното е неизменна, силна и неделима още от прохождането на седмото изкуство. Първите филми често черпят наративни похвати и сюжети от литературата. Не закъсняват и най-ранните съпоставки за взаимодействието между двете изкуства в трудовете на Айзенщайн, Пудовкин, Делюк, Епшайн и др. Джордж Блустоун дава тласък на изследванията с книгата си „Novels to Film“ (1957). В последствие се обособява цял кръг от научни разработки по проблематиката, обвързваща филмовите адаптации.

Търсенията в настоящия доклад се фокусират върху диалога между текста и неговите екранизации. На преден план е изведена тенденцията през последните години режисьорите да търсят различни концепции, чрез които

да представят една нова версия на вече познато произведени и текстово и визуално. Изследването акцентира на екранизацията на Шахназаров „Ана Каренина. Съдбата на Вронски“, която освен модерен прочит на романа на Толстой и е своеобразно продължение на сюжета.

Адаптациите не само дават нова визуална интерпретация на литературата. В тях, от една страна, имаме режисьорската концепция и обосновка на действията на персонажите, от друга, зрителските очаквания за филмовата версия. В същото време, кинематографистите биват повлияни не само от собствените си виждания, но и от съвременните процеси и предходните визуални трансформации. В крайна сметка всяка нова екранизация е метаинтерпретация на литературното произведение, сложно взаимодействие между писмено слово, визуални режисьорски прочити и зрителски възприятия. Диалогът помежду им се е превърнал в задължително звено.

Основната база при екранизацията е романът. При адаптациите нямаме сблъсък между белетристиката и киното, а колаборация между двете изкуства. Разбира се седмото изкуство има своите предимства, но и недостатъци. Докато светът на литературата лесно се потапя във вътрешните противоречия и с лекота се задълбава в екзистенциални въпроси, то киното трябва да прави своите внушения чрез картичките. Словото не успява да възпроизведе цялостно физическото съществуване на персонажите. Чрез непрекъснати описания, малки детайли, то изгражда малко по малко плътна и ясна визия, като разчита на активното въображение на читателя. В киното е точно обратното. Физическите характеристики се набавят чрез един или два ракурса (крупни планове, варио, панорамни картички). Тук трудността е при изграждането на вътрешните особености на героите. Блустоун отбелязва, че филмът чрез организацията на външни знаци от нашите визуални възприятия или чрез диалога може да ни води към определена мисъл, но не може да ни покаже мисълта директно. При екранизациите вътрешният свят на персонажите бива интерпретиран многократно. Книгата набавя експлицитно знание за душевните състояния и мисли, които трябва да придобият ново визуално превъплъщение на экрана. За целта и режисьорът, и актьорите се опитват да набавят правдоподобна гледна точка, концептуален корпус, чрез които да се изобразят мислите на героите. Словото претърпява редица промени, като кинематографистите привнасят различна атмосфера в действието, променят отношенията между основните персонажи, а мотивацията на действията им придобиват диференциирани нюанси.

Пудовкин извежда аксиомата, че обективът на камерата заменя всевиждащото око на разказвача. Но при адаптирането на литературно произведение камерата бива наставлявана от романиста / повествователя и снимаща през призмата на режисьорския поглед. Не трябва и да се пропуска фактът, че при всяка нова филмова версия режисьорите обръщат поглед към предходните еcranни еквиваленти на дадено произведение. Доказателство за това са непрекъснатите повторения при построяването на кадри, въвеждането на персонажи, символни елементи и т. н. В своето изследване за пример ще използвам едно от най-често филмираните произведения, а именно романа на Лев Толстой „Ана Каренина“ и по-точно фокусът попада върху последната версия от 2017 г. на режисьора Карен Шахназаров.

Имайки предвид честотността на адаптациите (над 34), няма как да не си зададем въпроса защо толкова често този роман попада в полезрението на режисьорите. В своята книга “Thinking to Screen. Film as philosophy” (2007) Томас Вартенбърг говори за различните психологически измерения във филмите. Някои еcranни произведения прибягват към илюстрация на философски тези и позиции, други се опитват да вникнат по-дълбоко и да изведат важни екзистенциални проблеми, които засягат основните тревоги на обществото. Това привлича масовия зрител към екрана. В тази връзка въпросите за смисъла на живота, за стремежа към щастие, за индивидуализма, любовта, страстта, стоящи в основата на „Ана Каренина“, дават бърз отговор за честите му еcranни интерпретации. Любовта на Ана преминава пределите на езика, културата и времето. Романът е възможност всеки кинематографист да разгърне възможностите си.

Цялостно можем да разгледаме явлението „Ана Каренина“ като трансмедиен проект. Хенри Дженкинс дава следното определение: „Трансмедиийният разказ представлява процес, където цялостни художествени елементи се разпространяват последователно чрез множество канали за медийно съдържание, като целта е да се създаде унифициран и координиран развлекателен художествен продукт¹“ (Jenkins, 2007). „Ана Каренина“ ни е позната чрез различни медийни източници – сюжетът бива превъплътен в киното, телевизията, театъра, комиксите, игрови куизи и др. Самият Шахназаров снима едновременно телевизионен сериал от пет части и филмов вариант, с продължителност от два часа и дванайсет минути. В Русия е показан първо сериアルът.

¹ Henry Jenkins. *Transmedia Storytelling 101*. <http://henryjenkins.org/blog/2007/03/transmedia_storytelling_101.html>. (последно видян на 30.07.2018.)

Последната адаптация по своеобразен начин е феномен, що се отнася до нейните предшественици. Шахназаров избира различен ключ към своята трактовка. Той представя сюжета за изгубилата себе си в греха жена през напълно нова гледна точка: през разказа на Вронски. Символите, структурата, сюжетната линия биват запазени във vizualната творба при стриктното адаптиране. Филмът на Шахназаров показва различен подход, който е нетипичен, що се отнася до поставянето на „Ана Каренина“ на екрана. Режисьорът започва с войната между Русия и Япония през 1904 г., като зрителят е въведен в ситуацията посредством начални надписи. Тук е моментът да вмъкна, че Карен Шахназаров използва за основа и повестта на Вересаев „По време на японската война“.

Синът на Ана Сергей Каренин е военен лекар, който поема командването на полевата болница в Манджурия. Там попада и раненият граф Вронски, представен като „важна клечка“. Самият персонаж отбелязва, че е бил дълго време в чужбина, преживял Балканската война, участвал в 3 битки в Русия, но е ранен нелепо, докато играе карти. Шахназаров дописва не само историята на Вронски, но и на останалите персонажи. Така например Алексей Каренин е починал малко след смъртта на Ана, дъщерята на Каренина загива на 5-годишна възраст, а Сергей е отгледан от Лидия Ивановна.

Повечето режисьори се водят стриктно от по сюжетната линия Ана – Вронски – Каренин. Романът на Лев Толстой не завършва с гибелта на Каренина, но за кинематографистите в повечето случаи няма какво повече да се каже. Ана е ядрото на екранизациите и с края на сюжетната линия се бележи край на историята. Версията на Шахназаров напълно се отгласква от този стереотип. В нея Вронски, помолен от Сергей, се връща назад в спомените си за енigmатичната Ана, като първо се описва нейната смърт преди тридесет години. В спомените му тялото ѝ е обезобразено, но лицето е запазено непокътнато. Погледът ѝ е описан като ужасяващ, в него няма болка и страдание, а ликуване. Младият Каренин иска да разбере защо майка му се е самоубила. Всички сериозни екранизации до този момент се опитват да намерят правдоподобен отговор на решението на Ана да се хвърли под влака, но в повечето случаи действията на героинята са леко разколебани. Шахназаров поставя въпроса още в началото. Той не дава ясен отговор, но насочва към своята трактовка. В концепцията му Ана се самоубива, желаейки смъртта си, за да даде изява на своя бунт и да накаже Вронски.

Филмовият разказ не тече линейно. Действието непрекъснато прескача от минало към настояще. След описанието на смъртта на Каренина Вронски се връща към тяхното запознанство на гарата² в Москва. Режисьорът има напълно нова концепция и за този епизод. Вронски се качва в купето, където майка му ги представя един на друг. След това ѝ подава ръка, когато слиза от влака. Шахназаров разгръща и доразвива тяхната среща, за да обоснове влюбването им от пръв поглед. За сметка на това е пропуснат инцидентът на гарата, който Ана приема за лошо предзнаменование. Цялостно във филма липсват символните моменти, заложени в романа на Толстой. Руският класик залага редица важни елементи като книгата, червената чантичка, свещта, сънищата, селянина, ножа..., които по един или друг начин насочват към съдбата на героинята, емоционалната ѝ борба и вътрешни преживявания. Така например изцяло е пропуснат епизодът, когато Ана се връща от Москва при семейството си и слиза на гара Бологово.

Виелицата и вятърът се втурнаха насреща ѝ и се сборичкаха с нея за вратата. И това ѝ се стори весело. Тя отвори и излезе. Вятърът сякаш я чакаше, радостно засвири и искаше да я грабне и отнесе, но тя се улови с ръка за студената дръжка и като придържаše роклята си, слезе на перона и мина зад вагона. Вятърът беше силен на стълбата, но на перона и зад вагоните беше тихо. С наслада, с пълни гърди тя вдишваше снежния, студен въздух и застанала край вагона, оглеждаше перона и осветената гара. (Толстой 1952: 126.)

Бушуващата буря има важно значение. Гари Браунинг отбелязва, че бурята показва най-силно тъмната същност на Ана, нейната емоционалност и морална уязвимост. Продължава тезата си, че „със своята стихийност, деструктивни изблици, изпълнени с периоди на относително спокойствие, бурята капсулира наближаващата връзка на Ана с Вронски“ (Browning 2010: 26).

На перона тя вижда Вронски, който я е последвал.

– Не знаех, че пътувате. Защо пътувате? – попита тя, като отпусна ръката, с която се бе уловила за вратата. И неудържима радост и оживление сияеха на лицето ѝ. (Толстой 1952: 127–128.)

² Въщност е споменато, че се познават от преди.

Ана пуска студената дръжка, действие, което пряко може да се свърже с живота ѝ до този момент – студен, безрадостен и безстрастен, като дава място радостта и възбудата да я завладеят. Този епизод е важен за последвалата развръзка в отношенията между Каренина и Вронски. В екранизацията заема полагашото му се място, но Шахназаров решава да пренапише историята и да пренесе част от диалога между двамата на гарата в Петербург.

В интерпретацията на отношенията между Ана и Вронски в различните киноеквиваленти на романа се забелязва разграничение спрямо физическата им връзка. Например в адаптациите на Кларънс Браун, Жулиен Дювивие, Александър Зархѝ и др. тялото бива потискано, като се застъпва идеята, че водещи при действията на героите са дълбоките чувства. Страстта и физическите удоволствия са пренебрегнати. За сметка на това, сред последните еcranни вариации като тези на Бърнارد Роуз, Джо Райт, Карен Шахназаров се разчита на разгръщането на страстта и плътското проявление на любовта. Във филмовата версия от 2017 г. неведнъж се заявява, че Ана се гордее със своето положение и любов. Режисьорът не намира за необходимо да покаже нейните терзания, преди тя да се отдаде на страстта си към Вронски. Избраната основна гледна точка – тази на Вронски – му позволява да пропусне подобни моменти, но подобни празнини не успява да даде експлицитен отговор на въпроса коя е Ана и защо се стига до нейното самоубийство. В пълнометражната версия Шахназаров пренебрегва и моментите, когато Ана заявява на Вронски, че е бременно, условията, които Каренин ѝ поставя, когато тя му признава за любовника си, пътуването в чужбина и т. н. Всички тези пропуски правят филмовия наратив накъсан, фрагментарен, а действията и реакциите на персонажите недостатъчно обосновани. За сметка на това режисьорът добавя нови сцени, отсъстващи в адаптациите до този момент, но според Шахназаров важни за разгръщането на връзката между Каренина и Алексей Вронски. Очевидно стратегията на руския кинематографист е да се дистанцира от всички познати до момента модели на интерпретация на романа на Толстой и да изненада зрителите с напълно нова концепция.

Както споменах, почти всички адаптации завършват със смъртта на Ана. Още в изграждането на киното като изкуство виждаме различни подходи към романа на Толстой и неговото пренаписване. Нямата версия от 1927 г., озаглавена „Любов“, на режисьора Едмунд Гулдиг има два финала, като виждаме пренаписване и промяна на сюжета. Кристиян Дюгей прави интересна стъпка. Той продължава и доразвива наратива. Адаптацията

му е от 1935 г., която е първата звукова еcranна транскрипция на романа, залага на мелодраматичността. В нея Вронски напуска Ана, за да отиде на фронта. Оказалата се в безизходица героиня решава да прекрати своя живот. След тези две адаптации режисьорите все по-стриктно се придържат към описанията, заложени в текста. Меродавен е подходът на Джо Райт в адаптацията му на „Ана Каренина“ от 2012 г. Той обвързва пространството на театъра и киното, но и тук режисьорът решава да даде своя прочит и визия без да посяга генерално на сюжетната линия. Чак през 2017 г. Шахназаров решава да разчупи възприетата „матрица“. Филмът му отново завършва със смърт, но този път – тази на Вронски.

Актьорите, избрани за ролите на Ана и Вронски, са Елизавета Боярска и Максим Матвеев. В живота двамата са съпрузи, но това не успява да допринесе за екранната химия между героите. В Русия не приемат Боярска като Каренина, както и измененията в сюжета. Самият режисьор коментира, че на руската публика е трудно да се угоди, особено, когато става въпрос за класическия роман на Толстой.

Реално, почти всяка еcranна интерпретация на „Ана Каренина“ се оказва посрещната противоречно от публиката. Интересното тук е, че желанието на кинематографистите да представят своята интерпретация на романа е неспирно. В стремежа си да бъде различен и оригинален в своята концепция Шахназаров прави нова стъпка в екранния прочит на великото произведение на Толстой. Подход, който може би означава изчерпването на познатите матрици при адаптирането на произведението и откриващ нови измерения пред кинотворците.

Литература

Първични източници:

Tolstoy 1957: Толстой, Л. Н. Събрани съчинения в 14 тома. София. 1957

Вторични източници:

Bluestone 1961: Bluestone, G. Novels to Film. University of California Press 1961.

Browning 2010: Browning, G. A “Labyrinth of Linkages” in Tolstoy’s “Anna Karenina”. Academic Studies Press. 2010.

Pudovkin 1935: Pudovkin, V. Film Technique and Film Acting. 1935.

Wartenberg 2007: Wartenberg, T. Thinking to Screen. Film as philosophy. Routledge. 2007.

Jenkins 2007: Jenkins H. Transmedia Storytelling 101. <http://henryjenkins.org/blog/2007/03/transmedia_storytelling_101.html>. (last seen 30.07.2018).

Felix Oliver Kohl

Univerza v Gradcu

Inštitut za slavistiko

felix.kohl@hotmail.de

Prva svetovna vojna kot izvor generacijskega romana? Žanru na sledi¹

Prispevek na primeru generacijskega romana ponazarja, da poteka opredeljevanje žanrov pogosto neempirično in v znamenju raziskovalčevega namena. Najsodobnejša literarnovedna študija tega žanra (Zadravec 1997) namreč v glavnem temelji na članku Franceta Vodnika iz leta 1936/1937, v katerem je avtor obravnaval šest izvirnih slovenskih romanov. Slednji naj bi tvorili novo vrsto, imenovano »romani generacije«. Gre za avtobiografska besedila večinoma mladih avtorjev, ki poleg čustvenega in miselnega sveta mladostniškega junaka prikazujejo še usodo njegovih vrstnikov ter njihove spopade s starejšimi generacijami in z ustaljenimi vrednotami, s čimer kažejo določeno sorodnost z razvojnimi romanmi. Vodnik je pojav umestil v širši kontekst svetovne književnosti, ki so jo takrat močno zaznamovala dela t. i. *izgubljene generacije*, vendar se le-ta v izvirnih književnostih sploh niso obravnavala kot romani enotnega, »generacijskega« žanra. Druge književnosti sicer poznajo »generacijske« žanre, pogosto pa gre za neustaljene oz. sporne pojme, katerih raba temelji na krhkem teoretskem temelju oz. na neustaljeni žanrski zavesti. Tudi v slovenskem prostoru je mogoče govoriti o tovrstnem problemu. Vodnikovi »romani generacije« so v nadaljevanju namreč doživeli še nekaj obravnav, ki so precej neempirične narave. Poleg tega, da so žanr preimenovali v *generacijski roman*, so ovrgli tudi Vodnikovo tezo o povojnem pojavu. Tako je Zadravec kot začetnika žanra krstil Cankarjeve *Tujce*, Grdina pa je zgodovino generacijskega romana celo razširil do Alešovčevega *Kako sem se jaz likal*. Da je temeljito in empirično proučevanje generacijskega romana nujno potrebno, pokaže raba pojma v slovenskem prostoru. Pojem namreč poleg del, podobnih Vodnikovim *romanom generacije*, po nemškem zgledu (*Generationenroman*) označuje tudi rodbinske romane, poleg tega pa se uporablja tudi za vsakršna dela, ki uprizorjajo značilnosti neke generacije.

Ključne besede: generacijski roman, roman generacije, žanske oznake, razvojni roman, rodbinski roman

World War I as the origin of the so-called »generational novel«? On the trail of a genre

Exploring the example of the so-called »generational novel« the article illustrates how genres are often defined non-empirically and influenced by the authors' intentions. The most recent study of this genre is mainly based on an article from 1936/1937, in which France Vodnik described six Slovene novels, which he claimed to form a new genre, called »post-war

1 Pričujoč prispevek je nastal na podlagi magistrske naloge na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu pod mentorstvom prof. Andreja Lebna.

novel of a generation», which emerged after World War I. The novels concerned are partly autobiographical works by mostly young authors who besides the adolescent main person's emotional world and his mindset portray the destiny of his contemporaries and their conflicts with older generations and established traditional values. Vodnik integrated these novels into the broader context of international literature, which at that time was heavily influenced by works of the so-called »lost generation«. However, these works were never considered to belong to a homogeneous »generational« genre. Such phenomena can indeed be found as well in other languages, but often non-established and used with a critical distance or only with a vague consciousness of what the term actually describes, which is also the case in Slovene literary public. Vodnik's »novels of a generation« have been objects of several studies, which renamed the genre into »generational novel« and broadened its history into the 19th century, however, they were not able to contribute a distinct and meaningful definition. This has led to several problems in today's use of the term, as it is used in at least three different meanings. Firstly, for works, as tackled in this article, secondly for multi-generational novels and thirdly for all kinds of novels, considered to be dealing with a certain generation.

Keywords: generational novel, generational genres, genre theory, genre names, coming of age-novel

Povojni slovenski »romani generacije«?

France Vodnik je med letoma 1936–1937 v reviji *Mentor* objavil tridelni članek z naslovom *Povojni slovenski »romani generacije«*. V njem obravnava šest izvirnih slovenskih romanov, ki so izšli med letoma 1929–1932 in naj bi tvorili novo vrsto romana, ki je slovenska književnost dotlej še ni poznala. Gre za naslednja dela:

- Ivan Pregelj: *Usehli vrelci* (1929)
- Juš Kozak: *Celica* (1932)
- Bratko Kreft: *Človek mrtvaških lobanj* (1929)
- Bogomir Magajna: *Gornje mesto* (1932)
- Miran Jarc: *Novo mesto* (1932)
- Makso Šnuderl: *Izgubljena zemlja* (1934)

Od takratne literarne tradicije, ki jo je močno zaznamoval subjektivizem oz. zanimanje za človekovo osebno zgodbo in s tem za avtobiografsko pisanje (pod Cankarjevim vplivom), naj bi se razlikovali v tem, da v njih »prevladuje težnja po objektivni, življensko-široki, epski književnosti« (Vodnik 1936/1937: 29). Zato naj bi šlo za nekakšna hibridna dela, katerih skupne značilnosti Vodnik opisuje takole:

Le-ti se ločijo od zgolj osebnih izpovedi, premišljevanj in simboličnih alegorij po tem, da skušajo poleg avtobiografije, t. j. opisa lastnega življenja, podati tudi duha dobe in duševne napore rodu. Razloček je pa viden tudi v slogu. Zakaj dasi tudi v teh delih prevladuje še vedno avtobiografski, torej subjektivni element, ki se kaže zlasti v čustvenih in miselnih izpovedih ter v vrtajoči analizi, se vendarle v njih že čuti prodor objektivnega življenja. To se ne vidi samo iz vsebine, v kateri prihaja do izraza novi nazor o povezanosti in skupni usodi vsega rodu, marveč tudi iz oblike, ki postaja vsebolj epska, življenjsko-široka in objektivna. Ti pisatelji torej znova skušajo uveljaviti v književnosti pomen življenjske fabule ali zgodbe in dejanja, ki je osnova slehernega pripovedništva. To velja kljub temu, da hočejo vsa ta dela, ki jih zato imenujem »romane generacije«, biti v prvi vrsti idejni dokumenti dobe in rodu. »Romani generacije« torej niso vsi oni romani, ki jih je povojni pisateljski rod napisal, marveč imenujem tako samo tiste romane oziroma spise, katerih junak – da se tako izrazim – je življenje te generacije same. (Vodnik 1936/1937: 29)

Torej gre za avtobiografske romane, ki se ne omejujejo samo na opis enega samega junaka, temveč je njihov poudarek tudi na prikazu več vrstnikov in družbenih razmer časa njihovega nastanka. Kot razloge za povečano produkcijo takšnih del navaja »neurejenost, notranje vrenje ter iskanje novih poti in vrednot, ki so značilne za dobo po svetovni vojni« (Vodnik 1936/1937: 30), ki naj bi prav v takrat živečih generacijah povzročali potrebo po dokumentiranju doživetega in po ocenjevanju dаниh razmer. Vodnik sicer trdi, da naj ne bi šlo za izključno slovenski, ampak za mednarodni pojav, konkretne primere takšnih del pa iščemo zaman: »Tudi drugod, v francoski, nemški in drugih književnostih bi mogli naštetи nepregledno vrsto del, v karih se je po vojni, posebno mladi rod izpovedal o samem sebi ter o svojem času« (Vodnik 1936/1937: 30). S tem se navezuje na dela pisateljev, rojenih okoli leta 1900, ki so jih izkušnje v zvezi s prvo svetovno vojno globoko zaznamovale in so jih predelovali v književnosti ter v pisanju iskali smoter življenja. Takšni pisatelji niso delovali le v Evropi, ampak tudi v Ameriki, kjer se jih je prvotno prijela oznaka *izgubljena generacija*, ki se je potem razširila tudi na evropska tla. Mednjo so mdr. sodili Ernest Hemingway, William Faulkner in John Dos Passos, v Evropi pa sta tovrstna dela pisala mdr. Aldous Huxley in Erich Maria Remarque (Parvanova 2003: 21). Dela teh avtorjev so se sicer obravnavala kot romani neke generacije, ki so jih združevale določene skupne značilnosti (in tudi tu je šlo za različne generacijske skupine), ne pa kot dela znotraj nekega skupnega, enotnega žanra, saj so bila žanrsko heterogena – mdr. so bili označeni kot *vojni romani*. Vodnikova študija torej ni izrecna žanrska študija, ampak poskus uvrščanja literarnega ustvarjanja slovenskih pisateljev v širši evropski oz. svetovni literarni kontekst. Vodnik je pri uvrščanju del deloma odstopil od lastne definicije, poleg tega pa je tudi pomešal opredeljevanje žanra

in literarnozgodovinsko periodizacijo. Kot eno glavnih razlik med novimi romani generacije in tradicionalnimi avtobiografskimi deli namreč izpostavlja, da naj bi prve pisali mladi avtorji. Kozak in Pregelj sta bila ob objavi svojih del stara 36 oz. 40 let, s čimer se bistveno razlikujeta od ostalih avtorjev, ki so romane napisali v dvajsetih, vendar je Vodnik njuni deli tudi označil kot bližji takratni tradiciji. Poleg tega je Vodnik opisoval povojske romane, kar tudi ocenjuje kot skupno značilnost: »Torej šestero različnih spisov, ki govore o treh naših še živečih rodovih! Prav ta ‘naša doba’ pa jih kljub različni starosti druži in veže v neko celoto oziroma vsaj sorodno skupino. Tudi so vsi omenjeni spisi nastali šele v povojsnem času, kmalu drug za drugim.« (Vodnik 1936–1937: 30). Vodnikov poudarek torej ni samo na generacijskosti kot skupni značilnosti, ampak tudi na času nastanka. Vprašljivo je namreč, ali je čas nastanka oz. dogajanja ustrezен oz. dovoljen kriterij za opredeljevanje žanra, saj bi v tem primeru šlo za začasen, enkraten pojav brez kontinuitete. Ker žanri odgovarjajo na družbene in kulturne procese, lahko sčasoma dobivajo nove oblike in pridobijo ali izgubijo pomembnost, zaradi česar kontinuiteta seveda ni *conditio sine qua non* za žanrskost (Gymnich/Neumann 2007: 39). Ne glede na to pa našteta dela zaznamujejo skupne lastnosti. Gre za avtobiografska besedila, katerih glavne osebe so mladi ljudje na pragu odraslosti, avtorji pa se večinoma nahajajo približno v isti starostni dobi kot njihovi junaki. Besedila obravnavajo poleg posameznikovih izkušenj in razmišljanj tudi splošni izkustveni in miselni svet njegovih vrstnikov, ki je pogosto v nasprotju z vrednotami starejših, zaradi česar gre za odslikavo neke generacije in njenega razlikovanja oz. odtrgovanja od predhodnih generacij. V ospredju so notranji konflikti in težave, povezani z odraščanjem.

Prva zabeležena omemba pojma *roman generacije* v slovenskem prostoru izhaja iz leta 1911, ko je Ivan Cankar v pogovoru z Izidorjem Cankarjem, objavljenem v mesečniku *Dom in svet*, govoril o »načrt[u] za roman generacije od l. 1894 do 1907« (Cankar 1911: 320). Načrta naposled ni uresničil, prav tako iz napisanega ni mogoče sklepati, ali je imel v mislih določeno vrsto romana oz. ali se je skliceval na ustaljeno žanrsko oznako. V pismu Henriku Tumi se glede istega romana namreč izraža takole: »S strastjo in ljubeznijo mislim že tri leta na roman ..., v katerem bi rad vtelesil naš narod, ves, kakor je. V živi podobi njegove zgodovine od 1894–1905« (v Zadravec 2005: 339). Iz teh besed ni mogoče razbrati, ali je načrtoval oris cele družbe ali le ene same generacije, če pa vseeno izhajamo iz slednjega, se poraja vprašanje, ali so se romani generacije morda že pisali pred prvo svetovno vojno. Slovenska publicistika je pojem – sodeč po razpoložljivih podatkih – prvič uporabila 1929 (Niko Bartulović: 6) v zvezi z delom *Na prelomu*

hrvaškega pisatelja Niko Bartulovića in 1930, ko je bilo z njo označeno delo *Rubé Giuseppeja Antonia Borghesa* (Gruden 1930: 6). Pri obeh delih gre za romana s podobnimi značilnostmi kot jih imajo Vodnikovi romani generacije. Italijanska književnost dejansko pozna pojav, ki se imenuje *Romanzo generazionale* in je v veliko vidikih podoben Vodnikovim romanom generacije. Ciampitti, ki mu je nedavno namenil celo monografijo *Il romanzo generazionale*, ga označuje kot roman, ki se je razvijal v zvezi z razvojnim oz. vzgojnim romanom. Junak je namreč mlad človek, ki pa v nasprotju z junaki pravkar omenjenih žanrov zavestno zanika vsakršen osebni razvoj ali vzgojo. Medtem ko so Vodnikovi romani generacije hibridi med subjektivnostjo in objektivnostjo,² težijo *romanzi generazionale* po Ciampittiju k subjektivnosti. Generacijskost se v takšnih delih namreč ne izraža prek opisovanja generacije, ampak se vzpostavlja tako, da se pripadniki določene generacije v notranjem svetu junaka in njegovem uporništvu prepoznaajo in se z njim poistovetijo, saj s svojim mišljenjem in ravnanjem ustvarja podobo njihovega stališča in njihovih konfliktov s starejšimi generacijami. Ciampitti je upošteval tudi dela *izgubljene generacije*, ki pa v nasprotju z Vodnikovo trditvijo nikakor ne označujejo začetka tega žanra. Zgodovina slednjega namreč po njegovem mnenju sega precej dlje, in sicer do leta 1774 in Goethejevega *Trpljenja mladega Wertherja*, ki ga označuje kot enega dveh *klasičnih* generacijskih romanov (drugi tovrstni roman naj bi bil *Ultime lettere di Jacopo Ortis Uga Foscola*) (Ciampitti 2012: 12). Prav tako je vprašljivo, ali so bili takšni romani ob objavi Vodnikove študije že obravnavani kot *Romanzi generazionale*, saj naj bi šlo za novejši pojem:

Termin je prvič pravilno uporabil Pasolini v televizijskem intervjuju z Renzom Parisom o njegovem romanu *Cani sciolti* [izšel leta 1973, opomba F. K.], kot pripoveduje Paris v spremni besedi istega romana. [...] Literarna kritika je do danes vedno govorila samo o vzgojnem romanu (Bildungsroman) in nikoli o Romanzu generazionale, pri čemer je oba podžanra pogosto pomešala. (*Romanzo generazionale*, Wikipedija.)³

Italijanska literarna javnost je pojem torej dolgo uporabljala, vendar ne vedoč, kaj naj bi točno označeval. Če upoštevamo, da *Trpljenje mladega Wertherja*, ki naj bi po Ciampittiju predstavilo prototipsko delo tega žanra, v nemškojezičnem prostoru velja kot *pisemski oz. mladostniški roman*, je treba pojasniti, kako žanr sploh nastane oz. kako se ga opredeljuje.

2 Pojem *objektivnost* uporabljam po Vodniku in Ciampittiju, sicer zavedajoč se njegove problematičnosti v zvezi z literarnimi deli.

3 Il termine è stato usato correttamente per primo da Pasolini in un'intervista televisiva a Renzo Paris sul suo romanzo *Cani sciolti*, come racconta Paris nella postfazione dello stesso romanzo [...]. La critica letteraria sino ad oggi ha parlato solo del romanzo di formazione (Bildungsroman) e mai di quello generazionale, confondendo spesso i due sottogeneri. [Prevod v slovenščino F. K.]

O žanrski teoriji in njenih zagatah

Znanstveno ukvarjanje z žanri je najstarejši predmet literarnih ved, saj najdemo metakategorija razmišljanja že v Aristotelovi *Poetiki*, hkrati pa ga je moč označiti tudi kot njihov najstarejši problem. Natančneje gre za cel »snop problemov« (Zymner 2003: 33). Enega glavnih problemov je Hempfer leta 1973 imenoval »anarhijo pojmov« (cit. po Neumann/Nünning 2006: 1), ki se začne že pri samem pojmovanju predmeta,⁴ okoli katerega v več jezikih vlada zmešnjava. V angleškem diskurzu npr. pogosto nesistematično oz. neenotno razlikujejo med pojmi *genre*, *kind* in *type*, medtem ko se pojma *Gattung* in *Genre* v nemščini pogostokrat uporablja sinonimno, v slovenščini pa najdemo pojme (*nad-*)*vrsta*, *zvrst* in (*pod-*)žanr. Raba pojma je namreč tudi odvisna od posameznega pristopa.⁵ Tudi okoli žanrskih oznak vlada precejšnja anarhija pojmov, ki je pogojena s komunikativnim značajem žanrov, saj se žanrskih oznak poslužujejo in jih ustvarjajo vsi udeleženci literarne komunikacije. Chandler (2002: 2) je opredeljevanje žanrov zato označil kot »theoretical minefield«, saj enoten model ne obstaja in se žanri opredeljujejo po razneterih kriterijih. Tako beremo pri Stockwellu (2002, cit. po Neumann/Nünning 2006: 4): »Žanre lahko opredeljujemo socialno, zgodovinsko, funkcionalno, avkторialno, politično, stilistično, poljubno, idiosinkratično ali s kombiniranjem katerih koli teh načinov.«⁶ Žanri sicer temeljijo tudi na medbesedilnem razvoju, npr. ko se dela vsebinsko ali formalno navezujejo na druga dela žanra in mu s tem zagotavljajo neko kontinuiteto (Juvan 2006: 178–180), ne glede na to pa gre tudi za »jezikovne igre« (Zymner 2003: 59), torej jezikovne konvencije, ustvarjene in vzpostavljenе v in za komunikacijo o literaturi. Žanske

4 Tudi glede stroke, ki se ukvarja s žanrsko teorijo, v slovenščini vlada določen pojmovni pluralizem, saj sta v rabi pojma *genologija* in *genealogija*.

5 V slovenskem diskurzu sta bila dolgo v rabi dva nasprotujoča si modela hierarhij pojmov: Po eni strani je to Kmečlova (in s tem slovenistična) lestvica *zvrst* (npr. epika) – *vrsta* (npr. roman) iz leta 1973/1974, ki ji je šele kasneje dodal niz žanr – podžanr (npr. zgodovinski roman – romantični zgodovinski roman). Primerjalna književnost pa se je posluževala Kosove tipologije, ki je predlagala prav obratno razlikovanje *vrsta* (npr. epika) – *zvrst* (npr. roman), leta 2001 pa jo je opustil v prid novemu modelu *nadvrsta/nadzvrst* – *vrsta/zvrst*, pri čemer je enačil pojma *zvrst* in *vrsta*, pojma žanr pa še vedno ni upošteval. Ta se je kljub temu v slovenskem diskurzu v zadnjem času dodata uveljavil (Juvan 2006: 151–152). Juvan (2006: 152) ga označuje kot »interpretacija oz. konkretnizacija literarne zvrsti v določeni tematiki/snobi, obliki, obdobju ali literarni smeri, stilu«, zaradi česar žanri predstavljajo »prav[o] realnost diskurza, [...] ki dejansko regulirajo komunikacijo«, medtem ko so pojmi *zvrst/vrsta* in še posebej *nadvrsta* omejeni na znanstveni diskurz in teoretične razprave. Na vidik uporabnosti se navezuje tudi leksikon *Literatura* (2009: 475), ki pojmem žanr opredeljuje kot »bolj specifičen« termin kot *literarna vrsta* oz. *zvrst*. Sodobno prakso poimenovanja povzema Zupan Sosič (2017: 386) v svojem najnovejšem delu *Teorija pripovedi*, kjer žanr označuje kot »večpomenski termin«, ki se »v slovenski literarni vedi [...] uporablja kot sinonim za literarno vrsto ali zvrst, čeprav se največkrat pojavlja v vlogi ožje genološke določitve, torej podvrste.«

6 »Genres can be defined socially, historically, functionally, authorially, politically, stylistically, arbitrarily, idiosyncratically, or by a combination of any of these.« [Prevod v slovenščino F. K.]

oznake zaznamujejo tako znotraj- kot tudi medjezikovne razlike, ki se lahko izražajo tako na sinhroni kot tudi na diahroni ravni (Zymner 2003: 61), saj nastanejo in se uporabljam vedno znotraj nekega družbenega oz. kulturnega konteksta, zaradi česar je vsakršno medjezikovno primerjanje žanrov kočljivo početje (Juvan 2006: 165). Tudi pri opredeljevanju žanrov ne gre za absolutne resnice, ampak za apostериorno ustvarjanje smisla oz. zgodovinopisno dejanje nasploh, ki poteka v določenem trenutku iz določenega interesa (Juvan 2006: 163), kakor ugotavlja tudi Zymner (2007: 104):

Tukaj gre za specifične rezultate dojemanja in strukturiranja ljudi, ki v določenih komunikativnih, zgodovinsko in kulturno specifičnih kontekstih stvari kot »posamezna dela«, »žanre«, »celoten korpus literature«, »skupke« različnih momentov, »podobno« ali tudi »isto« sploh šele vzpostavljajo kot kategorije in jih uporabljajo kot kognitivne sheme. »Podobno« namreč ne obstaja samo po sebi, ampak je tako rekoč vedno (in vedno v nepredvidljivem številu pogledov, glede na kontekst, izkušnje, pridobljeno tradicijo in kognitivno fleksibilnost) v »očeh opazovalca«.⁷

Zato je tudi vsakršen prikaz žanrske zgodovine problematičen, saj predpostavlja neko kontinuiteto oz. neprestan razvoj, ki pa žanru ni nujno inherenten (Lamping 2009: XVI).

Kako torej pride do nastanka oz. razvoja žanra? Zymner (2007: 105–110) imenuje dve perspektivi, iz katerih pride do spremembe obstoječega žanra oz. do nastanka novega: perspektiva sodelujočih in perspektiva opazovalcev. Sodelujoči so vsi akterji literarnega polja, ki se aktivno udeležujejo komunikacije o literaturi svojega časa. Opazovalno perspektivo pa zavzemajo tisti, ki literarna besedila označujejo in opredeljujejo iz daljše časovne razdalje do objave oz. nastanka besedila, pod kar spada tudi literarno zgodovinopisje. Sodelujoči lahko prispevajo k spremembam žanra ali k nastanku novega, kadar se domislijo nove oznake, jo prevedejo iz tujih jezikov ali oponašajo predstavnike tugejezičnega žanra. Prav tako lahko obstoječ žanr na vseh formalnih, vsebinskih in funkcionalnih ravneh spremenijo in tako prispevajo do nastanka novega (pod-)žanra. Iz opazovalne perspektive lahko pride do retrospektivnega konstruiranja novega žanra ali pa do spremembe obstoječega, če literarni zgodovinar v že obstoječem žanru ugotovi

⁷ »Es handelt sich hierbei um spezifische Wahrnehmungs- und Strukturierungsleistungen von Menschen, die in bestimmten kommunikativen, historisch und kulturell spezifischen Kontexten überhaupt erst so etwas wie ‘einzelne Werke’, ‘Gattungen’, ‘das Gesamtcorpus der Literatur’, ‘Ensembles’ verschiedenartiger Momente, ‘das Ähnliche’ oder auch ‘das Gleiche’ kategorial konstituieren und als kognitive Schemata (vgl. Laszlo/Viehoff 1993; Sinding 2002) nutzen. ‘Das Ähnliche’ gibt es eben nicht an und für sich, sondern es liegt sozusagen immer (und immer in unabsehbar vielen Hinsichten, je nach Kontext, Erfahrung, erworbener Tradition und kognitiver Flexibilität) im ‘Auge des Betrachters’.« [Prevod v slovenščino F. K.]

nove značilnosti. Dokončne ali popolne opredelitve žanra torej ne gre pričakovati, saj lahko žanri tekom časa spremenijo svojo pojmovno vsebino (Juvan 2006: 165), zato terja opredeljevanje žanrov njihovo dolgoročno spremjanje in morebitne aktualizacije.

Generacijski žanri v drugih književnostih

Čeprav je Ciampitti v svojo analizo vključil tudi dela svetovne književnosti (mdr. *Varuh v rži* J. D. Salingerja), ni posebej osvetljeval žanrskega diskurza v drugih jezikih. S pojavi, ki jih je opisal, so se namreč ukvarjali tudi literarni kritiki in zgodovinarji v drugih jezikih. Švedska književnost pozna termin *Generationsroman*, ki ga je proučil Holmberg v članku iz leta 1995. Označuje ga kot roman, ki opisuje duh in ideje generacije mladih, ki se gibljejo med 15. in 30. letom starosti, spopade in upor mlajše generacije proti starejšim, in posledično privlači bralce v isti starostni dobi. Junak takšnih knjig naj bi bil pogosto mlad, samoten in zmeden mladenič, v ospredju knjig pa je tudi ohranjanje mladostniškega duha, kar se pogosto izraža v rabi izvirnega, slengovskega jezika. Avtorji takšna dela po navadi pišejo v obdobju svojega življenja, ki ga tudi opisujejo, vendar Holmberg dopušča tudi naknadno pisanje takšnih del iz zrelejše perspektive. Tudi pri Holmbergu je začetek žanra označen z Goethejevim *Wertherjem*, prav tako se znova srečujemo z *Varuhom v rži* in z deli *izgubljene generacije*. Slednje smatra kot drugačen tip tega romana, saj naj bi šlo za pojav, ki je omejen na eno generacijo, medtem ko drugi tip ni omejen samo na eno generacijo, ampak je splošno namejen vsem bralcem v mladostniški dobi, vendar razlikovanje izrecno označuje kot preliminarno in ne vklesano v kamen. Holmberg opozarja na več pomembnih vidikov: sicer zmotno domneva, da gre za termin, ki ga pozna samo švedska književnost, vendar nakazuje na nevarnost zmešnjave pojmov, saj trdi, da ga ne gre zamenjati z nemškim *Generationenroman*, ki ustreza slovenskemu *rodbinskemu romanu*. Prav tako opozarja na to, da se termina v veliki meri poslužujejo literarna kritika in založbe, ki od tega pričakujejo večji tržni uspeh (Holmberg 1995: 147–156). Čeprav gre njegov članek bolj razumeti kot poskus razložitve doslej neproučevanega pojma z občutno mero previdnosti, prinaša pomembno sporočilo: Tudi švedska literarna javnost se termina očitno poslužuje, ne da bi vedela, kaj točno pomeni. Sredstva pisateljev takšnih del za čim pronicljivejšo uprizarjanje izkustvenega sveta bralcev je založnica Jessika Gedin (1999: 16) strnila v sicer neznanstveno, a zato nič manj zgovorno definicijo *Generationsromana*:

- 10 % imen izdelkov
- 10 % imen skupin/pesmi
- 20 % seksa
- 20 % mamil
- 10 % alkohola
- 30 % nesrečne ljubezni

Tudi angleškojezična literarna javnost, iz katere književnosti veliko del, upoštevanih v omenjenih študijah, nenazadnje tudi izhaja, je seznanjena s tovrstnimi pojavi. Pojem *Generational novel* sicer obstaja, a ne gre za uveljavljen pojem. Prvič se namreč največkrat uporablja v smislu nemškega *Generationenromana*, ko pa se nanaša na pojave, s katerimi se ukvarja pričujoči članek, gre velikokrat za prevode iz drugih jezikov (takšne primere je najti tudi v slovenskem prostoru). Tako ga npr. danski anglist Bent Sorensen uporablja v disertaciji o severnoameriškem literarnem generacijskem diskurzu. Sklicuje se na sorodnost z vzgojnim romanom, saj trdi, da je vsak *generational novel* tudi primerek oz. *pasticcio* vzgojnega romana. Razliko med žanroma pojasnjuje s tem, da *generational novel* kot eno ključnih tem obravnava vprašanje pripadnosti oz. izobčenosti junaka v generaciji ter spopade s starejšimi generacijami. Prav tako je odvisen od recepcije, saj mora biti delo tudi sprejeto kot generacijsko. Tako lahko njegov avtor postane glas generacije (Jensen 2011: 457) – to nas vodi k pojmu *voice of a generation-novel*. Ta je v angleškojezični literarni javnosti sicer v rabi, velikokrat pa ga najdemo v družbi dveh narekovajev. Ne gre namreč za uveljavljen literarnovedni, ampak v prvi vrsti za publicističen pojem, ki je bil v zadnjem času predmet kritičnih člankov. Za začetnike takšnega žanra sicer veljajo predstavniki *izgubljene generacije*, katerih dela pa se v času ob in po njihovi objavi nikakor niso označevala kot *VOAG-novels*, kot zapisuje Wick (2015): »pripadniki stare garde so svojim posameznim generacijam zagotovo posodili glas, vendar jim nihče ni vsilil označke VOAG – vsaj ne v teh besedah – dokler ni minil znaten čas od objave njihovih knjig. In s tem mislim leta, ne mesecev.⁸ Tudi *Varuha v rži*, ki v veliko študijah velja kot prototipsko generacijsko delo, se je označke prijel šele 16 let po objavi romana (Wick 2015). Grossmann se je leta 2006 spraševal, kdo bi lahko bil novi ameriški glas generacije, in značaj takšnih romanov pri tem zelo nonšalantno skrčil na naslednjo izjavo: »Paradoks vsakega Voice-romana je v tem, da združuje generacijo bralcev okoli ideje, da so v svetu šminkerjev prav oni

⁸ »[M]embers of the old guard certainly gave voice to their respective generations, but no one foisted the VOAG-label on them – at least not in those words – until well after the publication of their books. And I'm talking years, not months.« [Prevod v slovenščino F. K.]

edini neprilagojeni frajerji, ki govorijo resnico.⁹ Na pojavu, ki ga opisuje, temelji tudi žanr *cult novel*, ki se v prvi vrsti vzpostavlja prek recepcije. Kultne postanejo namreč zato, ker se veliko (posebej mladih) bralcev poistoveti z junakom, svojim vrstnikom, kar lahko doseže takšne razsežnosti, da bralci začnejo posnemati knjižne junake. To se je zgodilo npr. v primeru Goethejevega *Wertherja*, ko je prišlo do t. i. »Wertherjeve mrzlice«, v okviru katere so bralci začeli nositi podobna oblačila kot njihov vzornik, nekateri pa so po njegovem zgledu celo storili samomor. Klein se v monografiji *Kultbücher* zelo izčrpno ukvarja s tovrstnimi pojavi. Tudi pri njem naletimo na že znane obraze. Poleg Wertherja, ki ga smatra kot prvo tovrstno delo, obravnava *Varuha v rži* in pripadnika nemške *izgubljene generacije* Ernsta Glaeserja in Ericha Maria Remarqua, torej pisatelja, ki sta po prvi svetovni vojni objavila romana *Generacija 1902* in *Na zahodu nič novega*. Učinek takšnih del po Kleinu temelji na tem, da dela prek različnih pripovednih strategij oz. razpoznavnih referenc na izkustveni svet bralca povzročajo občutek avtentičnosti in vzbujajo vtis, da delo zajame njegov življenjski slog in obravnava njegova bivanjska vprašanja. Tako lahko knjižno besedilo in vrednote, ki jih posreduje, postanejo merilo za bralčeve mišlenje oz. vedenje. Prevelika stopnja referencialnosti na te procese učinkuje neugodno, saj potrebuje bralec takšnih del dovolj prostora za projiciranje lastne podobe na delo. Zato gre pogosto za avtorjev prvenec, ki ni izrecno avtobiografski, saj še nima močno izoblikovane javne podobe in bralcu tako ponuja več možnosti za prenos bralčevih projekcij v besedilo (Klein 2014: 339–341). Dovzetni za takšen pojav so še posebej mladostniki, saj se prvič v življenju soočajo s situacijo, da morajo svojo identiteto izoblikovati sami prek vključevanja v družbene podsisteme in jim vrednote, pridobljene v družinskem oz. starševskem okviru, pri tem niso v dovoljšnjo pomoč (Klein 2014: 139). Klein osvetljuje tudi, kako lahko kultne knjige ponujajo generacijsko identiteto: generacijskost v skladu z Weisbrodovo posodobitvijo Mannheimovega koncepta generacije nastane prek naknadnega dojemanja skupnih izkušenj. Gre torej za pojav, ki v retrospektivni interpretaciji šele nastane, v zvezi s čimer lahko pride tudi do izoblikovanja različnih generacijskih identitet. Glaeserjeva *Generacija 1902* naj bi kot prvo literarno delo takrat mladim ponujal možnost umestitve lastne izkušnje v širši kontekst cele generacije, pripadniki katere so bili premladi, da bi se vojne udeležili kot vojaki (Klein 2014: 230–233). Kultne postanejo le redke knjige. Nemška literarna javnost za druge knjige, podobne romanom generacije in njegovim sorodnikom iz drugih jezikov, ki niso doživelvi kultne recepcije, pozna pojem *Adoleszenzroman* (mladostniški roman), v okvir katerega sodita tudi *Werther* in *Varuh v rži* (Kaulen 1999: 7).

9 »The paradox of every Voice novel is that it brings a generation of readers together around the idea that they alone are the single badass misfit truth teller in a world full of phonies.« [Prevod v slovenščino F. K.]

V luči medjezikovnih žanrskih razlik vseh navedenih modelov seveda ni mogoče brez ostanka prenesti na slovenske romane generacije, vendar predstavljajo koristna izhodišča za nadaljnje proučevanje.

Kako je *roman generacije* postal *generacijski roman*

Po objavi Vodnikovega članka se je pojem *roman generacije* v tridesetih letih pojavil še nekajkrat. V istem času (od l. 1935) se je začel pojavljati tudi pojem *generacijski roman*, ki se je leta 1941 (*Pogled 4*) v časopisu *Jutro* prijel tudi že omenjenega italijanskega romana generacije *Rube*. Gre torej za isti pojav? Odgovor najdemo pri Zadravcu, ki je leta 1972 pisal o »avtobiografsko-generacijskem romanu«. V članku upošteva vsa dela, ki jih je obravnaval tudi Vodnik in jih prav tako umešča v okvir evropske književnosti in med dela *izgubljene generacije*: »Val generacijskih romanov v dvajsetih letih ni zajel le Slovenijo, ampak vso Evropo.« (Zadravec 1972: 209). Šestim romanom iz Vodnikovega članka dodaja še *Zalesje se prebuja* (1936) Miška Kranjca. Ker gre za delo, ki je bilo objavljeno približno ob istem času kot ostali *romani generacije* (časovni lok med prvim in zadnjim delom znaša 7 let), še vedno ostaja odprto vprašanje, ali je res moč govoriti o kontinuiteti tega žanra. K njemu se pridružuje vsaj še vprašanje, zakaj se je Zadravec 34 let po objavi zadnjega tovrstnega romana ponovno ukvarjal s tem pojmom. Iz njegove analize vsekakor postane razvidno, da je zasledoval povsem drugačen namen kot Vodnik – proučuje jih namreč prvenstveno kot podžanr avtobiografskega romana, saj se sprašuje, kam sodijo romani, ki niso »čiste« avtobiografije:

Klasične avtobiografije pišejo običajno starejši pisatelji, generacijske so pisali sami mladi avtorji. Medtem ko prvi opazujejo snovne motive iz velike časovne razdalje, sporočajo spomine, v glavnem objektivno, hladno, pa hočejo le-ti posegati v svoj čas, ga sodijo, z revolto spreminjajo. Ko psihološko secirajo sebe in svoje okolje, tudi napadajo, obtožujejo. Ti romani so polni elementarne, nazorske, umetnostne, politične eksplozivne snovi, kriki proti duševnosti, ki je hromila generacijo. So torej obračun in usmerjanje, polemika in akcija, upor in obtožba. [...] Skratka: po polemičnosti, napadalnosti, ki živi v imenu »enega in celotnega rodu«, se avtobiografsko-generacijski roman občutno loči od avtobiografskega romana, ki hoče biti gradivo tudi za »resne zgodovinarje. (Zadravec 1972: 214.)

Nadalje trdi:

Najvažnejša lastnost teh romanov je ta, da, razen v *Celici*, avtobiografski element v njih ni popolnoma jasno izražen, da jih ni moč povzeti v sintagmo »moj roman«. Napisani so v tretji osebi, ne v prvi, kot veleva tradicija avtobiografskega romana. Res je, da tudi generacijska sestavina ni zmerom jasno razvidna in ne poudarjena, da se včasih tudi generacija pojavlja bolj v siluetni obliku kakor pa z natančno individualiziranimi predstavniki. [...] Oblika generacijskega romana zato ni enotna, klišejska zvrst. Predvsem pa to ni roman, ki bi uporabil le neprizadet, »poročevalski stil«, kot podoben nemški roman. Avtorji so zmerom tudi emocionalno soprizadeti. Zato je moč za to zvrst uporabiti termin avtobiografsko-generacijski roman. (Zadravec 1972: 214.)

Zadravčeva definicija torej ne odstopa bistveno od Vodnikove, v nasprotju s slednjim pa izrecno poudarja vidik pripovedovalca. Prevelika avtobiografskost po njegovem namreč zatira izražanje generacijskega, zato naj bi bil tretjeosebni pripovedovalec primernejši za širši prikaz družbenih okoliščin. Podobno kot Vodnik izraža tudi Zadravec (1972: 212–213) določene dvome glede pripadnosti Kozačkove *Celice* generacijskim romanom, saj meni, da preveč individualizira in ga zato uvršča v tradicijo Cankarjeve avtobiografije.

Do naslednje študije traja 19 let, ko se *avtobiografsko-generacijski* roman leta 1991 otrese prvega pridevnika in po Zadravčevi zaslugi postane *generacijski roman*. Njegova druga študija se glede zasnove od njene prehodnice znatno razlikuje. Medtem ko je bila v ospredju prve študije razprava o pripovedni obliku oz. o avtobiografskosti takšnih romanov, druga študija ne postavlja več vprašanj, temveč v prvi vrsti predstavlja pregled. V vprašanje o pripovedovalni perspektivi se sploh ne spušča in tudi glede avtobiografskosti se izraža precej redkobesedno: »Vsak generacijski roman je tudi avtobiografski.« (Zadravec 1997: 76). Druga študija vendar prinaša pomemljivo spremembo. Še vedno sicer izpostavlja pomen povojne dobe za razmah generacijskega romana, kot začetnika žanra pa krsti Cankarja in njegov roman *Tuji*. Trdi tudi, da naj bi se tovrstna dela še pisala in kot novejši primer navaja tretji del Kovačičevih *Prišlekov*. S tem ovraže tezo iz prve študije, da naj bi takšne romane pisali mladi avtorji, saj je Kovačič svoj roman pisal iz zrelejše perspektive, kar Zadravec še izrecno omenja. Tretji del monografije, ki je izšel 8 let kasneje, zopet prinaša drugačen prikaz generacijskega romana. Gre za dvostranski pregled, ki je v prvi vrsti posvečen Ivanu Cankarju, ostala dela pa so navedena le še po naslovih (Zadravec 2005).

Zadnja obsežnejša obravnava generacijskega romana izhaja iz leta 2013: gre za esej *Generacijski romani* Uroša Zupana, ki se po svoji zasnovi od ostalih študij

bistveno razlikuje. Ne gre za literarnozgodovinsko žanrsko študijo, avtor ponuja svojo, zelo jasno izoblikovano predstavo o tem, kaj naj bi bili generacijski romanji: »Knjigo napiše pripadnik iste generacije, v času izida mlad pisatelj, v njej je mogoče prepoznati konture sveta, v katerem smo odraščali, naše psihe so v tem svetu prepletene s popkulturo in junak je seveda nesprijaznjen z resničnostjo in išče nekakšen absolut.« (Zupan 2013: 1792). S tem se navezuje na romane ameriške generacije *vpadljivo mladih* okoli Bretta Eastona Ellisa in se podaja na iskanje slovenskih del, ki bi se lahko kosala z Ellisom. Kot edina takšna primera spremjme *Drobtinice* Miha Mazzinija in *Bomba la petrolia* Andreja Moroviča, torej dva romana, od katerih eden (Morovič, prim. Sozina 2009: 130) izrecno velja za avtobiografski roman, drugemu pa se avtobiografskost vsaj pripisuje (prim. Črv-Sužnik 2002: 843), čeprav jo avtor sam zavrača (Rushton 2014). Poleg tega poudarja dimenzijo, ki ji predhodniki niso posvetili pozornosti, in sicer bralčevvo. Kot prvi namreč opozarja na to, da je dojemanje generacijskega v veliki meri odvisno tudi od samega bralca – če se le-ta v knjižnem delu prepozna, se verjetnost, da bo delo prepozna kot generacijski roman, znatno poveča: »Sam o drugih generacijah težko sodim in zdi se mi, da bi bilo takšno početje goljufija, saj bo 'nalogu' pisanja o takšnih knjigah, če seveda obstajajo, v daljni ali pa bližnji prihodnosti doletela koga drugega. Mlajšega. Zagotovo mlajšega. Nekoga, ki bo osupnil nad delom vrstnika, pisatelja, ki še ne bo predaleč od pubertete.« (Zupan 2013: 1729). Čeprav sklica na zgodovino žanra v Zupanovem eseju ni in četudi z drugimi besedami kot njegova predhodnika, vsekakor opisuje podoben pojav kot Vodnik in Zadravec: romane, ki uprizarjajo neko razvojno stopnjo mladega človeka in ki jih je napisal avtor v približno isti starostni dobi. Pripovedna perspektiva je v romanih, ki jih obravnava Zupan, prvoosebna, kar jih razlikuje od večine romanov pri Zadravcu in Vodniku. To pa ni protislovno, saj vemo, da se žanr v času spreminja.

Igor Grdina v članku o avtobiografiji pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja znatno razširi tradicijo generacijskih romanov, saj meni, da Alešovec skozi *Kako sem se jaz likal* »pravzaprav pripoveduje generacijski roman« (Grdina 1992: 344), saj naj bi uprizarjal usodo generacije, ki je svojo šolsko izobrazbo pridobila v času neoabsolutizma. Primerja ga z Jarčevim *Novim mestom*, ki generacijskost prikazuje skozi več junakov, in meni, da Alešovec pred moderno pač ni imel pripovednih možnosti, ki jih je imel Jarc, zaradi česar je svoj generacijski roman posledično oblikoval drugače. Grdina izpostavlja pomembnost avtorialne pripovedne drže, brez katere naj bi bilo »avtobiografski tekst nemogoče čepiti na steblo generacijskega besedila«. Da bi avtobiografija postala generacijsko besedilo,

mora avtor po Grdini obvladati avtobiografskega junaka (in s tem samega sebe) v tolikšni meri, da skozenj prikazuje tudi generacijsko usodo, kar ni nič drugega kot razpetost med individualnim in splošnim oz. generacijska širina, ki jo najdemo tudi pri Zadravcu in Vodniku. Bistveno rahlja kriterije za označevanje besedila kot *generacijsko*, saj meni, »da je vsaka avtobiografija pravzaprav hkrati tudi nekak generacijski tekst: avtor je vsaj do neke mere le simbolna ali celo alegorična sublimacija cele generacije – kar pogosto srečujemo tudi v generacijskih romanih, ki so kajpak lahko grajeni tudi drugače, na več osrednjih osebah (seveda zanje tudi ni nujno, da temeljijo na avtobiografski izkušnji)« (Grdina 1992: 344).

Sklep

Po pregledu več študij o romanih generacije oz. generacijskih romanih lahko sklenemo, da sicer obstaja neka zavest o značaju generacijskih romanov, ki pa ni utrjena. Najsodobnejša študija, ki je tudi edini vir za članek na Wikipediji, namreč v glavnem temelji na eseju iz 1930-ih let. Problem deloma tiči tudi v tem, da je premalo omemb ozake, kar otežuje vzpostavitev čim širšega besedilnega korpusa, ki bi omogočil temeljito proučevanje zgodovine žanrov. A. Belšak (2002: 154) je leta 2002 objavila pregled slovenskih žanrov v daljši prozi in ugotovila, da je žanr generacijskega romana neustaljen in neutren. dLib sicer ponuja 86 zadatakov za sintagmo generacijski roman in 56 za sintagmo roman generacije, ki pa se pogosto nanašajo na ista oz. na tujjezična dela. Več takih romanov je nastalo po prvi svetovni vojni, a pisali so jih že na začetku 20. stoletja in celo še pred tem. Vprašljivo je tudi, ali je šlo za odziv na splošno težnjo svetovne književnosti oz. za odgovor na zgodovinske dogodke, kot to pojasnjujeta Vodnik in Zadravec, ali pač za razvoj slovenske književnosti in posebej avtobiografske književnosti pod vplivom Cankarja, ki naj bi »gnal mlade avtorje k izpovedim o lastnem razvoju«, kot trdi tudi Zadravec (1972: 213). Za nazornejši prikaz generacijskega romana bi bilo treba ugotoviti več zgledov posebej v času med 1936 in 1984, ki jih v študijah primanjkuje. Proučevanje študij generacijskega romana ponazarja, da je opredeljevanje žanrov pogosto odvisno od avtorjevega namena – v vseh študijah je žanr opredeljen izrazito deduktivno, tj. na osnovi vnaprej postavljenih definicij. Tudi istovetenje pojmov *roman generacije* in *generacijski roman* se je tako zgodilo mimogrede in brez vsakršne utemeljitve. Ker je sam koncept generacije pojав, ki se vzpostavlja prek aposteriornega pripovedovanja in je zato podvržen različnim načinom razumevanja in dojemanja tega, kaj je generacijsko, je tudi razumevanje generacijskega romana podvrženo podobni logiki. Četudi dela niso homogena, se dajo v vseh obravnavanih romanih vendar ugotoviti skupne značilnosti. Gre

za besedila z nihajočo mero avtobiografskosti, ki uprizarjajo mladega človeka na razvojni stopnji njegovega življenja oz. na prehodu k odraslosti in obravnavajo s tem povezane težave. Avtor se pogosto nahaja v isti starostni dobi kot njegovi junaki.

O tem, da je žanrska zavest o generacijskem romanu precej krhkna, priča tudi zmešnjava pojmov, ki vlada v slovenskem diskurzu. Kot generacijski romani se po nemškem zgledu označujejo namreč tudi rodbinski oz. družinski romani. Dve od štirih del, ki jih na Wikipediji najdemo na strani *Generacijski romani* znotraj kategorije *Romani po zvrsti*,¹⁰ sta pravzaprav rodbinska romana. Podobno zmešnjavo je moč najti tudi v leksikonu *Literatura* (2009: 78) ter na Cobissu. Prav tako kot v drugih jezikih se žanr obravnava z negotovostjo oz. zadržanostjo. Tako je npr. Jan leta 2006 oznako uporabljal brez vsakršne problematizacije, čeprav se je tri leta prej glede nje izrazil dokaj jasno: »Slovenska literarna zgodovina sicer pozna poimenovanja podzvrsti (npr. generacijski roman), ki so nastala na podlagi publicističnih domislic in temeljijo na poročanju o šestih romanih, vendar je takšne kriterije težko sprejeti.« (Jan 2003: 17). Eden glavnih problemov je torej zakoreninjen v rabi pojma. Pogostejsa in doslednejša raba bi namreč utrjevala zavest o romanu, seveda pod pogojem, da se sklene približna konvencija o tem, kaj je generacijski roman. Do takrat pa se bo pojem uporabljal v trojnem smislu: prvič za vrsto razvojnega oz. mladostniškega romana (kar bi bilo treba še natančneje določiti), ki je predmet tega članka, drugič za rodbinske romane in tretjič za vsakršen roman, ki govorji o kaki generaciji. Vsaka teh rab je na svoj način utemeljena, vendar bi doslednejše ločevanje med njimi odpravilo marsikatero zmešnjavo in olajšalo literarno komunikacijo.

Vira

CANKAR, Izidor, 1911: Obiski (Iz življenja in delovanja naših umetnikov). VII. Ivan Cankar. *Dom in svet* 24/1. 316–320.

RUSHTON, Ryan, 2014: A Literature of Independence: Miha Mazzini. The Skinny. (Dostop 18. 10. 2018.)

¹⁰ Uvrščeni v kategorijo so poleg Mazzinijevih *Drobtinic* še *Gospod Pepi ali zgodnje iskanje imena Jožeta Snoja*, *Malahorna Nade Gaborovič* in *Pavlighova kronika* Juša Kozaka.

Literatura

- BELŠAK, Aleksandra, 2003: Žanri v slovenski daljši prozi. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 151–160.
- CHANDLER, Daniel, 2000: An Introduction to Genre Theory. (Dostop 18. 10. 2018.)
- CIAMPITTI, Nicola, 2012: *Il romanzo generazionale*. Ancona: Italic.
- ČRV-SUŽNIK, Mateja, 2002: Romanesknji svet Miha Mazzinija. *Sodobnost* 66/6. 843–853.
- GEDIN, Jessika, 1999: Generationsromanen. *Allt om böcker* 19/4. 16.
Generacijski roman. Wikipedija, prosta enciklopedija. (Dostop 18. 10. 2018.)
- GRDINA, Igor, 1992: Avtobiografija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. *Slavistična revija*. 40/4. 341–363.
- GROSSMAN, Lev, 2006: *Who's the Voice of this Generation?* Time.com. (Dostop 18. 10. 2018.)
- GRUDEN, Igo, 1930: Novo evropsko pesništvo. *Jutro* 11/183; 6.
- GYMNICH, Marion, NEUMANN, Birgit, 2007: Vorschläge für eine Relationierung verschiedener Aspekte und Dimensionen des Gattungskonzepts: Der Kompaktbegriff Gattung. Marion Gymnich et al. (ur.): *Gattungstheorie und Gattungsgeschichte*. Trier: WVT. 31–52.
- HOLMBERG, Claes-Göran, 1995: Generationsromanen som fenomen. Susanne Larsson-Krieg (ur.): *Myter och motiv. Essäer om Litteratur*. Stockholm: Svenskärarföreningen. 147–157.
- JAN, Zoltan, 2003: Skok iz otroštva v novejših slovenskih romanih. *Otrok in knjiga* 56. 5–20.
- JAN, Zoltan, 2006: Gornje mesto Bogomira Magajne. *Slavistična revija* 54/3. 365–378.
- JENSEN, Mikkel, 2011: Miss(ed) Generation: Douglas Coupland's *Miss Wyoming*. *Culture Unbound* 3. 455–474.
- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- KAULEN, Heinrich, 1999: Jugend- und Adoleszenzromane zwischen Moderne und Postmoderne. 1000 und 1 Buch. 15/1; 4–12.
- KLEIN, Christian, 2014: *Kultbücher. Theoretische Zugänge und exemplarische Analysen*. Göttingen: Wallstein.
- LAMPING, Dieter, 2009: Einführung. Dieter Lamping (ur.): *Handbuch der literarischen Gattungen*. Stuttgart: Kröner. XVI–XXVI.
- NEUMANN, Birgit, NÜNNING, Ansgar, 2007: Einleitung: Probleme, Aufgaben und Perspektiven der Gattungstheorie und Gattungsgeschichte. Marion Gymnich (ur.): *Gattungstheorie und Gattungsgeschichte*. Trier: WVT. 1–28.
- Niko Bartulović, 1929. *Jutro* 10/258. 4.
- PARVANOVA, Mariana, 2003: „...das Symbol der Ewigkeit ist der Kreis.“ Eine Untersuchung der Motive in den Romanen von Erich Maria Remarque. Berlin: Tenea.
- Pogled v italijansko prozo, 1941. *Jutro* 22/270. 4.

- Romanzo generazionale.* Wikipedia. (Dostop 18. 10. 2018.)
- SOZINA, Julija A., 2009: Avtor kot psihološka, intelektualna in nравstvena celota v slovenskem romanu zadnje tretjine 20. stoletja. Vanesa Matajc, Gašper Troha (ur.): *Avtor: kdo ali kaj piše literaturo? The author: who or what is writing literature?* Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost. 127–134.
- VIDMAR, Živa et al. (ur.), 2009: *Literatura. Leksikon.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VODNIK, France, 1936–1937: Povojni slovenski »romani generacije«. *Mentor* 24/1–2; 29–32.
- WICK, Julia, 2015: T-T-Talkin' About Voices of a Generation. How the Phrase “Voice of a Generation” Conquered the Zeitgeist. Medium.com. (Dostop 18. 10. 2018.)
- ZADRAVEC, Franc, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ekspresionizem in socialni realizem. Prvi del.* Maribor: Obzorja.
- ZADRAVEC, Franc, 1997: *Slovenski roman 20. stoletja. Prvi analitični del.* Murska Sobota: Pomurski tisk.
- ZADRAVEC, Franc, 2005: *Slovenski roman dvajsetega stoletja. Tretji analitični del in sinteze.* Murska Sobota: Založba Franc-Franc, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi.* Maribor: Litera.
- ZUPAN, Uroš, 2013: Generacijski romani. *Sodobnost* 77/12. 1715–1730.
- ZYMNER, Rüdiger, 2003: *Gattungstheorie. Probleme und Positionen der Literaturwissenschaft.* Paderborn: Mentis.
- ZYMNER, Rüdiger, 2007: Gattungsvervielfältigung: Zu einem Aspekt der Gattungsdynamik. Gymlich, Marion et al. (ur.): *Gattungstheorie und Gattungsgeschichte.* Trier: WVT. 101–116.

Claudia Mayr-Veselinović

University of Graz

Department for Slavic Studies

claudia.mayr@uni-graz.at

The Political Use of “Forgotten” Historical Memory: The (De)Construction of the Slovene Minority in Austrian Carinthia in Selected Memoir Literature

The demarcations after the First World War created new minorities in the successor states of Austria-Hungary, as the Carinthian Slovenes. The years between the World wars most significantly changed the perception of the Carinthian Slovenes by the German majority as well as their self-perception. Living together became co-existence, the minority repressed. Partially, this continues until present day.

Keywords: Carinthian Slovenes, minority memoir literature, 20th century

Politična raba »pozabljenega« zgodovinskega spomina: (de)konstrukcija slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v izbrani spominski literaturi

Razmejitve po prvi svetovni vojni so ustvarile nove manjšine v državah naslednicah Avstro-oogrsko monarhije, kot so koroški Slovenci. Leta med svetovnima vojnami so spremenila tako njihovo percepcijo s strani nemške večine kot tudi njihovo samopodobo. Skupno življenje je postalo življenje drug mimo drugega, manjšina pa je bila zatirana. To deloma traja še do današnjega dne.

Ključne besede: Koroški Slovenci, spominska literatura manjšine, 20. stoletje

Introduction¹

After the implosion of Austria-Hungary Austria became a sovereign country. The treaty of Versailles and its previous Parisian treaties rearranged the European boarders and made referendums necessary, and it was for the people to decide in which country they want to live in. One of these referendums took place in the Austrian *Bundesland* [federal state] Carinthia on 10/10/1920. In a region with a

¹ This article is based on Carinthian Slovenes (CS) memoir literature regarding the time between the end of Austria-Hungary and the aftermath of WW II, the 1970-ies and present day as far as possible due to space; and personal conversations and experiences by the author.

Slovene-speaking population majority, the Carinthians had to choose between Austria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The propaganda against the Slovene speaking population used in the years 1918-1920 during the *Kärntner Abwehrkampf/boj za severno mejo* [Carinthian defensive struggle] continued after the referendum, becoming more and more nationalistic. In memoir literature of Carinthian Slovenes (hereinafter CS), the referendum is often seen as the first major attack against the Slovene-speaking population. After Austria's integration into the German Reich in 1938, pressure on the minority increased dramatically (Köfer 2015: 19). After the German invasion of the Kingdom of Yugoslavia in 1941, the terror increased even more. When the partisan movement² rose in Carinthia, people who wanted to liberate their country were called bandits, the same propaganda used 1918/1920 was in use again from 1938 onwards. This dictation continued after the end of WW II, marking the minority once again not equal and even more "Yugoslav" as soon as the Slovene minority claimed their rights according to the Austrian State Treaty. In addition, since Austria followed a policy of continuity, often people stayed in the same positions they were working in during the Nazi era. This meant the same fears and accusations for the minority, no or less education in the mother tongue, no or poor treatment in the hospitals, no or very little refund or reparation for suffered wrongs during the Nazi rule, etc. This continues to the present day although improvement in higher education has taken place and the relationship between the minority and the majority has improved. Minority's members are awarded prizes and therefore visible, by and all this still does not change the overall situation and living conditions of the minority. Topographical signs and the mentioning of the Slovene population in the federal constitution, though, are still problematic and sensitive issues to discuss. The above-mentioned historical events and their consequences for the "new" minority will be discussed in this paper on behalf of selected contemporary witnesses' memoir literature.

Constructing minorities

Given that present day Carinthia was part of the "first Slavic nationhood"³ in Europe, it seems ridiculous to claim that members of the now Slovene minority in Carinthia have to go back where they came from or that the minority was Yugoslav

2 Most of the partisans were CS, but they were supported in logistics and arming by partisans from Yugoslavia (mostly Slovenia, often due to family reasons) and non-Slovene local population.

3 The (Alpic) Slav population came to the area of present-day Carinthia in the 6th century. In the following years, the "first Slavic state", Carantania, developed.

and not “Austrian” since Austria declared herself in the aftermath of WWI a German⁴ republic. People began to (be) divide(d) themselves between “German” and “Slovene”, with the “Windische”⁵ somewhere in-between (Goetz 2012: 39).

The Windic March included parts of Carinthia and Carniola, was a medieval march within the Holy Roman Empire and later on belonged to the Habsburg monarchy until its end, also giving the emperor the title “Lord on the Windic march”. Everyone that spoke some kind of Slovene dialect was labeled as “windisch”; the pejorative use of the word is a product of the late 19th century and increased heavily before the Carinthian plebiscite. Slovene speaking Carinthians are “Carinthians” if they vote for the remain in Austria instead of joining the Kingdom, on condition that they admit that they are in fact Germans, Slovene is inferior to German (in both language and culture) and that they do not want to live in a South Slav Kingdom whatsoever –more or less assimilation in its purest form. German-nationalist historian Martin Wutte, the main character in forming this Windischen-theory, scientifically “proved” that there were two Slovene populations in Carinthia: the German-friendly, non-national Windisch people who did not speak Slovene but Windisch (which is so distinct from the Slovene standard that it is very problematic for speakers of the two languages to understand each other) and who were not interested in politics or consolidation with the Kingdom; and the Slovene-national population who spoke their mother tongue in public, claimed Slovene and/or bilingual education, fought in the defensive struggle for Yugoslavia and voted white in the plebiscite (Wutte 1927).

The unsuspected changes of 1918

In the monarchy, Slavs were the majority, and a large population spoke Slovene. In 1910, 1.4 million people (~ 2.6 % of the whole population) stated that their vernacular language was Slovene. Most of them lived in the Carniola crown land. Also, there was a large minority in the southern parts of the dukedoms of Styria (29.4%) and Carinthia (21.2%). These numbers show that nearly a fourth of Carinthia’s population was officially Slovene; they enjoyed rights such as bilingual education, newspapers, associations (especially in the bank sector) and had representatives in the councils and federal assembly. This quickly changed as

4 When I write “German” in the paper, it refers to the historical understanding of “German” but not necessarily nowadays Germany.

5 Windisch, depriving from “wendisch” meaning “Slavonic”, “slowenisch” was introduced by Kopitar, Metelko and Jarnik into standard German, colloquial *windisch* remained in use as a name for the dialects of the Carinthian and Lower Styrian Slovenes (https://austria-forum.org/af/AEIOU/Windisch/Windisch_english, accessed 10/25/2018).

Austrian German nationalists arose and began to sow their hatred against everything non-German. Nevertheless, it was normal to have bilingual signs, bilingual schools (although mostly only in lower education), bilingual church representatives etc.

Although WWI was officially over in 1918, skirmishes and fighting were still ongoing in areas where the boundaries had not been settled definitely. Following the peace treaty negotiations of St. Germaine, plebiscites took place in Vorarlberg (1919), Burgenland, Tyrol and Salzburg (1921), and in Carinthia. During the fighting between the First Austrian Republic and the SHS-State approximately 430 people lost their lives on both sides by the summer of 1919.

The hopes after WWI that Austria would protect everybody living within it equally were not realized: Bilingual signs quickly disappeared; schools were hindered or closed; Slovene speaking people became second-class citizens; people feared what will happen to those that officially voted for Yugoslavia (Jelen 1990: 4). Those still speaking Slovene in public were outlawed and, if possible, ruined by state agencies such as the *Kärntner Bodenvermittlungsstelle* [Carinthian organization for soil imparting] or driven into bankruptcy (organizations like the *Kärntner Bodenvermittlungsstelle* helped to get rid of CS farmers already in the late 1920s (Danglmaier/Koroschitz 2015: 125). The newer scientific and memoir literature shows that the division of the Slovene-speaking population into CS (or Yugoslavs) and Windische has had an impact up to the present day. The attempt to divide and construct the minority was common. By making the language disappear in public, by declaring Austria as a German state, by closing schools and by transferring “Slovene-nationalist” (or simply Slovene-speaking) priests and teachers from the bilingual region, the CS were deprived of their educated members, since most of them earned their living as small farmers or workers. After the plebiscite 1938, which was neither fair nor secret (Jelen 1990: 50), the second wave of deportation of highly educated people took place immediately afterwards (Kupper 1990: 58), as well as massive deportation of Carinthian Slovene families in 1942 (Kolenik 2001: 39, 51-54, 57; Holmar 1990: 30; Zablatnik 1990: 96, Srienc 1990: 101; Černut 1990: 185-186; Köfer 2015: 76) into work/resettlement or eventually concentration camps. The German propaganda described CS as Yugoslavs, bandits, communists and traitors. The population’s approval was incredibly strong and within a very short time, new laws and directives were implemented. The work already done by Homeland societies, executive forces and politicians helped the new Nazi rulers to effectively get rid of the last remaining teachers and priests as well as members of political parties. The men were fighting in the

German army, their families were deported to concentration (Haderlap, A. 2008: 6, 15, 62, 78, 80, 95, 132) or resettlement camps; indeed, some even got their call-up papers while in a resettlement camp (Sticker 1990: 190). Often soldiers on furlough found their family's house empty or inhabited by German Carinthian neighbors, resettlers of the German minorities of South Tyrol, Yugoslavia or farmers from the German Reich. Many of them decided to go into the woods to fight for the liberation of Austria – or simply to survive the Nazi terror and not go back to the front, often also bringing their families (Verdel 1990: 306-307). One of the most outrageous memoir literature texts on that is *Gamsi na plazu* by Karel (Gašper) Prušnik (published in Slovene 1958 in Ljubljana and in German 1980 in Klagenfurt/Celovec), which also caused quite a media echo. Within the book, the reader follows Gašper during his way into the resistance and learns how “normal” life was for a freedom fighter, as well as what a freedom fighter had to suffer after the war.

In 1939, a census was carried out and for the first time there was a distinction made between Slovene and “Windisch”, which was possible to declare until the last conventional Austrian census in 2001 (Statistics Austria, Census of 2001). This census was later used for the organized mass deportations (Sadolšek 1990: 283). The assimilation process was heavily enforced and explains why representatives of the Slovene minority after the war did not want to be part of any census or poll in which questions about language or ethnicity were included. The fear that these lists would be used again to terrorize the Slovene minority was not to deny.

Maja Haderlap, whose novel *Angel of oblivion*⁶ is one of the most well-known memoir-literature texts about living as a Slovene-speaking family in Carinthia, has written that she wrote the novel mainly because of the persecution, harassment, and repression she had to face growing up in Carinthia as a member of the minority. In an article in the Austrian daily newspaper *Die Presse* (Haderlap, M. 2013), she describes what happened after an interview for an Italian newspaper. She was portrayed as a partisan hater of Carinthia and subsequently received threats after the interview was brought to the Carinthian audience by a Carinthian newspaper.

As one can see through the above-mentioned article, the repressions and harassments the Slovene minority had to face did not end after WW II. Even today,

6 Haderlap, Maja, 2011: *Engel des Vergessens*. Wallstein, Göttingen. Angel of oblivion, 2016, archipelage books. Transl. by Tess Lewis, *Angel pozabe* 2012, Litera. Transl. by Štefan Vevar.

some of the rights guaranteed by law are not translated into practice, but avoided as much as possible (for instance, regarding the topographical sign dispute mentioned below).

Until today, the minority is facing discrimination for the use of their language in public. Memorial sculptures, bilingual signs and bilingual headmasters of bilingual schools are still something disturbing in Carinthia.⁷

After the war, plebiscite commemoration, the “Ortstafelsturm”⁸ and present day

The actions of mostly *CS* fighting against the Nazi-regime, was one of the main reasons why Austria could mark herself after WW II as the first occupied country, as stated at the Moscow Conference, October 1943, in the Joint Four-Nation Declaration. However, this resistance was forgotten very quickly – (*CS*) resistance fighters were still labelled as disloyal communist Yugoslav bandits who harmed innocent citizens. They never or barely received recognition or appreciation – since again, a strong Yugoslavia was right across the border. Although minority rights were written into the State Treaty of 1955 (Artikel 7, Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten 1955), for example the right of having access to educational institutions with curricula in their mother tongue or, if there are Slovene speaking people in the community, the provision of topographic inscriptions, etc. in the language of the minority and in German; the *CS* minority faced discrimination and terror from the authorities. After years of propaganda, the mixed population itself was no longer a mixed population, but strictly divided into “German” Carinthians and *CS*. The third group, finding itself somewhere in between but mostly tending to nationalize themselves as “Germans” with a different dialect, declared itself as “Windische”.⁹ “Windisch” has today become an expression that often declares the sender as “German” to avoid the analysis or internal conflict with the Slovene heritage (Gombos 1987: 119, Ringel

7 For the different cultures of remembrance see Koschat, Michael (2010): *Braune Flecken im Ortsbild. Die Abwehrkämpferdenkmäler in St. Jakob/Št. Jakob und Rosegg/Rožek. Anmerkungen zum historisch-ideologischen Kontext und Gedanken zur Kärntner Gedächtniskultur und Erinnerungspolitik* [übers. v. Filipič, Hanzi]. Klagenfurt, Laibach, Wien: Hermagoras.

8 Timeline available at <http://kaernten.orf.at/news/stories/2734344/> (accessed 02/01/2018).

9 Nowadays, the “Windische” have societies, internet-appearance (social media etc.) like http://www.windische.at/AKADEMIE_FI/GESCHICHTE/AK_GE_Vorsp.htm, <https://www.kab-or.at/85.html>, <https://www.kaerntnerwindische.com/>, www.windische.at, <http://www.persman-museum.at/uebersetzungen-aus-der-slowenischen-linksresse/die-windischen-beharren-auf-ihre-identitaet-das-ist-ein-menschenrecht-windische-wenn-jemand-nicht-sein-will-was-er-ist-novice-nr-40-s-7-18-10-2013> (all accessed 18/07/2018).

1987: 173–175, Malle 1987: 18–22). Throughout conversation or interviews with “Windisch” people, one can find these boundaries within families: The father, for example, declares himself as (Carinthian) Slovene, speaking his Slovene dialect whenever having the possibility, also with his wife, but never with the children; the oldest son, a studied historian, declares the family “from a historical view as German”, the daughter as Windische (verbatim record, private conversation with P.P. (Spring 2016), S.V. (Fall 2017), S.P. (Summer 2017)). None of the three children speaks Slovene in whatsoever form.

Since the political propaganda from 1938 onwards said that “the Carinthian speaks German”, – modified into “Kärnten wird einsprachig” (Carinthia will be monolingual) used in then Carinthian Governor Jörg Haider’s election campaign (2006). Haider used historical memory with the belief that everything Slavic was bad and that attempts were made to attack Carinthia to get re-elected – any visible sign that there were people living in Carinthia who did not refer to German as their first language or mother tongue had to be erased. This culminated in the so-called “Ortstafelsturm”, its prelude and aftermath in the 1970s. Prior to the rally against bilingual topographic signs, which Peter Gstettner and others described as a pogrom (Gstettner 2002), political parties, in order to get votes and jeopardize social peace, used “conflicts” between the majority and the minority. In fact, the Slovene minority did nothing else but to demand the implementation of their guaranteed rights.

In November 1945, the first free elections took place in Carinthia. The Slovene minority was not allowed to run for election. Britain, being the occupying power in Carinthia, forbade the demarcation-discussion in election campaigning – the fight within the Slovene party whether to accept or not disabled the political organization from participating. Since most of the Slovene representatives had been active members in the *Osvobodilna Fronta* (Liberation front), having fought the Nazis together with Yugoslav partisans in the whole area of Carinthia and beyond, naturally they openly talked about uniting parts of Carinthia with the new federal state of Yugoslavia, an act born of fear. Although the Carinthian plebiscite was won with the votes of the CS (mostly because of pragmatic, economic reasons); instead of guaranteeing them the freedom to continue with their lives, they were marginalized, their language forbidden and the community had to face deportation and killings. After WWI, King Petar I’s Yugoslav troops had to retreat – after WWII, there could have been a chance to unite the Slovene speaking people. The people in power forced continuity, which had lethal consequences for members of the community, too. Because denazification did not take place in

Carinthia since many politicians, school headmasters etc. continued to work in the same or even higher positions after a short interruption, under the pretext that institutional continuity was a priority, the disintegration and/or segregation of the *CS* continued (Vedernjak 1977: 35). Kolenik cites the *Slovenski vestnik* (Kärntner Slowenin Schussopfer in Eisenkappel 16. 8. 1946: 4) referring to Amalija Oraže who was shot by a British soldier while on her way home from a cultural meeting and bled to death in the hospital under the supervision of Dr. Kroilitsch, a former SA and NSDAP member and after 1945 official of the Austrian People's Party (Kolenik 2008: 176-177).

The organizers/main characters of the plebiscite commemoration have been the *Kärntner Abwehrkämpferbund* (Carinthian defensive action association), the *Ulrichsberggemeinschaft* (Ulrichsberg society), the *Kärntner Heimatdienst* (Carinthian homeland service), the *Kameradschaftsbund* (camaraderie association), and Carinthian politicians of all main parties (Austrian Liberal Party, Austrian People's Party, Austrian Social Democrats).

Especially for the *CS*, these meetings tend to raise conflicts, mostly because politicians use the given space for discrediting them and/or their language. Carinthian newspapers have tended to report about such meetings as something normal, a natural consequence of the naive social-democrat politics in Vienna, itself a consequence of the federal Government's ignorance of the situation in Carinthia.¹⁰ Because of the 50th anniversary of the plebiscite in 1970, the atmosphere between the majority and the minority became more and more tense. Since the event was organized by former member of the SS Dr. Franz Koschier and given that participants wore Nazi insignia (Gstettner 2004: 83) etc. openly, with impunity, although forbidden by federal law already in 1945 (*Verfassungsgesetz vom 8. Mai 1945*) and again in 1947 (*Verbotsgesetz 1947*), it was no surprise that the *CS* were on standby. Both sides carried out vandalizing actions at commemoration sculptures. However, there was never any realizable attempt or radical Slovene movement in these years to unite parts of Carinthia with socialist Yugoslavia, or to ban everything German, as was claimed by Carinthian nationalists and politicians. In fact, the propaganda was that there must be Slovene topographic signs erected – although the minority had the right to bilingual signs. This “fear” of unification with Yugoslavia was permanently visible and used by politicians of

¹⁰ Austria is a federal state with nine more or less sovereign states, each with its own constitution and legislature. If the federal government is drafting a new law or similar, this has to be approved by the *Landesregierung*. Therefore, laws that are not “convenient” are heavily discussed or simply not implemented, in Carinthia's case without consequences, e.g. late governor Haider's fight with the Constitutional court, <https://kaernten.orf.at/news/stories/2734344/> (accessed 09/15/2018).

every party to get votes. Since the end of the Austria-Hungary, Slovene-speaking Carinthians were no “real” Carinthians. Every attempt to regain the status they had before WWI was used as part of the propaganda to stoke hatred against Slovene speaking people and define them as Yugoslavs. It was normal to tell people from the Slovene minority to “go back to Yugoslavia” over the Loibl-Pass (“Höruck über’n Loibl”, a statement that was used by the Nazis while deporting Carinthian Slovene families (UNIKUM 2003)). Such statements were often seen as “legitimate expression of one’s mind”, whilst CS demands for guaranteed rights were “factious” and “seditious”.

The “Ortstafelsturm” itself lasted about a month, first bilingual signs were put up 09/21 and 09/22/1972 – and immediately vandalized or dismantled. Until the end of the year, nearly every re-erection was followed by dismantling, therefore making the task impracticable – a first in the history of Austria. Media and politicians said that it was a spontaneous expression of people’s anger, but bearing in mind the above-mentioned actions in the years before, it was no surprise. Still, the watching without acting by the police and the statements of the Carinthian governor playing down the seriousness of the events (although he also received threats) showed the minority that they have no rights and the majority that they can do whatever they want because they have political backup.

Carinthian politicians then decided that bilingual signs are only possible where more than 25% of the city’s population speaks Slovene, and Chancellor Kreisky wanted to carry out a special census to see where the Slovene speaking population was living – heavily boycotted by all Slovene parties, out of fear of the future usage of this lists, too (Klemenčič & Klemenčič 2008: 101–104).

Figure 1: 10/10/2011.

In Figure 1 above, it says that that *Carinthian Windische fought and voted to stay in Austria*, while the Slovenes voted for the SHS Kingdom – not true, as mentioned earlier (Mitsche 1990: 381; Goetz 2012: 31). The votes of the Slovene-speaking population made a significant difference, but surely quite a few of them would have declared themselves as "Windische" in Wutte's spirit at that very moment.

Conclusion

CS demands for guaranteed rights were branded as factious and seditious, as attempts to "slavicize" Carinthia and to take it away from Austria – and they still are. In 2017, Carinthia was to get a new constitution – and for the first time, mention was formally made of the two languages in Carinthia and of the minority community itself. Until the very end, the three parties in power (a coalition of the Green Party, the People's Party and the Social-Democrat Party) had in mind to write "*Die Fürsorge des Landes und der Gemeinden gilt den deutsch- und slowenischsprachigen Landsleuten gleichermaßen*" (The care of the country and the municipalities applies equally to German-speaking and Slovenian-speaking compatriots) – but People's party head Benger voted against it because of, as he mentioned, "voices from the population"¹¹ and the fact that the "Carinthian population has a problem with the term Slovene-speaking" (Breineder, Klatzer 02/11/2017).¹² It seems that the fear of even mentioning the CS is still a big issue in Carinthia. Again, the argument was made that these actions only disturb social peace.

Today, the minority must still face insults and discrimination if speaking in the mother tongue¹³ – nevertheless, politicians still think that it is not possible in Carinthia to acknowledge the bilingual past and to use this knowledge in the future.

11 Read herefore <http://kaernten.orf.at/news/stories/2846624/>, <https://diepresse.com/home/innenpolitik/5163751/Scheitert-Kaerntens-Landesverfassung-am-Wort-Slowenisch>, http://www.kleinezeitung.at/kaernten/landespolitik/5227755/Protokoll-zum-Nachlesen_Neue-Kaerntner-Landesverfassung-beschlossen, <https://derstandard.at/2000052174867/Kaerntner-OeVP-will-bei-Verfassungsreform-weiterverhandeln> etc. (all accessed 04/15/2018).

12 Breineder, Christa/Klatzer, Jürgen (02/11/2017): Kärnten: Wie man eine Volksgruppe unsichtbar macht, available at <https://kurier.at/politik/inland/eine-analyse-ueber-christian-bengers-volksgruppenpolitik-wie-man-kaerntner-slowenen-unsichtbar-macht/245.718.130> (accessed 04/15/2018).

13 Read herefore KOLB, Jonas, 2018: *Präsenz durch Verschwinden. Sprache und Ethnizität in der Alltagspraxis junger Kärntner Slowen_innen*. Bielefeld: transcript.

When politicians fight in 2016 against the employment of bilingual headmasters in bilingual schools (if a German monolingual person also applies for this job), using the language criteria as a discrimination against monolingual teachers,¹⁴ but have no problem if all the headmasters were to speak only German, one can see that the old propaganda is still working and polemicizing. The only thing that becomes obvious is the Carinthian problem with facing its own history – although political (like the *Ortstafelkompromiss* in 2011) but mostly private attempts are made (like the *Peršmanhof*-museum, erinnern.at, and other remembrance societies) to change that.

Sources

- ARTIKEL 7, Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten, online available at RIS <https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Dokumentnummer=NOR12005177> (accessed 04/10/2018).
- ČERNUT, Franc: *Dunkle Deutsche Nacht*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 159-169.
- DOKUMENTATIONSARCHIV DES ÖSTERREICHISCHEN WIDERSTANDES/KLUB PREŽIHOV VORANC/INSTITUT ZA PROUČEVANJE PROSTORA ALPE-JADRAN (ed.), 1990: *Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen*. (Erzählte Geschichte: Berichte von Männern und Frauen in Widerstand wie Verfolgung 4). Wien: Österreichischer Bundesverlag.
- HADERLAP, Anton, 2008: *Graparji - so haben wir gelebt. Erinnerungen eines Kärntner Slowenen an Frieden und Krieg* [übers. v. Wakounig, Metka/Amann, Klaus]. Klagenfurt: Drava.
- HADERLAP, Maja, ⁸2011: *Engel des Vergessens*. Göttingen: Wallstein.
- HOLMAR, Tomaž: *Der Pfarrer muss weg*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 26-32.
- JELEN, Anton: *Wo muß man das Kreuz machen?* In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 43-50.
- Id. (Tone), 2007: *Auf den Spuren der Hoffnung. Odyssee eines Kärntner Slowenen 1938-1945* [übers. v. Obid, Vida/Verdel, Helena]. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KOLENIK, Lipej, 2008: *Von Neuem. Die Kärntner Slowenen unter der britischen Besatzungsmacht nach dem Jahr 1945: Zeitzeugen, Beiträge und Berichte* [bearb. v. Messner, Mirko]. Klagenfurt/Celovec: Drava.

¹⁴ Follow the discussion on <http://www.oelb-fcg.at/2016/09/07/ein-direktor-an-einer-zweisprachigen-volksschule-muss-nicht-zwingend-zweisprachig-sein/>, <http://kaernten.orf.at/news/stories/2825162/>, http://www.kleinezeitung.at/kaernten/voelkermarkt/aktuelles_voelkermarkt/5048753/Voelkermarkt_SchulleiterAusschreibung-regt-auf or <http://volksgruppen.orf.at/slovenci/meldungen/stories/2791912/> (all accessed 04/15/2018).

- Id., 2001: *Für das Leben, gegen den Tod. Mein Weg in den Widerstand* [übers. v. Köstler, Erwin]. Klagenfurt: Drava.
- KÖFER, Theresia, 2015: *Im Fluss des Lebens. Lebenserinnerungen*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- KUPPER, Danilo: *Sofort Verfolgung oder Aufschub*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 55-58.
- MOSCOW CONFERENCE, October, 1943, Joint four-Nation Declaration, available at <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html> (accessed 01/15/2018).
- MITSCHE, Andrej, *Warten*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 381-384.
- [Österreichischer] Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreichs, <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000265> (accessed 18/07/2018).
- PRUŠNIK, Karel GAŠPER, 1980: *Gemsen auf der Lawine. Der Kärntner Partisanenkampf* [transl. by Malle, Avguštin/Lipuš, Florjan]. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- SADOLŠEK, Ivana ZALA, *Deutsche Soldaten, kämpft nicht*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 281-287.
- SLOVENSKO PROSVETNO DRUŠTVO ROŽ/DIE GRÜNE BILDUNGSWERKSTATT MINDERHEITEN (ed.), 2012: *Sledovi spomina. Odpor in preganjanje v občini Šentjakob v Rožu = Spuren der Erinnerung: Widerstand und Verfolgung in der Gemeinde St. Jakob im Rosental – 1938-1945*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- SRIENC, Kristo: *Misah, Sidrah und Abdenago*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 99-105.
- STATISTICS AUSTRIA, Census of 2001, full text for Carinthia available under http://www.klagenfurt.at/_Resources/Persistent/fda0e80978e1fcce7cf2da614eb6e40bc7267d1d/VZ%202001%20-%20Ergebnisse.pdf.
- STICKER, Ljudmila: *Ihr müsst euch gut benehmen*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 187-192.
- VEDERNJAK, Del, 1977, *mladje 26*.
- VERDEL, Romana: *Banditenkinder*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 305-308.
- VERFASSUNGSGESETZ 8. Mai 1945, full text available at https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1945_13_0/1945_13_0.pdf (accessed 04/10/2018).
- VERBOTSGESETZ 1947, full text available at <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000207> (accessed 04/10/2018).
- ZABLATNIK, Pavle: *Amtswege*. In: DÖW/KPV/IPPAJ (ed.), 1990: *Spurensuche*, 96-98.

Literature

- BREINEDER, Christa/KLATZER, Jürgen, 02/11/2017: Kärnten: Wie man eine Volksgruppe unsichtbar macht, available at <https://kurier.at/politik/inland/eine-analyse-ueber-christian-bengers-volksgruppenpolitik-wie-man-kaerntner-slowenen-unsichtbar-macht/245.718.130> (accesseed 04/15/2018).

- DANGLMAIER, Nadja, KOROSCHITZ, Werner, 2015: *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer. Täter. Gegner.* Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag
- GOETZ, Judith, 2012: *Bücher gegen das Vergessen. Kärntner slowenische Literatur über Widerstand und Verfolgung.* Klagenfurt/Celovec: Kitab.
- GOMBOS, Georg: „*I bin a Deitsche!*“ – Zweisprachigkeit und Identität am Beispiel der Kärntner Slowenen. In: CHRISTLICHER KULTURVERBAND/KRSČANSKA ZVEZA / SLOWENISCHER KULTURVERBAND/SLOVENSKA PROSVETNA ZVEZA (ed.), 1987: *Leben in zwei Kulturen. Beiträge zum internationalen Völkervergnymposium Schläning, 25.-28. Mai 1986.* Salzburg: Verlag Grauwerte im Institut für Alltagskultur, 117-124.
- GSTETTNER, Peter, 2004: “... wo alle Macht vom Volk ausgeht”. Eine nachhaltige Verhinderung. Zur Mikropolitik rund um den „Ortstafelsturm“ in Kärnten. In: ÖSTERREICHISCHE Zeitschrift für Politikwissenschaft. 33(2004), Full text available at https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/6055/ssoar-oezp-2004-h_1-gstettner-wo_alle_macht_vom_volk.pdf?sequence=1 (accessed 04/10/2018).
- KLEMENČIČ, Matjaž & KLEMENČIČ, Vladimir, 2008: *The Endeavors of Carinthian Slovenes for their ethnic survival with/against Austrian governments after World War II.* Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba.
- MALLE, Janko: *Kultur und Volksgruppenidentität am Beispiel der Kärntner Slowenen.* In: CK/KZ / SK/SPZ (ed.), 1987: *Leben in zwei Kulturen*, 18-25.
- RINGEL, Erwin: *Zur Psychologie von Minderheit und Mehrheit.* In: CK/KZ / SK/SPZ (ed.), 1987: *Leben in zwei Kulturen*, 166-178.
- UNIKUM, 2003: “Horuck über den Loibl”, Unikum on the exhibit Die Deportation/pregon, available at http://www.unikum.ac.at/KOROSHKA_FI/DEPORT_FI/deport_zuraust.html (accessed 04/10/2018).
- WUTTE, Martin, 1927: Deutsch-Windisch-Slowenisch. Zum 7. Jahrestag der Kärntner Volksabstimmung. Kärntner Heimatbund.

Ana Šela

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

David Hazemali

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

Nove interpretacije izbrane pisne zapuščine slovenskih vojakov z vzhodne fronte prve svetovne vojne

Prispevek predstavlja doživljanje prve svetovne vojne v Galiciji skozi zapise slovenskih vojakov, ki so služili v avstro-ogrskih oboroženih silah. Avtorja analizirava spomine o dogajanju na fronti, vojnem ujetništvu, deserterstvu, poti na fronto ter vrnitvi v domovino, še posebej pa se osredotočava na teme odnosa vojakov do domovine in obratno, nacionalnih problemov v multietničnih avstro-ogrskih oboroženih silah, na deserterstvo in vojno ujetništvo. Članek temelji na interpretaciji objavljenih avtobiografskih virov, prispevkih iz slovensko pišočih časnikov ter temeljni in novejši znanstveni literaturi o izbrani temi.

Ključne besede: vzhodna fronta, prva svetovna vojna, avtobiografski zapiski, slovenski vojaki

New Interpretations of the Selected Written Legacy of Slovenian Soldiers from the Eastern front of the First World War

The paper presents the experience of the First World War in Galicia through the autobiographical notes of Slovenian soldiers who served in the Austro-Hungarian armed forces. The authors analyse the memories of events on the front, military captivity, desertion, the way to the front, and the return to the homeland. Special focus is given to the themes of the relationship of soldiers to the homeland and vice versa, the national problems in the multi-ethnic Austro-Hungarian armed forces, desertion and prisoners of war. The paper is based on the interpretation of published autobiographical sources, contributions from Slovenian newspapers, and basic and new scholarly literature on the chosen topic.

Keywords: Eastern Front, First World War, autobiographical notes, Slovenian soldiers

Uvod

Vse grozote, ki jih je prinesla prva svetovna vojna, so močno vplivale na razmišljanje mnogih vojakov, ki so v nemogočih razmerah zastavljali svoje

življenje za domovino. Svoja razmišljanja mnogo vojakov ni moglo zadrževati zgolj v sebi, zato so jih izlili na papir. Tako je prva svetovna vojna poleg prispevkov iz časnikov dobro dokumentirana v raznih pismih s front, dnevnikih in po vojni s spomini. Vsak pisni izdelek po svoje pripoveduje o vojni, o odnosih in izkušnjah vojakov in civilistov ter tako osvetljuje način mišljenja in delovanja neke generacije. Tako se je rodila tudi t. i. vojna literatura. Dnevniški zapiski med prvo svetovno vojno so bili dokaj popularni, zgodovinarjem pa ponujajo uporabne vire (Luthar 2000: 17). Nenazadnje je tako pisanje že med vojno, še posebej pa po vojni, postalo popularno, ker je »pretresalo duše bralcev« (Svoljšak 2011: 524). Vojna je torej poleg vseh strahot prinesla le nekaj dobrega – veliko ustvarjalno moč. Vojaki so namreč zapustili brezstevno število povednih pričevanj o hladnokrvnosti, krutosti, krvavosti, žalosti, usodnosti, nemoči ipd. S tem pa vse to pisanje ni pomenilo zgolj oporce vojakov piscev, temveč se je tako oblikoval poseben slog in jezik, ki sta opredeljevala ne le literaturo 20. stoletja, temveč tudi fraze, besedne figure, evfemizme v gospodarstvu, športu idr. (Fussel, 2013). Dejstvo je, da so travmatične izkušnje pokazale tudi v drugi smeri: grozot, ki so jih doživelji, včasih ni bilo moč zajeti v besede. V pismih, dnevnikih in spominih sodobnikov se namreč srečujemo tudi z njihovo nezmožnostjo upodobitve grozot vojne, ki je razbila družine, uničila gospodarske sisteme in celo imperije, preoblikovala države, spremenila jezik, način čustvovanja in nenazadnje tudi sam način posredovanja čustev (Luthar 2000: 9–10).

Avtobiografija kot del historiografije

V tradicionalni literarni stroki je bila t. i. literarna avtobiografija¹ uvrščena v polliterarno zvrst, kar je pomenilo grenki podton in je bila velikokrat načrtno spregledana. Leben (2007) sicer ugotavlja, da literarna veda še v sodobnem času avtobiografskim besedilom ne posveča pretirane pozornosti, najbrž zaradi problematičnosti pojma, ki mu v več kot stoletnem znanstvenem diskurzu ni bilo moč določiti značilnosti, ki bi lahko bile splošno sprejete, hkrati pa je ostala obvezana referenčnemu, zunajliterarnemu »resničnemu« svetu. Tako je bila v preteklosti načeloma izločena iz »čiste« literature in sredine zanimanja literarnih teoretikov. Kljub temu pa se je v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja razmahnilo raziskovanje takih besedil v širšem kontekstu oz. je avtobiografska proza ušla »izpod nekam negostoljubnega okrilja ozko pojmovane literarne

1 Literarna avtobiografija ima še največ skupnega z besedilnimi vrstami, ki jih druži močna avtobiografska funkcija (npr. dnevnik, spomini, pismo). Ta besedila, ki imajo v prvi vrsti predvsem pragmatični namen, se pogosto s prevzemanjem pripovednih postopkov in izrazne vrednosti literature vpisujejo v literarni diskurz (Čeh Steger 2008: 3–4).

vede« (Koron in Leben 2011: 7), interes zanje pa se kot pomembno raziskovalno področje še povečuje. Koron in Leben, ki izhajata iz Folkeflika (1993: 11–12), sta iskala razloge za povečanje zanimanja v literarni vedi v sami formi avtobiografske proze, ki prinaša relevantna vprašanja o razmerju med fakti in fikcijo, nanašanje na zunajbesedilno resničnost, o subjektu v avtobiografiji in njegovi identiteti itd.

Raziskovanje avtobiografskih besedil se je v osemdesetih oz. devetdesetih letih prejšnjega stoletja razmahnilo tudi v zgodovinopisu. Pred tem je bilo »v uporabi« zgolj, kadar je šlo za kakšno pomembno zgodovinsko osebnost. V sedemdesetih letih pa se je povečalo zanimanje za zgodovino vsakdanjega življenja ter zgodovino mentalitet, zato so avtobiografski viri postali ključni, čeprav Verginella (2011: 95–108), ki se je podrobneje ukvarjala z avtobiografskimi zapiski slovenskih vojakov predvsem v prvi svetovni vojni, opozarja, da je med Slovenci nedvomno premalo zavedanja o tem, da so ravno avtobiografski viri ena ključnih skupin virov za razumevanje dogajanja v prvi svetovni vojni, še posebej na vzhodni fronti.

Pri pisanju zgodovine prve svetovne vojne se je veliko zgodovinarjev (npr. Is-nenghi, Fussel, Leed) opiralo na korespondence, dnevниke, spomine in celo literarna dela tistega časa, da so lažje zajeli duh tistega časa. Po takem načinu pisanja zgodovine prve svetovne vojne so se začeli ozirati tudi nekateri slovenski zgodovinarji (npr. Oto Luthar). Tako se je izdajanje dnevniških zapisov in spominov iz velike vojne razširilo tudi na Slovenskem. Zgolj skromni nabor avtobiografskih del bova avtorja predstavila tudi v nadaljevanju prispevka. Največ slovenskih vojakov se je na bojiščih prve svetovne vojne izven etničnih meja borilo prav na vzhodni fronti. O dogajanju na tem prostoru najbolj neposredno obliko osebne pripovedi najdemo v pismih, saj ponujajo najbolj čisto, neposredno in najmanj preoblikovano različico vojne, veliko pa je tudi dnevnikov ter najmanj časovno neposrednih in razmišljajoče napisanih vojnih spominov. Vsi ti zapisi so neke vrste spomenik, ki so ga z objavami postavili užaloščeni prijatelji in sorodniki, da bi se spominjali tistih, ki so umrli (Svoljšak 2011: 525).

Dejstvo je torej, da so dnevniki, pisma in drugi spomini povezani s subjektivnostjo in posameznikovim dojemanjem takratnega doživljanja sveta, pa vendar lahko z njegovo reprodukcijo resničnosti, torej opisov izkušenj, veliko izvemo tudi o okolju, v katerem je dogajanje doživljajal, o vedenjskih vzorcih vojakov, njihovih navadah in »vsakdanosti« na fronti, velikokrat pa tudi o vojakovem razumevanju vojne, posameznikovemu pogledu na svet v širšem smislu (Verginella, 2005: 78). Na fronti je na primer pisanje dnevnika lahko pomenilo umik od grozot bojišča

ali morda delno potešitev domotožja, če so pisali svojim domačim, ter predvsem umik v zasebnost, da so zadostili občutku za individualnost. Verginella hkrati opozarja, da je tako v dnevnikih kot v pismih pripoved okrnjena (v veliki meri zaradi konfliktov in travm, ki jih posameznik na fronti doživlja). Tako je treba pri zgodovinski analizi in interpretaciji upoštevati tudi zamolčano. V obzir moramo vzeti tudi takratne družbene norme, ki so v času prve svetovne vojne veljale za pisanje pisem ali dnevnika. Te so izhajale iz meščanskih določil, ki so bila zelo natančna. Po ustaljenih meščanskih kriterijih je prva svetovna vojna svoje mesto sicer pogosteje našla v družinskih kronikah kot pa v dnevnikih, ki so bili primernejši za intimnejša izpovedovanja. Po meščanskem bontonu so dnevniki nastajali predvsem sočasno z odraščanjem in čustvenim zorenjem. Tako ne preseneča, da so slovenski avtorji ohranjenih dnevniških zapisov pogosto srednje in visoko izobraženi vojaki, npr. Franc Zupančič, Alojzij Trstenjak, Janko Hacin, Albin Peterlin idr. Ne smemo pa pozabiti, da je avtobiografsko zapuščino zapustila tudi cela množica preprostih kmečkih fantov (Verginella 2005: 179–180; Zupančič 1998; Hacin 2002; Maček 2015).² Na tem mestu gre v slovenskem zgodovinopisu omeniti povsem svežo znanstveno monografijo o doživetjih slovenskega vojaka Boštjana Olipa, ki so jo uredili slovenski zgodovinar Miha Šimac in drugi (Šimac et al. 2018).

Avtobiografski viri so tako prispevali in še prispevajo k boljšemu uvidu posameznih vsebin v zgodovini, celovitejšimi seznanitvami z doživljjanjem zgodovine, bolj poglobljenemu poznavanju posameznikovih izkušenj in hkrati k analizi osebnih vrednotenj prostora ter časa, v katerem je živel (Verginella 2011: 97). Ob tem se moramo pri analizah avtobiografskih virov zavedati, da ne ponujajo celovitega pogleda v vojne izkušnje vojaštva, nam pa omogočajo predvsem fragmentiran pogled v misli, čustvovanja in doživetja piscev, kar nam pomaga slediti vojakom, njihovemu odhodu od doma, vstopu v vojaško življenje, boju s sovražnikom ipd. (Verginella 2005: 177–178). Še zmeraj pa je zgodovinar tisti, ki izjasni pomen razmišljanja in čustvovanja posameznega pisca avtobiografskih zapiskov, zato je izredno pomembna »poklicna drža zgodovinarja« (Gay 1984: 110). Lekić (1999: 104) celo meni, da je kritična analiza pri vrednotenju spominskega gradiva in spominske literature najpomembnejša in poteka v dveh delih: kot zunanja analiza, kjer je potrebno preučiti zunanje značilnosti spominov, s katerim se preverja avtentičnost besedila, in kot notranja ali vsebinska kritična

2 Po letu 2014, ko smo obeleževali stoto obletnico izbruha prve svetovne vojne, je v slovenskem zgodovinopisu raziskovanje prve svetovne vojne doživelovalo razcvet. V zadnjih štirih letih so izšla številna dela najrazličnejših tipologij, ki obravnavajo različne aspekte vojne. Uporabljeni viri in literatura, ki sva jih avtorja upoštevala pri pisanju dotičnega prispevka, predstavljajo zgolj fragment relevantnih del.

analiza, ki je najvišja stopnja analize. S slednjo je treba ugotoviti, koliko so informacije in podatki, podani v spominskih virih, objektivni odsev stvarnosti in v kolikšni meri gre za obremenitev s subjektivnimi dejavniki, ki so značilni za take zgodovinske vire. Eno ključnih težav pri analizi avtobiografskih virov, ki ga je postavil Rok Stergar (2005), predstavlja vprašanje, ali je mogoče avtorju dokumenta verjeti oziroma ali se je preko analize tekstov mogoče dokopati do kolikor toliko zanesljive rekonstrukcije pretekle realnosti. Pod to težavo ne spada zgolj verodostojnost navedenih dejstev, temveč tudi nivo subjektivnosti avtorja. Toda še tako verodostojne informacije so lahko postale žrtev cenzure s strani vojaškega obveščevalno-nadzornega urada (nemško *Kriegsüberwachungsamt*, v nadaljevanju KUA) (Svoljšak 2005: 110).

Kljub vsem težavam, s katerimi se zgodovinar sooča ob analizi avtobiografskih virov, ostaja nesporno dejstvo, da bi brez dnevnikov, spominov in korespondenc, ki so nastali tekom prve svetovne vojne na frontah, danes bili prikrajšani za spoznanja pomembnih vidikov socialne in kulturne zgodovine za časa prve svetovne vojne. Brez njih, pa naj so bili ti napisani za ožjo ali širšo publiko, bi bilo raziskovanje te fronte ohromljeno, saj so uradne zgodovine držav akterk in ostali objavljeni dokumenti prepogosto apologetski, nenatančni in ponekod tudi netočni (Hazemali 2017: 163). Navkljub izpostavljenim težavam in omejitvam so slovenski vojaki, ki so krvaveli za »dom in cesarja«, v svoji avtobiografski produkciji pustili duh tistega časa, ki ga je moč analizirati in tako zapolniti medel mozaik bojev na vzhodni fronti za Galicijo v usodnem letu 1914, kjer se je borilo toliko slovenskih vojakov.

Spomini s krvave Galicije

Leopold Vadnjal (1989)³ je v svojih spominih z naslovom *Zapiski vojaka* napisal: »Slabo si nas sprejela, Galicija!« (Vadnjal 1989: 1247). Kot eden izmed prostovoljcev v vojski ni pričakoval, da ga bodo tam čakali tako hudi dnevi. Galicija ni postala prizorišče novih dogodivščin in novih junaštev kot so obljudljali v vojaških prospektih, spodbujevalno geslo »Za vero, dom, cesarja!« pa ni bilo več tako opogumljajoče. Izčrpavajoči pohodi, lakota, številni ekscesi in zmeraj prisotna smrt ter ujetništva so Galicijo, kot v temeljitem diplomskem delu ugotavlja Miha Sluga (2007), spremenili v »kraj izgubljenih iluzij«. V spominih mnogih vojakov, ki so se borili na t. i. ruskem bojišču, je Galicija zapisana kot mučen

³ Leopold Vadnjal je bil vojak znamenitega 17. »slovenskega« pehotnega polka, t. i. kranjskih Janezov. V svojih spominih je popisal trpljenje slovenskih fantov v ruskem ujetništvu.

spomin na ponesrečen »ognjeni krst«, kot je uvodne boje v tej avstro-ogrski krovnovini označil član 23. dalmatinskega pehotnega polka Jurij Mušič (1965: 84). Intimne izpovedi vojakov so kaj hitro zavrnile propagandne slike, ki so še zmeraj prikazovale ponosne in zmagovite vojake, obdane z bodrilnimi verzi. Zato pa so se opisom brezglavega bežanja in, kot so smatrali vojaki, nerazumnega premetavanja čet sem in tja, pridružili avtentični opisi bojev, duševnih občutenj, groze in smrti, predvsem pa izrazi nejevolje in osuplosti nad nepričakovanim in nezaželenim razvojem dogodkov.

Vojaki so ob vseh porazih v pismih kritizirali predvsem vojaško vodstvo. Ivan Matičič, slovenski pisatelj, ki je preživel grozote vojne na več frontah, je v svojih spominih zapisal, da so se v avgustovskih bojih v Galiciji leta 1914 dogajali razni lapsusi in so se po pomoti med seboj streljali tudi avstro-ogrski vojaki, ko so patrulje šle poizvedovat o sovražniku. 26. 8. 1914 so udarili ob Ruse, ki so na njih čakali že več dni. Rusi so po mnenju Matičiča nanje začeli streljati in jim »pošteno zabrenkali in z gostim ognjem in svincem krstili naš polk in vso divizijo.« Zapisal je, da je zmeraj mislil, da bo šlo v vojni vse tako, kot je šlo na vajah ali ob parada. Plastičen prikaz krvavih bojev je v svojih spominih zapisal tako:

Vse navzkriž treska, frči in gališke poljane krvavijo. Popadamo na tla in rijemo z glavo k zemlji ali drug na drugega. Take vojne si nismo zamišljali, kajti o tem nam niso nikoli pravili naši predstojniki, saj niso imeli o pravi vojni prav nobene izkušnje, kakor mi ne, zdaj pa so z nami vred vsi zdvojeni in brez glave [...]. Naš polk je šel rakkom žvižgat. Ne samo naš polk, temveč ves tretji kor je bil močno razrahlan. Mnogo je bilo zajetega in ranjenega, a mnogo jih je padlo. (Matičič 1966: 42.)

Preživeli vojaki so upali, da bo politični vrh prevzel odgovornost za katastrofalne poteze in čim prej sklenil mir, a ta je postal v luči dogodkov enako oddaljen kot zmaga (Grahek 2001: 15–17). Vojaki so imeli veliko za povedati tudi o častnikih. Ob zgražanju nad posebnimi privilegiji le-teh, ko je šlo za hrano, napredovanja, prenočišča in podobno, so jim očitali tudi pomanjkanje hrabrosti oziroma golo strahopetnost, ki je bila še posebej prisotna v Karpatih na prelому leta 1914 (Hacin 2002: 101). Razpeti med brutalno realnostjo vsesplošnega pomanjkanja in smrti na eni ter nedojemljivega generalštaba na drugi strani se je ogromno vojakov predalo obupu. Na vojno so pričeli gledati kot na »eno samo klanje«, ki ni nič drugega kot znamenje »(anti)kulture 20. stoletja« (Zupančič 1998: 9).

Dogajanje, ki je sledilo, je pokazalo, da vojno klanje ni zaobšlo niti civilnega prebivalstva Galicije, ki si dotlej še ni bilo opomoglo od krvavih medetničnih trenj iz 19. stoletja (Wolff 2004: 837; Wolff 2010: 189–191). V svojih deprimirajočih

spominih je Franc Arnejc med drugim opisal trenutek, ko je vojake nekega dne obiskal sam nadvojvoda Friedrich Avstrijski, vrhovni⁴ poveljnik avstro-ogrskih oboroženih sil:

Tu nas je prišel nadzorovat nadvojvoda Friderik, pravi sorodnik cesarske hiše in veliki zatiralec in morilec poljskega oziroma ukrajinskega naroda [...]. To je bilo njegovo geslo: »Bolje je devetindevetdeset nedolžnih usmrtili kakor enega krivega izpustiti.« [...] Vesel sem, da mi ni treba biti pri sprejemu [...] češ da smo še premalo umiti in osnaženi za tega »junaka«, ki vodi vojno v ozadju. (Arnejc 1970: 33.)

Podobno opisovanje muk, trpljenja in spominov na domače in padle prijatelje je prisotno tudi pri popisovanju Janeza Benčine, ki je za dogajanje na bojiščih obtožil kar cesarja Franca Jožefa oz. »našega ljubega rablja« (Tušar 2003: 20).

Slabe razmere in porazi na vzhodni fronti so seveda povzročili željo po čim prejšnjem končanju morije. Hacin je pomenljivo zapisal, da čeprav so se vojaki še pred kratkim na bojišča odpravljali v upanju na prepričljivo zmago Avstro-Ogrske, je ta že po prvih bojih postajala vprašljiva (Hacin 2002: 88).

Da bi bilo vojne konec pred božičem, kot je bilo zmotno prepričanje ob času veselega mahanja vojakov z vlaka na poti na fronto, so vojaki kaj hitro ugotovili. Prva polovica 1915 ni prinesla namreč nikakršnih izboljšav, kvečjemu nasprotno. Tako zima kot pritiski ruske vojske na Avstro-Ogrsko so bili kruti in skoraj nevzdržni. Kljub tem razmeram se je med vojaki pojavljal tudi pozitiva. Vojak Tone, čigar pismo najdemo v dnevniku Frana Milčinskega (2000), razлага, da vojna niti ni tako strašna in da mu bojevanja še ni dovolj. V nadaljevanju celo napiše, da se je ideja o kakršnem koli premirju vojakom celo upirala, saj naj bi bila zmaga in mir že skorajda zagotovljena. Takšna pisma so zelo redka, povrh vsega pa se pri analizi porajajo dvomi o tem, ali je avtor dejansko bil na omenjenem bojišču. Res pa je, da so centralne sile v drugi polovici leta 1915 na vzhodni fronti začele doživljati prodorne uspehe, zaradi česar so vojaki ponovno pričeli verjeti v konec vojne in posledično vrnitev domov. Toda nihče od deset tisočih slovenskih vojakov si ni mislil, da bodo zaradi vstopa Italije v vojno (23. maja 1915) skupaj s številnimi drugimi soborci slovenski etnični prostor zgolj prečkali in se utrdili ob Soči. O novi prerazporeditvi, tokrat proti Italijanom, je v svojih spominih pisal tudi vojak Albin Peterlin:

Naslednji dan zjutraj smo se že poslavljali od blatne Galicije, katere sem bil že sit, v nadi, da je ne bomo videli nikdar več, kar pa se nam ni zgodilo, razen tistim, ki so dali na laški fronti življenje za domovino. (Šimac 2009: 357.)

⁴ Nominalni poveljnik je bil cesar Franc Jožef.

Podobna pisma in novice, ki so s fronte prihajala v domovino, so seveda okreplila protivojno razpoloženje v zaledju. Tako je začelo usihati število nadobudnih prostovoljcev, vojaki, ki so bili mobilizirani na fronto, pa so vse manj voljno in s čedalje večjim odporom odhajali na bojišča. Pri tem so močno kritizirali tiste, ki so bili po njihovem mnenju za vojno odgovorni (Milčinski 2000: 97).

Stike z domačimi so vojaki na fronti vzpostavljeni predvsem preko pošte. V ta namen je bila ustanovljena t. i. vojna pošta, v okviru le-te pa so uvedli tudi dopisnice, ki so jih vojaki dobili zastonj, zasebniki pa pri poštnih uradih. Ob prihodu na bojišče je vsak vojak dobil tudi svojo številko poštnega urada, kamor so lahko pošiljali listine, tiskovine, vzorce ipd. Največje zanimanje pri domačih so vzbujale novice s front, ki so bile poleg člankov v časnikih, osnova informacij z bojišč. Pri tem je imela veliko vlogo tudi cenzura, ki je posegala tako v pisma borcev kot tudi članke, objavljene v takrat izhajajočih časnikih. Svojim domačim so vojaki pošiljali prošnje, naj jim pošiljajo predvsem razne tobačne izdelke, ki se jih na fronti ni dalo dobiti (Kladnik 2009: 319–321).

Čeprav je v domovini v tem času vladalo protivojni vzdušje, pa so se slovensko pišoči časniki trudili krepiti predvsem narodno zavest. Tako je katoliški časnik za Štajersko *Slovenski gospodar* (20. 7. 1916, št. 29: 3) 20. julija 1916 objavil pismo vojakov iz Galicije, ki naj bi zapisali:

Moskal, stoj! Slovencev še ne poznaš popolnoma! Ponujamo ti zopet jeklenega fižola za popotnico, da ti s tem prestrižemo predolgo perje. Začasno se nas je neko število uvrstilo k 97. pešpolku, a vendar ostanemo le vedno stari korenjak iz štajerskega pešpolka, pri kojem že dolgo služimo kot ponosni Slovenci.

Pozvali so še vse »spodnje štajerske Slovence« naj jim zaupajo, da Rusi ne bodo nikoli gospodarili slovenski domovini. »Za to smo mi Slovenci pod častno prisego zastavili svojo zvestobo domovini in cesarju, da preprečimo vsako pot sovražnikom v našo domovino.«

Klub medijski bodritvi pa so se slovenski vojaki začeli spraševati o bistvu bojevanja za »pravo« domovino in kaj to sploh je. Okrepilo se je obtoževanje oblasti podonavske monarhije in njenega vojnega ekspanzionizma. Janko Hacin (2002: 29) je ugotovil, da so njegovi tovariši prepevali madžarske pesmi, izobešali črno-rumene zastave, nobene »naše«. »Težka sužnost, ki nas sili umirati za tuje interese pod tujimi zastavami.« Nenehni avstro-ogrski porazi so krepili vsaj optimizem za zrušenje podonavske monarhije, hkrati pa se vojaki niso mogli znebiti skrušenosti in potrtosti, ko so morali opravljati vse vojaške dolžnosti za rešitev Avstro-Ogrske in pri tem žrtvovati celo sebe in svoje rojake. Vedno manj je bilo

zaupanja v Avstro-Ogrsko, ki so jo označevali za »pijano in ošabno«. Vsem pa je bil zagotovo v interesu čimprejšnji konec vojne, ne glede na njen izid (Sluga 2007: 52–53).

Med vojaki so bili prisotni tudi medetnični spori. Velikokrat je prihajalo do šovinističnih opazk o »lumpih« in »zalegi slovanski« s strani nemških oz. madžarskih posameznikov, kar je gotovo vplivalo na moralo slovenskih vojakov. Prav tako je prihajalo do zagretih polemik o nepriviligiranem položaju Slovencev ter drugih nenemških in nemadžarskih narodov v monarhiji in v oboroženih silah. To je bilo dovolj, da se je marsikdo začel strinjati z ugotovitvijo, »da naša vlada ni avstrijska, temveč nemška, da so v Avstriji poleg Nemcev samo še Ogri in ne Slovani« (Zupančič 1998: 8). Hkrati pa se je krepil tudi slovenski narodni ponos. Grahek (2001) je rad poudarjal, da je ponosen na svoje slovenstvo, a da je hkrati zvest avstrijski vojak. Ne nazadnje pa o zvestobi slovenskih vojakov pričajo tudi številna odlikovanja, ki so bila dodeljena »slovenskim« enotam za njihovo požrtvovalno služenje in zvestobo domovini.

Podobnih pričevanj izpod peres slovenskih vojakov je še mnogo. Pri analizi takšnih spominov pogosto prihaja do odkritja faktografskih napak, kot so na primer netočni datumi ali številke napadajočih ruskih vojakov, ki so bile skoraj vedno napihnjene, a to vira ne naredi neuporabnega, saj še vedno nudi jasen pogled, na primer na psihološko stanje vojaka na fronti, v njegova razmišljanja, želje, skrbi in podobno. Tako je denimo vojno Maks Simončič (1935: 12) označil kot »veliko lumparijo«, saj so v vojakovo »lahkoverno bučo« natresli polno »najneumnejših laži«, zraven dali še malo žganja in pesmi »O du mein Österreich!«, samo za to, da bi ljudi »zredili za streljanje in klanje ljudi«, čeprav niso nikdar nikomur storili nič žalega. Poleg tega so vojaki razmišljali o tem, da naj se za domovino bojujejo kar njihovi voditelji, oz. tisti, ki so v vojno najbolj silili. Vendar pa obtoževanj na rovaš nasprotnika seveda ni manjkalo, niti niso množično simpatizirali z njim, a bojevanje tako daleč od doma je najpogumnejše pripeljalo do vprašanja, kako je lahko prišel »pošten Kranjec do tega, da se mora pretepati za umazane židovske capine«, če pa bi bilo vendarle bolje to turobno, močvirnato in pusto pokrajino med Dnjestrom in Vislo, imenovano Galicijo, »zabrisati ruskemu carju pod zobe zastonj« (Simončič 1935: 100).

Dezerterstvo in rusko ujetništvo

Prvi spopadi proti ruskemu nasprotniku v bitki za Galicijo so terjali skoraj polovico moštva in častnikov »slovenskega« 17. pehotnega polka »Kranjskih

Janezov«. V naslednjih bojih je bilo v avstro-ogrskih oboroženih silah več ranjenih, padlih in pogrešanih vojakov, kot jih je stalo v bojnih vrstah. Mnogo vojakov je padlo v rusko vojno ujetništvo ali pa so se celo predali prostovoljno (več o tem v nadaljevanju). Zgodbe, ki jih pripovedujejo slovenski ujetniki v Rusiji, imajo neke skupne kazalce. Sprva opisujejo odhod na fronto, nato »hitro« predajo ali odpadništvo – kar v praksi ni bilo vedno res – nato transport v rusko zaledje, internacija, potem osvoboditev – ki je za nekatere prišla prepozno ali pa sploh ne – in kot zadnje vrnitev v domovino. Zgodbe ponujajo različen pogled v posameznikovo čustveno vpletenost v vojno in doživljanje ujetništva, hkrati pa nas seznanjajo z načini ohranjanja in predajanja spomina na vojno (Verginella 2005: 183).

Zajeti vojaki so bili razporejeni v taborišča v ukrajinskem zaledju fronte ali pa so bili poslani globje v Ruski imperij. Ker je bilo ujetnikov vedno več, so se v Rusiji in Sibiriji odpirala vedno nova taborišča. Ujetniki so do tja potovali več dni, včasih celo tednov. V večini ujetniških taborišč so vladale težke življenske razmere, ujetniki so živelji v prenatrpanih barakah, vojašnicah, izpraznjenih šolah ali drugih stavbah. Zanje so veljala stroga pravila, omejeno je bilo gibanje, zelo slaba je bila tudi preskrba s hrano, obleko in obutvijo. K dobremu počutju zagotovo ni dodalo tamkajšnje vreme – ostre zime, hud mraz in velika vlaga ter v poletju vročina. V ujetništvu so se pogosto širile razne bolezni, epidemije kolere, tifusa, malarije itd. Ujetniki so morali delati v rudnikih ali na železnicah, kjer so bile razmere zelo težke. Mnogi so delali tudi pri kmetih, kot bomo videli v nekaterih spodaj opisanih primerih, in posestnikih. Nekateri so z njimi vzpostavili celo dobre odnose in se naučili ruskega jezika, kar jim je gotovo olajšalo nadaljnje življenje v vojnem ujetništvu (Svoljšak, *Ujetniki v času prve svetovne vojne*).

Prodorni so na primer Trstenjakovi opisi ujetniškega življjenja v Rusiji, med katерimi najbolj pritegne dogajanje ob februarski in oktobrski revoluciji leta 1917. Hkrati dobimo vpogled v Trstenjakovo simpatiziranje do revolucije in odstopa carja, ne pa tudi do njenega nadaljevanja, saj ni odobraval nereda ob odsotnosti vsakršnih oblasti, pojava nediscipline med russkimi vojaki, nespoštovanja predpostavljenih in tudi ne ruskega izstopa iz vojne. Ob številnih popotovanjih iz enega vojnega taborišča v drugega Trstenjak že skoraj s simpatijo in naklonjenostjo opisuje mogočno in brezmejno rusko pokrajino ter njeni preprosto, kmečko prebivalstvo (Maček 2015: 30).

Pripovedi o ruskem ujetništvu so skoraj brez ideologije in z bistveno manj pred sodkov, ugotavlja Petra Svoljšak (2011). Mladi slovenski vojak je v vojni stopil

v središče svetovnega dogajanja in na Ruskem dobil neponovljivo in edinstveno izkušnjo, tudi o boljševizmu in ruski revoluciji. Slovenski pričevalci ujetniške izkušnje so najstevilčnejši v vrsti pričevalcev vojne. Spomini slovenskih ujetnikov v Rusiji so »prava enciklopedija človeške iznajdljivosti«, v katerih ujetniki pripovedujejo o svojih potovanjih preko pol sveta. Opisi mest in pokrajin so skrbni in natančni, podkrepjeni z zgodovinskimi orisi in opisi ljudi, njihovih šeg in navad. Pripoved vojakov je največkrat preprosta in hudomušna, v vsebini pa ni zaznati samohvale ali samopomilovanja. Čeprav so tedaj slovenski možje svet izkusili na povsem izjemn način, pa vendarle niso ostali slepi za nova okolja, v katerih so se znašli, in v tem je pravzaprav posebnost slovenskih spominskih pričevanj o prvi svetovni vojni.

Slovenski gospodar (»Slovenski Korošec v vojnem ujetništvu« 10. 12. 1914, št. 51: 1–2) je že 10. decembra 1914 objavil članek z naslovom *Slovenski Korošec v russkem ujetništvu*. V prispevku je objavljeno pismo vojaka, ki je služil pri cesarsko-kraljevem domobranskem polku št. 4. Domačim je sporočil, da je postal vojni ujetnik v Sibiriji, v Tomsku. Zapiše, da je bil ujet že 31. avgusta skupaj s celotnim sanitetnim oddelkom 1. bataljona. Zapiše, da so se do taborišča vozili več kot 15 dni, večinoma pa so bili lačni. Opisuje, da so živel v izredno slabih razmerah, da je razsajalo veliko bolezni. Zapiše še, da je v bolnišnici veliko nemških in avstrijskih vojakov, vsi pa se sprašujejo, kako dolgo bo vojna še trajala, saj je vse skupaj videti tako brezupno.

V zadnjih dveh letih vojne so še posebej vojaki južnoslovanskih porekel prehajali v vojno ujetništvo kar prostovoljno. V kolikšni meri so te »predaje in odpadi« v resnici bili, je stvar diskurza in raziskovanja, ki jima slovensko zgodovinopisje še ni namenilo ustrezne pozornosti. Po mnenju Vadnjala sicer slučaji prostovoljnega prehajanja k nasprotniku niso bili pretirano številni, saj so mnogi namreč vedeli, da jih v ujetništvu čakajo nove travmatične oblike odtujenosti, veliko pa je k temu pripomogel tudi strah pred neznanimi in daljnimi kraji ter seveda zaradi propagandnega prepričevanja o divjem in krutem nasprotniku (Vadnjal 1989: 129). Tu pa tam so se med ujetimi našli tudi taki, ki so poskušali ubežati in se vrniti nazaj med svoje, kar bi nujno pomenilo tudi njihovo ponovno udejstvovanje na bojiščih. Eden od uspešnih ubežnikov je pripomnil, da se pravzaprav prostovoljno vdajajo samo ruski vojaki, ki trpijo hudo lakoto, nasprotno pa, da ulovijo Rusi malo naših vojakov, ker raje bežijo, kakor da bi padli Rusom v roke, kot je opisal že tudi Albin Peterlin (Sluga 2007: 50).

Ko je bil leta 1918 v Brest Litovsku sklenjen separatni mir med centralnimi silami in novo boljševiško vlado v ruski državi, je bila s tem razglašena tudi amnestija za vojne ujetnike. Zanimivo je, da je bila vrnitev v domovino za mnoge slovenske ujetnike nova boleča izkušnja, saj jih domači pogosto niso pričakovali, saj so mislili, da so mrtvi. Poleg tega pa so se nenazadnje vrnili v novo državo in novo družbeno okolje, ki jim je bilo pogosto nenaklonjeno, predvsem zaradi možnosti širjenja boljševiških idej, s katerimi so se ujetniki seznanili v ruskih revolucijah (Svoljšak 2011: 536).

Tisti slovenski vojaki iz ruskega ujetništva, ki so se po koncu vojne uspeli vrniti k svojim družinam, so velikokrat naleteli na prazen dom, nemalokrat so se žene vojakov ponovno poročile ali pa jih morda pričakale še z dodatnim otrokom. Mnogi izmed vojakov so se na poti domov »izgubili«. Tisti, ki so pot domov že našli, pa nikoli niso ostali isti. Kruti prizori in travme krvave Galicije so jim ostali v spominu. V spominu so ostale tudi zgodbe, ki so jih nekateri vojaki delili z vzhodne in tudi z drugih front, ali pa so jih zapisali po vrnitvi domov. Take zgodbe, čepravno v večini krute in žalostne, bogatijo zgodovinopisje, hkrati pa so objavljeni dnevnički, spomini, pisma in drugi avtobiografski zapisi, ki so nemalokrat polni filozofskih vprašanj o smislu vojne, boja, življenja, neke vrste spomenik in nenačadnje opomin na to, kaj nam vojna lahko prinese.

Viri

- ARNEJC, Franc, 1970: *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne*. Celovec: Društvo Mohorjeva družba.
- GRAHEK, Anton, 2001: *Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo*. Ljubljana: Mladika.
- MILČINSKI, Fran, 2000: *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica.
- VADNJAL, Leopold, 1989: *Zapiski vojaka, 1914–1921*. Ljubljana: Založba Borec.
- ZUPANČIČ, Franc, 1998: *Dnevnik 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica.

Literatura

- ČEH STEGER, Jožica, 2008: Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi. *Jezik in slovstvo* 53/3-4. 23–35.
- FOLKENFLIK, Robert (ur), 1993: *The Culture of autobiography: Constructions of Self-Representation*. Standford: Standford UP.
- FUSSEL, Paul, 2013: *Velika vojna in moderni spomin*. Prev. Kostja Žižek, Katja Jenčič. Ljubljana: Studia humanitatis.

- GAY, Peter, 1984: *Education of Senses: The Bourgeois Experience, Victoria to Freud*. New York in London: W.W. Norton & Complany.
- HACIN, Janko, 2002: *Vsi ti mladi fantje*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HAZEMALI, David, 2017: The Battle of Galicia: The Disintegration of the Austro-Hungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, With Special Emphasis on the Role of the Graz's III Corps and Slovenian Soldiers. *Studia Historica Slovenica* 17/1. 161–196.
- KLADNIK, Tomaž, 2009: Vojaštvo in Maribor v času 1. svetovne vojne in tik po njej. *Studia Historica Slovenica* 9/2-3. 319–321.
- KORON, Alenka, LEBEN, Andrej (ur.), 2011: Avtobiografski diskurz. Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju. Ljubljana: Založba ZRC.
- LEBEN, Andrej, 2007: O avtobiografiji z vidika sodobne genologije in sistemske teorije. *Priporjalna književnost* 30/1. 83–95.
- LEKIĆ, Bogdan, 1990: Spominsko gradivo in spominska literatura kot zgodovinski viri. *Arhivi* 13/1-2. 101–105.
- LUTHAR, Oto, 2000: O žalosti niti besede: Uvod v kulturno zgodovino Velike vojne. Ljubljana: Založba ZRC.
- MAČEK, Jure, 2015: Alojzij Trstenjak: Spomini iz svetovne vojne 1914–1918. *Arhivi* 39/1. 128–130.
- MUŠIČ, Jurij, 1965: Ognjeni krst slovenskih fantov 1914. *Kronika* 13/ 2. 84–93. SIMONČIČ, Maks, 1935: *Galicija*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- SLUGA, Miha, 2007: *Kot Triglav nikdar ne omahne, Slovencu vdanost ne usahne*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SVOLJŠAK, Petra, 2011: Pisanje kot zdravilo ali oznanilo bodočim rodovom. Po slovenskih spominskih poteh velike vojne. *Acta Histriare* 19/3. 523–540.
- SVOLJŠAK, Petra, 2005: Slovenci v primežu avstrijske cenzure. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (ur.): *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica. 109–127.
- SVOLJŠAK, Petra: Ujetniki v času prve svetovne vojne. Dostopno na: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/ujetniki/ (10. 5. 2018).
- STERGAR, Rok, 2005: Hrana na bojiščih prve svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov. *Prispevki za novejšo zgodovino* 50/2. 22–53.
- ŠIMAC, Miha, 2009: Dogodki iz mojega vojaškega življenja. Albin Peterlin in življenje vojaka 1915-1916. *Arhivi* 32 (2009) 2. 355–378.
- ŠIMAC, Miha (e tal.), 2018: *Boštjan Olip : dnevnik 1914-1918*. Radovljica: Muzej radovljške občine.
- TUŠAR, Brane, 2003: Janez Benčina v ujetništvu. Janez Švajncer (ur.): *Vojnozgodovinski zbornik* 13. Logatec: Vojni muzej Logatec.
- VERGINELLA, Marta, 2005: Velika vojna v avtobiografskih zapiskih slovenskih vojakov. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (ur.): *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica. 175–184.

- VERGINELLA, Marta, 2011: Zgodovinopisna raba avtobiografskih virov in značilnosti ženskega avtobiografskega pisanja. Alenka Koron in Andrej Leben (ur.): *Avtobiografski diskurz*. Teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistiki in družboslovju. Ljubljana: Založba ZRC. 95 –108.
- WOLFF, Larry, 2004: Inventing Galicia: Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland. *Slavic Review* 63/4 (2004). 818–840.
- WOLFF, Larry, 2010: *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford (Kalifornija): Stanford University Press.

Nataša Henig Miščič

Inštitut za novejšo zgodovino

natasa.henig@inz.si

Kranjska hranilnica v času prve svetovne vojne

Članek obravnava delovanje Kranjske hranilnice v času prve svetovne vojne. Predstavljen je pomen, ki ga je imela hranilnica na slovenskem prostoru na začetku 20. stoletja. V prispevku so predstavljene spremembe in posledice, ki jih je prinesla vojna. Poleg tega obravnava posledice, s katerimi se je soočala hranilnica po septembrskih dogodkih leta 1908, ki so močno zaznamovali njeno delovanje tudi med prvo svetovno vojno. Z letom 1918 in zaključkom vojne ter prenehanjem obstoja Avstro-Ogrske se je znašla tudi hranilnica v novih gospodarskih, kulturnih, družbenih in političnih okvirih Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ključne besede: Kranjska hranilnica, vojna, depoziti, hipotekarni krediti, vrednostni papirji, vojna posojila

Carniolan Savings Bank during the World War I.

The paper discusses about the business of the Carniolan Savings Bank during the World War I. In the article is presented the significance that savings bank had on the Slovene territory at the beginning of the twentieth century. It presents the changes and the consequences of the war. Furthermore, it deals with the consequences that savings bank faced after the events of September 1908, which strongly marked its function during the World War I. In 1918, the year when the war ended and it was the end of the existence of Austro-Hungarian Monarchy, the savings bank has found itself in the new economic, cultural, social and political frameworks of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Keywords: Carniola Savings Bank, war, deposits, mortgage loans, securities, war bonds

Kranjska hranilnica in gospodarske prilike do leta 1914

V času pred prvo svetovno vojno je bila Kranjska edina slovenska dežela v Avstro-ogrski monarhiji z večinskim slovenskim prebivalstvom. Obsegala je 9.954 km² in po popisu prebivalstva, izvedenem leta 1910, je imela 525.925 prebivalcev, 93 % je bilo Slovencev, preostanek pa so sestavljali Nemci, Italijani, Čehi in drugi narodi. Na začetku 20. stoletja je bila Kranjska pretežno agrarna dežela, več kot polovica prebivalstva se je preživljala s poljedelstvom, živilnorejo, vinogradništvtvom, gozdarstvom in drugimi agrarnimi panogami. V urbanih središčih se je začela razvijati industrija. Industrializacijo so spremljali urbanizacija, izgradnja prometne in informacijske infrastrukture, začetek elektrifikacije ter sodobnega

bančnega in zavarovalniškega sistema. Osrednji problem Kranjske je bilo množično izseljevanje prebivalstva v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno (Šega 2014: 7–9).

Ob izbruhu svetovne vojne, ki se je začela z vojno napovedjo Avstro-Ogrske Srbiji, je bila Kranjska hranilnica s 50 milijoni kron vlog in 61 milijoni kron upravnega premoženja še vedno največja hranilnica na Slovenskem, strumno reorganizirana in za vsak primer pripravljena.¹

Zgoraj navedeni citat najdemos v tekstu, ki ga je pripravil tajnik Združenja Zvezze delodajalcev Drago Potočnik leta 1944 ob proslavi 124 obletnice delovanja hranilnice. Kranjska hranilnica je bila ustanovljena leta 1820, predstavljala je regulativno hranilnico, ki je imela nalogo, da spodbuja prebivalce k varčevanju. Na podlagi regulative, objavljene leta 1844, je sprejemala vloge v vseh oblikah, poleg tega pa je dajala hipotečna, komunalna, menična, lombardna posojila in posojila na osnovi tekočega računa. Leta 1873 je ustanovila posebno Kreditno društvo, ki je bilo namenjeno trgovcem in obrtnikom. Razširitev delovanja je sprejela leta 1889, ko je odprla Starostno hranilnico. Isto leto je začela sodelovati pri financiranju in kreditiranju projektov mestnih občin² (Lazarević 1999: 76–77).

Slovenski sistem institucij denarnega posredništva je bil ustanovljen v drugi polovici devetnajstega in v začetku 20. stoletja. Najprej so se izoblikovale regulativne hranilnice, potem so sledile kreditne zadruge in na prelomu stoletja so nastale banke oziroma delniške družbe. V času pred prvo svetovno vojno je bila najmočnejša Kranjska hranilnica. Sledila sta ji Mestna hranilnica ljubljanska in Mariborska mestna hranilnica. Večina slovenskih regulativnih hranilnic ni imela večjega vpliva izven lokalnega okolja. Bile so zelo majhne. Izpostavljeni tri hranilnice pa so imele kar dve tretjini vsega naloženega denarja pri slovenskih hranilnicah (Lazarević 2000: 26, 43).

Dolgo obdobje miru do konca 19. stoletja je spodbudilo gospodarski razvoj, zlasti industrije. Obdobje po letu 1900 je prineslo več političnih napetosti, tako v avstro-ogrski kot tudi v svetovni politiki. Ti so sčasoma pripeljali do izbruha prve svetovne vojne (Fritz 1972: 497). Avstro-ogrskra monarhija je bila z okupacijo leta 1878 in še posebej z aneksijo Bosne in Hercegovine leta 1908 vpletena v politične razmere na Balkanu. Balkanski vojni predstavljalata zadnjo veliko evropsko krizo pred izbruhom prve svetovne vojne. Ta krizna situacija je privedla do slabšanja gospodarske pozicije v monarhiji že pred začetkom prve svetovne vojne (Fischer

1 AS 437 šk. 38 Zgodovina Kranjske hranilnice: 1.

2 SI_ZAL_LJU/0362, št. 29, Denkschrift, 1895: 13–14.

2005: 149). Zato je tudi Kranjska hranilnica v letnem poročilu za poslovno leto 1912 posebej namenila vrstice, s katerimi je poskušala prepričati svoje komitente, da v času vojne ni nevarnosti za denar, ki ga imajo naloženega pri njej:

[...] denar v takem času ni nikjer varnejše hranjen kot v hranilnicah, dočim se drugod lahko izgubi, potrati ali ukrade. Najmanj pa tisti, ki iz neosnovanega strahu dvigne v hranilnici naložen denar, da ga potem doma v skrinji ali postelji skrije, izgubi obresti, ki jih drugače hranilnica plačuje. Bodite torej previdni in ne verujte praznim govoricam ljudi, ki vas vsled neizkušenosti ali celo iz sebičnih namenov strašijo z vojno nevarnostjo!³

Trend upadanja vlog je hranilnica poskušala razložiti s splošnim pomanjkanjem gotovega denarja, ki so ga koristili konkurenčni denarni zavodi, predvsem pa banke, tako da so ponujale vlagateljem višje obrestne mere. Hranilnica pa kot »pupilarnovarni zavod«⁴ ni mogla slediti bankam. S 1. januarjem 1913 so poskušali rešiti nastalo situacijo z zvišanjem depozitne obrestne mere na 4,5 %, kar je povzročilo tudi dvig obrestne mere za hipotekarna posojila na 5,5 %. Ukrepi so na kratko prispevali k izboljšanju situacije v hranilnicah, ampak niso imeli dolgotrajnega učinka zaradi omenjenih razmer na Balkanu in začetka prve svetovne vojne naslednje leto.⁵ V letnem poročilu hranilnice za leto 1914 je bilo zapisano:

Koncem leta 1913 je bilo upati, da bode denarna draginja pojenjala. Obrestna mera Avstro-ogrskih banke, ki je od začetka leta 1913 znašala 6 %, znižala se je 28. novembra 1913 na 5,5 %, 21. januarja 1914 na 5 %, 4. februarja 1914 na 4,5 % in 13. marca 1914 celo na 4 %. Denar je torej postal v primeri z letom 1913 bistveno cenejši. To je bil pač vzrok, da se je stanje naših vlog od konca leta 1913 do izbruha vojne nekoliko dvignilo.⁶

Z namenom, da se zagotovita material in delovna sila, je Avstro-ogrsko monarhijo od začetka prve svetovne vojne plansko organizirala in nadzorovala preskrbo s surovinami, prehrano ter trg delovne sile. Kljub temu se je zelo hitro izkazalo, da monarhija ni bila gospodarsko pripravljena na dolgotrajno vojno. Že z zakonom o služenju vojaške dolžnosti, objavljenim 26. decembra 1912, je bila vpeljana nova oblika vojnega gospodarstva. Celotno prebivalstvo in gospodarstvo sta bila na

³ *Kranjska hranilnica v letu 1912*: 23.

⁴ Kranjska hranilnica je sprejemala tudi pupilarno varne vloge sodnih varovancev, cerkva, skladov in ustanov, zato je imela status pupilarno varnega zavoda. Ti zavodi so imeli zajamčeno varnost naložb za osebe pod varuštvom ali skrbništvom.. Ta status pa je imel veliki značaj in so hranilnice na ta način dokazovale posebno varnost vloženega denarja. (Lazarević 1999: 77; <http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=pupilarna&hs=1>. Dostop 15. 5. 2018.)

⁵ AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice: 2.

⁶ *Kranjska hranilnica v letu 1914*: 4.

razpolago vojaškim potrebam. Prednostne naloge so bile preoblikovanje gospodarstva v oboroževalno gospodarstvo, omogočiti preskrbo vojske in prebivalstva ter pridobiti zadostna finančna sredstva za vodenje vojne. Na prelomu leta 1914 in 1915 se je brezposelnost prevesila v kritično pomanjkanje delovne sile. Ampak, po prvotnem vojnem šoku, ki je trajal do pomladi 1915, je sledila naslednja faza, za katero je bilo značilno živahno gospodarstvo. Leta 1915 se je pojavila konsolidacija avstro-ogrsko vojne ekonomije, a je že naslednje leto sledil upad proizvodnje. Inflacijsko financiranje vojne, blokada nasprotnikov, zaskrbljujoči upad kmetijske proizvodnje, pomanjkljivosti prometne industrije in pomanjkanja surovin so prišli do posebnega izraza v letu 1917. V zadnjem letu vojne je sledil hitri gospodarski zlom, ki je bil povezan z obnovljenim zmanjšanjem dela (Sandgruber 1995: 319–320; Svoljšak 2015: 187–188). Z vsakim letom vojne je bilo načrtovanje in urejanje gospodarske dejavnosti bolj centralizirano, preskrba pa vse bolj racionalizirana. Veliko večje težave kot v industriji so imeli z urejanjem v kmetijstvu, zlasti zaradi pomanjkanja delovne sile. Delovna sila, ki so jo sestavljali večinoma ženske in vojni ujetniki ni mogla nadomestiti v vojsko vpoklicanih moških, ujetniki pa so bili poleg tega še podhranjeni. Posledično se je hektarski donos zelo zmanjšal, ponekod je upadel za polovico (Fischer 2005: 149; več o tem v Šorn 1997: 21–25, 27).

Posledice septembrskih dogodkov iz leta 1908

Nacionalna nasprotja v Avstro-ogrski monarhiji so se ob koncu 19. stoletja zaostrovala in prišlo je do nacionalne polarizacije. Nasprotja so dosegla velike razsežnosti v zadnjih desetletjih pred začetkom prve svetovne vojne. Vrhunec so predstavljali protinemški izgredi v Ljubljani leta 1908, ko je vojska streljala na slovensko množico in ubila dva demonstranta. Posledice so bile zelo globoke in nepovratne (Melik 2002: 601; Matić 2014: 14). Čeprav so razbita okna hitro popravili in so številni izgredniki dobili denarne in zaporne kazni, sta nezaupanje in sovraštvo med Slovenci in Nemci še pridobila na svoji teži. Največ sprememb je doživelva Ljubljana, ki je kazala od takrat dalje slovensko značilnost. Izginili so nemški in dvojezični napisi na trgovinah in lokalih (Matjašič 1984: 31; Goropecšek 1998: 120). Kranjska hranilnica je na občnem zboru 30. decembra 1909 sprejela odločitev o spremembah napisov na stavbi, ki je bil od takrat dalje v slovenskem jeziku. Poleg tega sta obe strani izvajali hude gospodarske pritiske, propagirano je bilo geslo »Svoji k svojim.«⁷ Čeprav je hranilnica zamenjala napis

⁷ AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice od 1909 do 1918: 1.

na svoji stavbi in začela objavljati letna poročila tudi v slovenskem jeziku, je še naprej veljala za nemški finančni steber na Kranjskem. Ta status je obdržala vse do konca obstoja Avstro-Ogrske, kar je razvidno tudi iz letnih poročil. V njih najdemo zapise o njenem družbenem in dobrodelnem delovanju. Od čistega dobička je vsako leto namenjala določeno vsoto različnim ustanovam. Najvišje podpore so bile deležne nemške institucije, kot so Filharmonična družba v Ljubljani, Theaterverein, nemški otroški vrtci v Ljubljani, Tržiču, Zagorju in Kočevju ter kranjska sekcija nemškega planinskega društva.⁸ V času od leta 1910 do 1918 se je znesek namenjen nemškim ustavam ustalil na 60 % celotne vsote, namenjene dobrodelnim namenom. Slovensko prebivalstvo je očitalo hranilnici, da zanemarja slovenske ustanove, kar je bil eden izmed razlogov, zakaj je v njihovih očeh še naprej veljala za nemški denarni zavod.

Nasprotja se niso polegla vse do začetka prve svetovne vojne, medsebojne obtožbe in sumničenja so bila del vsakdanjika. Iz Kranjske hranilnice so množično dvovali prihranke vse do junija 1909. Hranilne vloge, ki jih je Kranjska hranilnica izplačala vložnikom med oktobrom 1908 in junijem 1909, so daleč presegale vso njeno razpoložljivo gotovino. Tudi prodaja vrednostnih papirjev ni zadostovala rastočim zahtevam, zato se je odločila za odpovedovanje kreditov in realiziranje hipotekarnih in občinskih posojil.⁹ V tem času se je stanje vlog zmanjšalo iz 71 milijonov na 46 milijonov kron, upravno premoženje pa je padlo iz 82 milijonov na 62 milijonov kron. Hranilnica je v osmih mesecih izplačala čez 24 milijonov kron, torej okrog 40 % svojih vlog. Kljub veliki izgubi je rezervni sklad ostal nedotaknjen in je znašal 7.580.000 kron. Uprava Kranjske hranilnice je v dneh »velikega navalak« ugotovila, da zaradi prevelikih naložb v hipotekarna posojila ne more hitro zagotoviti gotovine. Zato je spremenila svojo naložbeno politiko. Do konca junija je realizirala 7,5 milijona kron hipotekarnih posojil. Leta 1910 je stanje hipotekarnih in občinskih posojil padlo na 50 %, leta 1914 na 46,9 %, 1916 celo na 35,5 % naloženega denarja. Da bi zagotovila denar, ne da bi ogrozila svoj rezervni sklad, je hranilnica začela prodajati nepremičnine, ki jih je imela v lasti. Poslopje starega strelišča v Ljubljani je prodala leta 1910, naslednje leto tudi hiše v Trstu.¹⁰

⁸ AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice od 1909 do 1918: 1.

⁹ AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice od 1909 do 1918: 1, 5.

¹⁰ AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice od 1909 do 1918: 1–2.

Leta 1909 je zvišala depozitno obrestno mero iz 4 % na 4,5 %, da bi pridobila nove stranke. Vendar ni dosegla večjega uspeha, ker so ji sledili drugi denarni zavodi, med njimi tudi največja konkurenčna institucija, Mestna hranilnica ljubljanska. V obdobju, ki je sledilo, so še naprej zneski izplačanih prihrankov presegali zneske novo pridobljenih. Ta trend, kot bomo videli v nadaljevanju, se je spremenil šele v času prve svetovne vojne oziroma leta 1916.¹¹

Delovanje Kranjske hranilnice v času prve svetovne vojne

Začetek prve svetovne vojne je kljub dobri pripravljenosti in visoki likvidnosti hranilnic na splošno povzročil močno izplačevanje vloženega denarja. Kranjska hranilnica je zaradi zelo zategnjениh mednarodnih odnosov in v pričakovanju bližajočih se vojnih dogodkov že junija 1914 pripravila milijon kron, ki jih je pridobila iz svojih naložb v tujih denarnih zavodih. Na podlagi izkušnje iz kriznega obdobja od oktobra 1908 do junija 1909 je želela biti pripravljena na morebitno množično dvigovanje prihrankov prebivalstva. Zato je postopno zniževala hipotekarna posojila, ki so predstavljala leta 1914 40 % vseh vplačanih depozitov, v vrednostnih papirjih pa je imela več kot 26 milijonov kron.¹² V prvih dneh vojne se je večina denarnih institucij soočala s pospešenim dvigovanjem prihrankov. Po prvem šoku ob izbruhu vojne se je položaj relativno hitro umiril. Od 4. avgusta 1914 dalje se je situacija obrnila in so skoraj vse denarne institucije začele beležiti ponovno naložbo hranilnih vlog in posledično zmanjšanje zahtevkov za izplačevanje (Fritz 1972: 497).

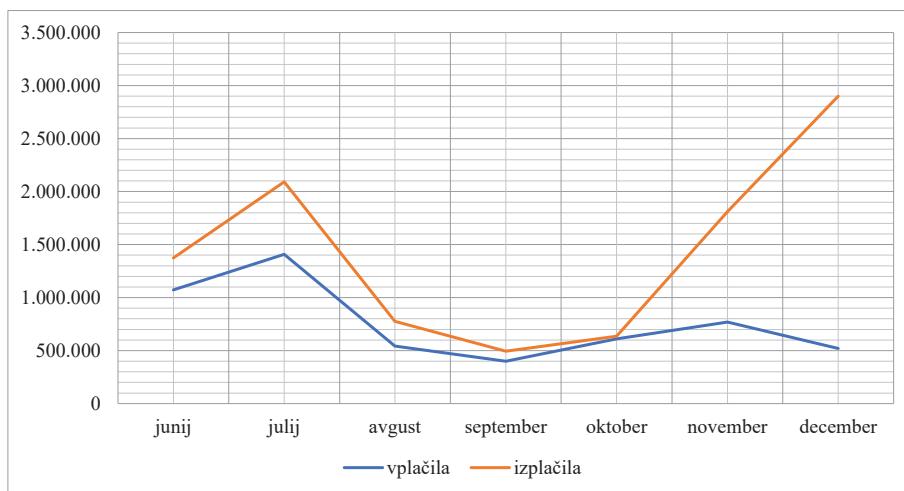
V že omenjenem letnem poročilu Kranjske hranilnice za poslovno leto 1914 so bili objavljeni podatki o gibanju izplačanih vlog v prvih dneh vojne oziroma do 1. avgusta 1914, ko je država razglasila moratorij. Moratorij je predstavljal mero, ki omogoča denarnim zavodom omejitve dvigovanja hranilnih vlog. Za hranilnice je ta odlok države odprl povsem nove pravno utemeljene poslovne možnosti in povzročil popolno odstopanje od prej uveljavljene prakse iz podobnih prejšnjih kriznih razmer. Namreč, v preteklosti so se hranilnice trudile, da na vsak način zagotovijo sredstva za svoje deponente in še posebej v primerih, ko je prihajalo do množičnih zahtev za izplačevanje vloženega denarja (Fritz 1972: 497; Vučićević 2017: 490).

Kranjska hranilnica je na podlagi te mere omejila višino zneska, ki ga je izplačevala

11 AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice od 1909 do 1918: 1–2.

12 AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice. Med prvo svetovno vojno: 1.

na mesečni ravni, in sicer 500 kron na posamezno vloženo knjižico. Ta znesek se je razlikoval od vladnega odloka, s katero je bil določen najvišji znesek na 200 kron. Hranilnica se je s to potezo poskušala približati svojim vlagateljem. Kmalu zatem je poročala o pomiritvi vlagateljev. Sledilo je mirnejše obdobje, ki je trajalo od avgusta do oktobra 1914, ko je hranilnica izplačala samo 351.007 kron več kot je bilo na novo vloženega denarja. Naslednji graf kaže, da je bilo mirnejše obdobje prekinjeno šele novembra 1914, ko je Avstro-Ogrska razpisala prvo vojno posojilo, kar je privedlo do novega vala dvigovanja denarja. Ta denar pa so prebivalci prerazporedili in vlagali v razpisane vojne vrednostne papirje.¹³

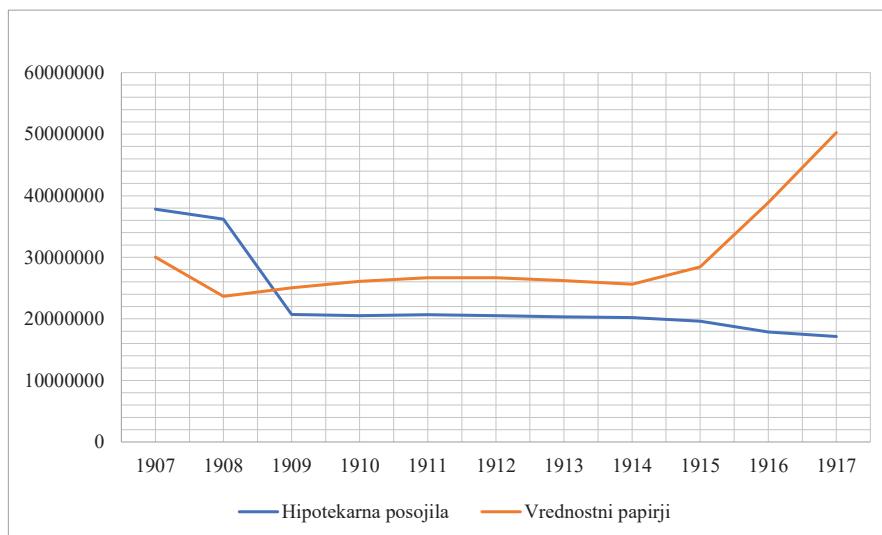

Graf 1: Odnos vplačanega in izplačanega denarja od junija do konca leta 1914.¹⁴

Kot že omenjeno, je hranilnica v času po letu 1908 ugotovila, da vlaganje v hipotekarna posojila ni več donosno. Poleg tega je bil ta denar manj likviden in hranilnici ni omogočal zanesljivosti v nepredvidenih situacijah, kot je bil strah pred vojno. Iz teh razlogov se je hranilnica odločila, da zamenja svojo naložbeno politiko. Primat je prevzel nakup državnih vrednostnih papirjev. Ta trend je trajal vse do leta 1918. Iz grafa, ki sledi, je razvidno, da je z začetkom vojne 1914 znesek vloženega denarja v vrednostne papirje zelo skokovito narasel. K temu so vsekakor prispevala državna vojna posojila, ki bodo obravnavana v posebnem poglavju.

13 *Kranjska hranilnica leta 1914: 4–5; AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice. Med prvo svetovno vojno: 1.*

14 Podatki so zbrani na podlagi kratkih mesečnih poročil, ki so bila objavljena v časopisu *Laibacher Zeitung*.

Graf 2: Vlaganje hranilnice v hipotekarna posojila in državne vrednostne papirje.¹⁵

Potretno je posebno poudariti, da so imele slovenske regulativne hranilnice zelo veliko naložb v državnih obveznicah in drugih vrednostnih papirjih, ki so veljali za zanesljive naložbe. Slovenske hranilnice so imele do začetka prve svetovne vojne v povprečju petino svojih aktiv naloženih v vrednostnih papirjih, med njimi pa Kranjska hranilnica kar eno tretjino. Delež denarja, naloženega v državnih vrednostnih papirjih, je dosegel polovico vseh naložb med prvo svetovno vojno. Da je tako velik delež pripadal tej rubriki, so prispevale serije vojnih obveznic s katerimi je Avstro-ogrška monarhija krila stroške vojne (Lazarević 1999: 79).

V okviru nove naložbene politike in zaradi naraščanja cen so uporabniki, kljub vojni, vsako leto redno plačevali svoje hipotekarne obveznosti. Kot je razvidno iz tabele 1, je hranilnica povsem prekinila izdajo novih posojil, namenjenih majhnim posestnikom na Kranjskem oziroma posojila, ki niso presegala 600 kron. Ta posojila so imela nižjo obrestno mero, po navadi enako kot je veljala za vloge. Razumljivo je, da hranilnica ni želela izdajati kreditov, ki niso bili prav donosni. Poleg tega so prve dve leti vojne izostala nova posojila za komitente, ki so živeli izven Kranjske, kar se je spremenilo leta 1916. Znesek odplačanih obveznosti je vsako leto presegal znesek novo odobrenih kreditov in je posledično bil trend skupnega stanja hipotekarnih posojil v konstantnem upadanju iz leta v leto.

15 Podatki so bili zbrani na podlagi ohranjenih letnih poročil z zaključnimi računi ohranjenimi za čas od leta 1914 do 1917.

Leto ¹⁶	Hipotekarna posojila za Kranjsko po nižji obrestni meri 4 ½ %	Hipotekarna posojila za Kranjsko po redni obrestni meri 5 ¼ %	Hipotekarna posojila izven Kranjske	Hipo-tekarna posojila (skupni znesek)
	Stanje na koncu leta	Povrjen znesek	Nova posojila	
1914	/ 14.310	346.134 431.240	467.216 15.423.070	/ 90.733 4.432.603 20.201.807
1915	/ 57.760	288.374 255.361	722.923 14.955.508	/ 53.600 4.379.003 19.622.885
1916 ¹⁷	/ 105.274	183.099 199.711	1.712.688 13.442.531	1.471 147.810 4.232.664 17.858.295
1917	/ 64.190	118.910 1.477.656	1.753.831 13.166.296	2.904 388.623 3.846.945 17.132.151

Tabela 1: Gibanje hipotekarnih posojil od leta 1914 do leta 1917.¹⁸

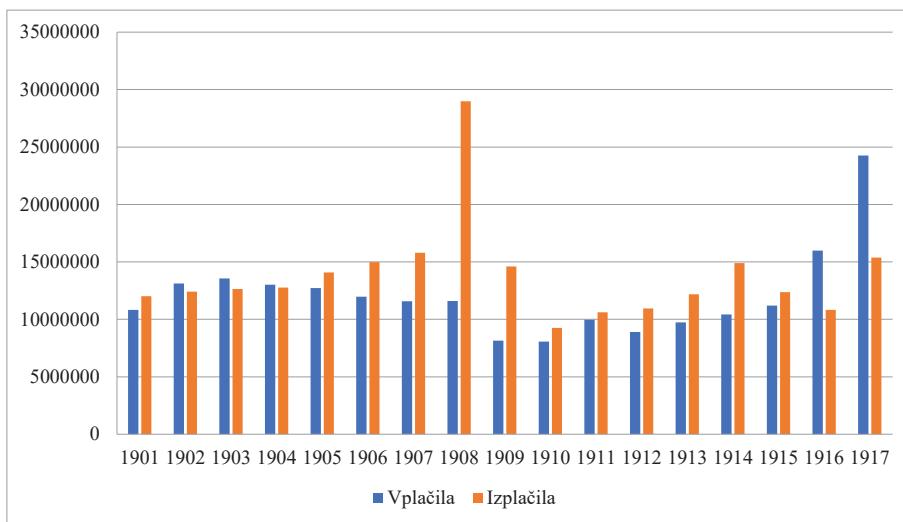
Vstop Italije v vojno leta 1915 je povzročil nov preplah med vlagatelji Kranjske hranilnice, saj se je Kranjska z Ljubljano našla v zaledju soške fronte. Kot je prikazano v grafu 3, je znesek vloženega denarja prvič po letu 1908 presegel znesek izplačanih hranilnih vlog. Razlika je bila okrog 5 milijonov kron. Tako je stanje vlog v letu 1916 v primerjavi s prejšnjim letom naraslo za 8 milijonov kron in je znašalo 56.158.000 krun. Upravno premoženje se je povišalo za približno 10 milijonov krun, na 74.358.000. Leta 1916 se je hranilnica soočala tudi z zmanjšanim številom članov v primerjavi s prejšnjimi leti. Razlog za to sta bili mobilizacija in zamenjava generacij, ki je zaradi starosti izstopila iz društva Kranjske hranilnice. Nove člane je izvolila na občnem zboru 13. januarja 1916.¹⁹

16 Podatki so zbrani na podlagi ohranjenih letnih poročil in zaključnih računov.

17 Leta 1916 se je spremenila obrestna mera za hipotekarne kredite: za hipotekarne kredite do 600 K se je zmanjšala iz 4 ½ na 4 ¼ %, za hipotekarne kredite nad 600 K pa se je obrestna mera večkrat spremenila in sicer iz 5 ¼ na 5 %, potem na 4 ¾ %, da bi se končno ustalila na 4 ½ %.

18 Za leto 1918 manjkajo podatki, ker ni ohranjenega letnega poročila z zaključnim računom.

19 *Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1915; Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1916.*

Graf 3: Odnos vplačanih in izplačanih depozitov hranilnice od leta 1901 do 1917.²⁰

Leta 1917 je hranilnica beležila novo naraščanje vlog. V tem letu je bilo vplačanih 24.258.000, izplačanih pa 15.381.000 kron. Začel jo je skrbeti odnos med hipotekarnim posojili in naložbami v vrednostne papirje. Vrednostni papirji so padali sorazmerno z rastjo cen oziroma padcem vrednosti avstrijske krone (več o inflaciji glej: März 1981: 211–225). Hranilnica je ugotovila, da je vložila preveč denarja v avstrijske državne vrednostne papirje. Zato je bila na občnem zboru 24. maja 1917 sklenjena odločba, s katero naj bi povišala naložbo v hipotekarna posojila. Leta 1917 je odnos med tem dvostrukim naložbenim rubrikama v bilanci znašal 66,5 % v vrednostnih papirjih in 35,5 % v hipotekarnih kreditih. Zaradi velikih izgub na trgu vrednostnih papirjev je hranilnica začela od leta 1915 krepiti posebni rezervni sklad za kurzne razlike. Leta 1917 je spet prenesla 100.000 kron v omenjeni rezervni sklad.²¹

V avstrijskih državnih papirjih je imela hranilnica konec leta 1918 več kot 50 % vseh vlog, kar je pomenilo 42 % od celotnega upravnega premoženja. Stanje vlog je naraščalo vse do konca avgusta, ko je stanje znašalo 71.889.568 kron. Dogodki, ki so sledili in pripeljali do razpada Avstro-ogrsko monarhije so izzvali tudi nove valove množičnega izplačevanja hranilnih vlog. Že septembra je bilo dvignjenih 900.000 kron, oktobra 4 milijone, novembra 800.000 in do konca decembra še 1.500.000 kron. Ob koncu leta je stanje padlo na 66.407.651 krono. Ustanovitev Narodne vlade za Slovenijo 31. oktobra 1918 je primoralo tudi hranilnico, da se

20 Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1917.

21 Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1917.

je prilagodila novim razmeram, v katerih se je znašla. Tako je 27. decembra 1918 sklicalna izredno sejo občega zpora, na kateri so izvedli volitve. Izvoljeno je bilo 14 novih članov, od katerih jih je bilo 13 Slovencev. S to potezo je ena petina članov pripadala Slovencem, ostale štiri petine pa Nemcem. V *Slovenskem narodu* je bil naslednjega dne objavljen seznam sprejetih članov: župan dr. Ivan Tavčar, podžupan dr. Karel Triller, prelat Andrej Kalan, Anton Kristan, Ivan Knez, Leon Souvan, Alojzij Lilleg, kanonik Erkerj, kanonik Šiško, Feliks Urbanc, Janko Juvan, dr. Demeter Bleiweis, pater Hugolin Sattner in Karel Polak star (*Slovenski narod* 28. 12. 1918: 4). Uprava je sprva ostala nespremenjena, občni zbor pa je pristal na to, da se Slovencem prepusti mesto podpredsednika in dve mesti med ravnatelji, kuratorij pa je ostal v celoti nemški. Sklepi so ostali samo prazna črka na papirju, ker je dvorni svetnik Janko Kremenšek prepovedal njihovo izvršitev. Narodna vlada je že pred tem občnim zborom hranilnice, na seji 13. decembra 1918, razpravljala o nadaljnjem delovanju Kranjske hranilnice. Obvestila je hranilnico, da njena ponudba ni zadostna in da ji narodna vlada ne bo ugodila.²² Dvorni svetnik Kremenšek je dobil nalog, »naj študira vprašanje, ali bi se ne dalo društvo razpustiti in nastaviti komisar«.²³ Preureditev Kranjske hranilnice je sledila v naslednjem letu. Na dveh izrednih sejah občnega zpora so bili ponovno izvoljeni novi člani, nemški predstavniki so prenehali sodelovati. Do konca julija 1919 je bila hranilnica dokončno prestrukturirana in uprava je bila od takrat dalje v slovenskih rokah.²⁴

Državna vojna posojila in Kranjska hranilnica

Financiranje vojne je bil eden večjih problemov Avstro-ogrsko monarhije. Povečevanje neposrednih in posrednih davkov ni moglo zadostovati za potrebe vojne. Čeprav so se državni dohodki nominalno povečevali iz leta v leto, se je realna vrednost zaradi inflacije hitro zmanjševala. Stroške so lahko poravnnavali samo na dva načina, in sicer z vojnimi posojili ter tiskanjem novega denarja, kar je privelo do vedno večjega razvrednotenja valute. Tako je nastal začaran krog, ki je leta 1918 dokončno privedel do gospodarskega zloma monarhije (Fischer 2005: 149).

Za pokritje vojnega proračuna je država uvedla vojna posojila – prvo s 5,5 % obrestmi je razpisala jeseni 1914. Za boljšo obveščenost prebivalstva o pomenu vojnega posojila so se vrstila predavanja tudi po šolah. Prebivalstvo je bilo sprva

22 AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice: 2–3; AS 437 šk. 12 Bericht des Präsidenten 27. 12. 1918.

23 33. seja Narodne vlade SHS v Lj. 13. dec. 1918, 184.

24 AS 437 šk. 12 Bericht des Präsidenten 30. 5. 1919; AS 437 šk. 12 Verhandlungsschrift 18. 7. 1919.

zelo navdušeno, tudi zaradi priporočil duhovščine, v nadaljevanju vojne pa so bila njihova vplačila vedno manjša (Habjan 2014: 68).

Več kot polovica vojnih stroškov je bila financirana z izdajanjem vojnih posojil, s katerimi se je država zadolževala pri državljanah, podjetjih in različnih denarnih institucijah. Z zbranim denarjem so plačevali številne vojne kooperante, kot so bila industrijska podjetja za proizvodnjo orožja in opreme, obrtniki, ki so delali za oboroževanje in vojni oskrbovalci hrane. Državljeni so za vplačan denar dobili dividende. Emisije vojnih posojil so bile objavljane posebej v avstrijskem in posebej v ogrskem delu države, razpisovala sta jih avstrijski in ogrski minister za finance. Od jeseni 1914 do poletja 1918 je bilo vplačanih skupaj 53,72 milijard kron. Avstrijska vojna posojila imenovana *Kriegsanleihe* so se delila na državno posojilo (*Staatsanleihe*) in vrednostne papirje (*Staatsschatzchein*) in so imela višje obrestne mere, kot so bile regularne. Začetek vsake emisije je bil objavljen v lokalnih dnevnih časopisih (Vukičević 2017: 488–490).

Prvo vojno posojilo iz leta 1914 je povzročilo množično dvigovanje in preusmerjanje prihrankov. Hranilnica je zaradi tega izdvojila iz svojega premoženja le 600.000 kron. Njeni komitenti pa so za ta namen dali 2.796.000 kron.²⁵ V naslednjih letih se je hranilnica bolj odzivala in namenjala više vsote denarja vojnim posojilom. Za drugo in tretje vojno posojilo je določila skupaj 3.400.000 kron, iz sklada Zavetišča za neozdravljive Franca Jožefa ustanovljenega leta 1910 je posebej vplačala za tretje vojno posojilo še 500.000 kron. Do konca leta 1917 je vplačala na račun vojnih posoil 28.300.000 kron nominalne vrednosti. Če primerjamo ta znesek s stanjem prihrankov iz istega leta, je hranilnica vplačala 33 % svojega celotnega upravnega premoženja (85.985.023 kron).²⁶ V zadnjem letu vojne je skupni znesek dosegel 34.250.000 kron.²⁷

Slep

Nihanje hranilnih vlog je nastopilo z letom 1908, kar so povzročili septembrski dogodki in gospodarski pritisk, ki ga je občutila tudi Kranjska hranilnica. Ta negativni trend se je nadaljeval tudi v prvih letih prve svetovne vojne, vse do leta 1916. Tekom naslednjih dveh let, oziroma do avgusta 1918, je ta trend naraščal in se je višalo tudi upravno premoženje Kranjske hranilnice. Temu je sledil ponovni

25 *Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1914.*

26 *Rechnungs-Abschluss der krainischen Sparkasse des Jahres 1917.*

27 AS 437 šk. 38 Zgodovina hranilnice: 13.

padec, ki je bil pospešen v obdobju med septembrom in decembrom leta 1918. Za obdobje vojne je bilo značilno, da je hranilnica še dodatno usmerila svojo naložbeno politiko v državne vrednostne papirje. Čeprav v prvem letu v manjši meri, se je hranilnica redno odzivala na državna posojila, ki jih je avstrijska vlad-a objavljala. Ta politika se je na koncu vojne pokazala kot pogubna in je bila v direktni povezavi s propadanjem vrednosti državne valute in inflacijo, ki se je skozi leta samo stopnjevala. Že v začetku leta 1918 lahko opazimo ponovni pre- obrat in ponovno potenciranje zapostavljenih hipotekarnih kreditov. Kljub vojni in zelo težkim gospodarskim položajem celotne Avstro-Ogrske se je pokazalo, da je inflacija omogočila redno odplačevanje kreditnih obveznosti, kar je povzročilo konstantno zmanjševanje dolgov, ki so ga imeli komitenti do Kranjske hranilnice. Z zaključkom prve svetovne vojne leta 1918 ter s prenehanjem obstoja Avstro- ohrske monarhije se je Kranjska hranilnica našla v novih gospodarskih, kulturnih in družbenih okvirih Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Viri

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije.

AS 437 Hranilnica Dravske banovine.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana.

SI_ZAL_LJU/0362 Zbirka muzeja denarnih zavodov.

Objavljeni viri

33. seja Narodne vlade SHS v Lj. 13. dec. 1918. Peter Ribnikar (ur.) 1998: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919.* Ljubljana: Arhiv republike Slovenije.

Kranjska hranilnica v letu 1912. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1913.

Kranjska hranilnica v letu 1914. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1915.

Rechnungs–Abschluss der krainischen Sparkasse des mit derselben vereinigten Pfandamtes und Creditvereins am Schlusse des Jahres 1914. Laibach: Verlag der krainischen Spar- kasse, 1915.

Rechnungs–Abschluss der krainischen Sparkasse des mit derselben vereinigten Pfandamtes und Creditvereins am Schlusse des Jahres 1915. Laibach: Verlag der krainischen Spar- kasse, 1916.

Rechnungs–Abschluss der krainischen Sparkasse des mit derselben vereinigten Pfandamtes und Creditvereins am Schlusse des Jahres 1916. Laibach: Verlag der krainischen Sparkasse, 1917.

Rechnungs–Abschluss der krainischen Sparkasse des mit derselben vereinigten Pfandamtes und Creditvereins am Schlusse des Jahres 1917. Laibach: Verlag der krainischen Sparkasse, 1918.

Periodični tisk

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat Juni 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/147, 2. 7. 1914, 1253.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat Juli 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/175, 3. 8. 1914, 1552.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat August 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/207, 3. 9. 1914, 1770.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat September 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/236, 2. 10. 1914, 1978.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat Oktober 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/268, 3. 11. 1914, 2210.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat November 1914. *Laibacher Zeitung*, 33/298, 3. 12. 1914, 2444.

Krainische Sparkasse. Ausweis für den Monat Dezember 1914. *Laibacher Zeitung*, 34/3, 5. 1. 1914, 26.

Preokret v Kranjski hranilnici. *Slovenski narod*, 51/307, 28. 12. 1918, 4.

Spletni viri

Pupilarna varnost:

<http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=pupilarna&hs=1>. (Dostop 30. 5. 2018.)

Literatura

FISCHER, Jasna, 2005: Gospodarstvo v vojnih razmerah. Jasna Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zdeinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1, Ljubljana : Mladinska knjiga, 148–150.

FRITZ, Hedwig, 1972: *150 Jahre Sparkassen in Österreich. Geschichte*. Wien: Sparkassenverl.

GOROPEVŠEK, Branko, 1998: Odmev in pomen septembrskih dogodkov leta 1908. Spomin na 90-letnico dogodkov. Stane Granda, Barbara Šatej (ur.) *Slovenija 1848–1918. Iskanje lastne posti*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 115–123.

- HABJAN, Hana, 2014: Gospodarstvo in aprovizacija v prvem letu prve svetovne vojne, Elizabeta Eržen Podlipnik (ur.): *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!* Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana. 67–71.
- LAZAREVIĆ, Žarko, 1999: Oris razvoja slovenskega bančništva do prve svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39/2. 75–90.
- LAZAREVIĆ, Žarko, PRINČIČ, Jože, 2000: *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: ZBS – Združenje bank Slovenije.
- MÄRZ, Eduard, 1981: *Österreichische Bankpolitik in der Zeit der grossen Wende 1913–1923. Am Beispiel der Creditanstalt für Handel und Gewerbe*. München: Oldenbourg.
- MATIĆ, Dragan, 1914: Kratek oris političnega razvoja na Kranjskem ob začetku velike vojne s poudarkom na političnih deliktih. Elizabeta Eržen Podlipnik (ur.): *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!* Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana. 13–22.
- MATJAŠIČ, Marjan, 1984: Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*. 32/1. 28–35.
- MELIK, Vasilij, 2002: Problemi slovenske družbe 1897–1914. *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Maribor: Litera. 600–607.
- SANDGRUBER, Roman, 1995: *Ökonomie und Politik: Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Ueberreuter.
- SVOLJŠAK, Petra, 2015: Ženske v gospodarstvu 1. svetovne vojne. Mojca Šorn, Nina Vodopivec, Žarko Lazarević (ur.) *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 179–194.
- ŠEGA, Judita, 2014: Kranjska pred prvo svetovno vojno. Elizabeta Eržen Podlipnik (ur.): *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod!* Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana. 7–12.
- ŠORN, Jože, 1997: *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Žarko Lazarević, Neven Borak (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VUKČEVIĆ, Marko, 2017: Patriotizam iskorišten za financiranje rata: ratni zajmovi Austro-Ugarske Monarhije s posebnim osvrtom na Bansku Hrvatsku. *Časopis za suvremenu povijest*, 49/3. 487–509. <<https://doi.org/10.22586/csp.v49i3.67>>. (Dostop 10. 5. 2018.)

David Hazemali

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

Ana Šela

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

The Great Battles of 1914 Between Austria-Hungary and the Russian Empire on the Eastern Front: A Slovenian Perspective

This paper provides a Slovenian perspective of the great battles of 1914 between Austria-Hungary and her ally the German Empire on the one side, and the Russian Empire on the other on the “Austro-Hungarian” part of the Eastern Front in the First World War. In the course of the battles, the Austro-Hungarian armies achieved victories at Krašnik and Komarów, but were severely defeated at Gnila Lipa and Rawa-Ruska, at which point the Austro-Hungarian Land Forces had begun to disintegrate. Together with the German Empire, the two Central powers managed to sustain the Russian offensives that followed, and by the end of 1914, prevented the Russian breakthrough into Transleithania.

Keywords: First World War, Eastern Front, Russian Empire, Austria-Hungary, German Empire, Galicia, Slovenian soldiers

Velike bitke iz leta 1914 med Avstro-Ogrsko in Ruskim cesarstvom na vzhodni fronti: slovenski pogled

V prispevku je predstavljen slovenski pogled na velike bitke iz leta 1914 med Avstro-Ogrsko in njeno zaveznico Nemškim cesarstvom na eni ter Ruskim cesarstvom na drugi strani na »avstro-ogrskem« delu vzhodne fronte v prvi svetovni vojni. V seriji spopadov so avstro-ogrskie armade dosegle zmagi pri Krašniku in Komarovu, a so bile silovito poražene pri Gnili Lipi in Ravi-Ruski, kar je povzročilo začetek dezintegracije avstro-ogrskih kopenskih sil. Skupaj z Nemškim cesarstvom sta obe centralni sili uspeli vzdržati ruske ofenzive, ki so sledile, in do konca leta 1914 preprečiti ruski prodor v Translavjanijo.

Ključne besede: prva svetovna vojna, vzhodna fronta, Rusko cesarstvo, Avstro-Ogrska, Nemško cesarstvo, Galicija, slovenski vojaki

Introduction

[...] dispense with any notions of trenches or other Great War clichés: on the plains and rolling hills of Galicia¹ [...] two enormous armies, millions strong, collided on a vast front in huge encounter battles, featuring great columns of infantry, eager battalions stacked deep, meeting each other with fixed bayonets as the mounted cavalry dueled and the artillery decided the day with fire. (Schindler 2015: 9.)

There are not many historic events that need no classic introduction, as their nominal power already indicates enough. This is certainly true when it comes to the First World War, which is one of the most elaborate and well-researched topics in historiography. Contrary to this fact, there exists a much less explored aspect of the Great War – the Eastern Front; more specifically, its “Austro-Hungarian” part. While we know why the Germans lost the war on the Marne, or why the Italian armed forces collapsed in the attack of the Central Powers in the Twelfth Battle of the Isonzo - we have a plethora of critically acclaimed written accounts on this - the Eastern Front remains a lesser-known part of the War.

This piece presents the Slovenian perspective of and overview of the opening battles of 1914 between the Central Powers and the Russian Empire in Galicia and Russian Poland. It is based on the analysis of primary sources from the Vienna War Archives, a variety of secondary sources, and relevant scholarly works.

1 “The Galicia in question (German *Galizien*, Polish *Galicja*, Latinized Ukrainian *Halychyna*) does not longer exist as a geopolitical entity. Its rapid fall into oblivion right after the First World War was influenced decisively by three factors: (1) its brief existence (just under 150 years); (2) the terrifying consequences of clashes between the armies of the Central Powers and the Russian Empire in the First World War, and (3) the even more terrifying accounts of atrocities against the Galician civilian population committed by both sides during the First World War. In the light of the above, it becomes clear why the stories about this Austro-Hungarian crown land rarely occur before the period of the First World War, when it had not yet been the cemetery of one of the pillars of Austria-Hungary - its land army, but only an artificially created and quite distant region (geopolitical entity) on the northern slopes of the Carpathians” (Hazemali 2017: 162).

Historical Significance

In their works *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire* (and *Fall of the Double Eagle: The Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, British researcher Geoffrey Wawro and American Historian John Schindler, respectively, established that the brisk victory of the Russian empire over the Austro-Hungarian armies in the first weeks of the First World War was no less than of fatal significance for the further course of the war in Eastern Europe. Addressing these battles bears particular significance also for Slovenians, for among the Austro-Hungarian military force of more than a million which was sent to meet the Russian “Steamroller” in Galicia and Russian Poland were also more than 30.000 Slovenians (Hazemali, Mušič 1965: 85). It was the largest march of Slovenian soldiers to an ethnically foreign land or country in history, comparable only to the march on Italy after the breakthrough of the Central Powers at Kobarid (Italian/English *Caporetto*, German *Karfreit*) in November 1917 (Hazemali 2017: 166). From the point of view of Slovenian Historiography, however, it was not until 2005 that the significance of the Eastern Front of The First World War was addressed when the Slovenian historian Marta Verginella wrote in her article “*Velika vojna v avtobiografskih zapiskih slovenskih vojakov*” that “the operation of Slovenian soldiers on the Eastern Front remains [...] a tabula rasa of Slovenian history” (Verginella 2005: 183).

Slovenians remember the Eastern Front of the First World War only through the testimonies of the people who had fought there, that is, from the preserved written legacy of Slovenian soldiers. In the past three decades, the Slovenian perspective was expanded by a handful of professional and scholarly works, written on the basis of autobiographical and archival sources.² From the valuable diaries, memoirs, and letters – or from the lack thereof – we knew that at least the first year of the war in the East did not end well for the Austro-Hungarian soldiers, but the true extent of their defeat had been concealed by the authorities in Vienna. What had begun in August as an aimless Austro-Hungarian offensive into the unfamiliar marshes, plains and hills of Galicia and Russian Poland, ended in December in an all-or-nothing defensive stand in which the already shattered armies of the Dual Monarchy would suffer not only from the endless Russian offensives, but

2 The most recent one being Marko Štepec’s „*Kot teleta smo bili*”: izkušnja in spomin na Galicijo. (*Studia Historica Slovenica*, 2015, 15, nr. 2, p. 357-376).

also brutal winter conditions, and even bloodthirsty wolves (“Beasts and Birds Scared from Polish Forests by the War”, *New York Times*, 19. October 1914, nr. 20.722, 64, p. 3).

In order to understand from a military perspective the battles and their outcomes between Austria-Hungary and her ally the German Empire on the one side, and the Russian Empire on the other on what has become known as the “Austro-Hungarian” part of the Eastern Front, it is necessary that we first briefly address the military capabilities as well as the war plans of both warring factions.

On Mobilization, War Planning, and the Slovenian Soldier

Following the shots of Sarajevo in that fateful summer of 1914, the European monarchs and their diplomats “sleep-walked”³ into what turned out to be the bloodiest war that the then world had seen, excluding East Asia. For Slovenians, as for a great many (if not all) European nations, this meant uncertainty and dread. Contrary to the long held belief among historians of older generations that nothing less than a widespread euphoria had covered the Dual Monarchy on the day that war was declared⁴ onto Serbia, new findings have shown that the voices of those who opposed it had been strategically silenced by the newly established War Surveillance Office (German: *Reichsüberwachungsamt*) (Svoljšak 2005: 109–127). One such voice was that of the Slovenian officer Janko Hacin. As a serviceman with a pacifistic stance, he had not seen other soldiers rushing to their regiment headquarters, awaiting eagerly their baptism of fire. He claimed that “all he had seen and heard then was a deafening silence that enveloped thousands of men, who had no choice but to be there, and an occasional cry of despair” (Hacin 2002: 25–27). According to the English historian Mark Cornwall, the level of enthusiasm on the days of mobilization had, indeed, been exaggerated in historiography, primarily because of the regime-backed propaganda (Cornwall 2015).

Both the enthusiastic and the hesitant alike were called upon once war broke out, since Austria-Hungary, like other countries of the time, did not rely solely on units in active service in a time of war. Its Armed Forces (German *Bewaffnete*

3 Australian historian Christopher Clark explains in his compelling study that the First World War was not the inevitable outcome of forces beyond the control of diplomats and politicians of the time. On the contrary – these men had the tools and resources to contain it (Clark 2013, xxvii).

4 On July 28, Austria-Hungary formally declared war on Serbia on July 28, and three days later, on July 31, the Emperor declared a general mobilization of all servicemen, ages 21 to 42 (PAM, Avstro-ogrskie objave med 1. Svetovno vojno: plakati (1914–1915), *Manifest cesarja Franca Jožefa I. „Mojim narodom“ o začetku vojnega stanja iz dne 28.7.1914*, poster, unit 31/1).

Macht, sometimes also *Wehrmacht*) were formally divided into three branches. The strongest branch was represented by the Land Forces (German *Landstreitkräfte*), which were branched even further.⁵ Alongside the Land Forces, the Austro-Hungarian Armed Forces consisted of the Imperial and Royal Aviation Troops (German *Kaiserliche und Königliche Luftfahrttruppen*) and the Imperial and Royal War Navy (German *Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine*). Administratively, Austria-Hungary was divided into fifteen territorial military districts, known as *Generalkommandos* or *Truppendivisions- und Militärkommandos*), each with its own corps, which effectively made each district into a corps district. These military and corps districts were further divided into 106 complementary military sub districts, corresponding with the recruiting territories of infantry regiments (Guštin 2006: 125–126). The main part of the Slovenian ethnic territory belonged to the III Corps district stationed in Graz, while the region of Prekmurje fell under the command of the Bratislava's V Corps (Fujs 2015: 11; Švajncer 1988: 9).

Any approximation of the number of mobilized, wounded, killed or missing Slovenian soldiers who served in the Austro-Hungarian Armed Forces during the First World War is at best an estimate. There are different reasons for why this is so, the most prominent being forced Germanization and Magyarization from the predominantly German and Hungarian officers and military leaders. It would be even more difficult to determine the number of Slovenian officers, since there are no definitive statistics in existence (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Nachlässe, B, C/726 DDr. Robert Nowak, box 3–12, folder 4, *Wilhelm Winkler, Der Anteil der nichtdeutschen*, 2).

According to Schindler, upon the total mobilization of all available servicemen, the Austro-Hungarian Armed Forces encompassed some 2 million field soldiers, including approx. 53,000 officers, and another 1.3 million men serving in a variety of other military units in rear areas and depots (Schindler 2015: 115). From the available data, it can be concluded that at the time of the proclamation of a general mobilization, at least 30,000 Slovenians had received their call of duty

⁵ The Imperial and Royal Common Army (German *kaiserliche und königliche* (abbreviation *k.u.k.*) *Gemeinsame Armee*, shorter *Heer*) remained undivided, whereas the two halves of the Dual Monarchy received their own territorial armies, or defence forces. Thus, Cisleithania (German *Cisleithanien*) or the Austrian half (officially „The Kingdoms and Lands Represented in the Imperial Council”, German *die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*) received the Imperial-Royal (German *kaiserlich-königliche*, abbreviation *k.k.*) *Landwehr*, and Transleithania (German *Transleithanien*) or the Hungarian half (officially „Lands of the Crown of St. Stephen”, Hungarian *Szent István Koronájának Országai*) the Royal Hungarian (German *königlich-ungarische*, abbreviation *k.u.*) *Landwehr* (Hungarian *Magyar Királyi Honvédség*), also known as the *Honvéd*. Also under the command of the latter came the Royal Hungarian Croato-Slavonian *Landwehr* (German *Kroatisch-Slawonische Landwehr*) (Hazemali 2017: 166–167).

(Svoljšak 2009: 297–316). This mass of soldiers formed 50 infantry divisions, 11 cavalry divisions, and 483 field artillery batteries with around 2,600 guns (Schindler 2015: 115). According to Scottish historian Norman Stone, the Russian army of 1914 was not only numerically far superior compared to the forces of the Dual Monarchy, but also operated with more guns, a better railroad system, and what mattered most, it was led by an international general staff of seasoned veterans, who had learnt from their mistakes in the war with the Japanese a decade ago, and were now accustomed to new tactics of warfare (Golovin 1936: 566). The general mobilization was followed by the establishment of the Dual Monarchy's highest military instance - The Supreme Command of the Armed Forces (German *Armee-Oberkommando*, abbreviation *AOK*), whose command would have belonged to the deceased Franz Ferdinand. The Emperor decided to appoint as Commander-in-Chief the fifty-eight-year old Archduke Friedrich, Duke of Teschen. In reality, Archduke Friedrich held only a nominal command of the armies; he left all the decisions to the Chief of Staff, Conrad von Hötzendorf. Unlike the Austro-Hungarian military apparatus on the eve of the First World War, its Russian counterpart had been in constant conflict with the Russian War Ministry. Stone interprets this struggle as an attempt of both parties to gain amity with the Emperor Nicholas II war (Stone 1975: 24–27). At the outbreak of war, the latter summoned the members of the General Staff of the Russian Armed Forces, called *Stavka*, and appointed the Grand Duke Nikolai Nikolaevich as the Commander-in-Chief. Much like his Austro-Hungarian counterpart, the Grand Duke held only nominal power over his armies; the *de facto* power lay with other generals, who had also stepped out of the shadows in the later years of the war (Stone 1975: 27).

In Berlin, The German High Command (German: *Oberste Heeresleitung*), led by Helmuth von Molthe the Younger, had everything planned out. In 1905, they had a seemingly perfect military strategy,⁶ by one of the greatest strategists of the 18th century - Alfred von Schlieffen. After the outbreak of war, seven eightths of their Armed Forces – a force of three million men (Taylor 1966: 21) – was dispatched to France “through” Belgium. At the same time, they counted on Austro-Hungary to absorb most of the initial impact by the Russian Empire, thus giving the Germans enough time to deal with the French. Unlike her German ally who had a definitive war plan, Austria-Hungary had many: War plan “I” for Italy, War plan “R” for Russia, War plan “B” for Serbia or Serbia and Montenegro, and in 1913

⁶ A deployment plan and operational guide for a decisive initial offensive operation against France.

they had even begun working on a war plan against Romania (Rauchensteiner 2013: 73). The most feared, but at the same time least envisaged scenario was for Russia, who naturally had her own plans (Golovin 1936), to strike first in retaliation to an Austria-Hungary-lead preventive war against Serbia. Should Russia attack the Dual Monarchy immediately after the latter had deployed her forces to the Balkans, the Austro-Hungarian transportation system would collapse – which is precisely what happened (Guštin 2006: 125). The *AOK* remained oblivious of their strategic failures until the middle of August, when the geopolitical situation in Europe had crystalized; however, by then, only nine Austro-Hungarian corps divided into three armies and an army detachment, dispatched for Lviv (German *Lemberg*), the capital of Galicia, to meet the enemy (Hazemali 2017: 182).

The Battle of Galicia⁷

After the four Austro-Hungarian armies (three in full strength and the weaker Army Detachment Kövess, which included the Graz's III Corps and the majority of the mobilized Slovenians; the Slovenians from Prekmurje who helped form the Budapest's V Corps were part of the First Army) had taken up their planned positions along the rivers San and Dniester by August 23, the incoming danger took shape: marching towards the million and a half soon-to-be deployed Austro-Hungarian soldiers were the Russian armies, the total strength of which amounted to some 3 million. In the given situation, when it was clear that an attack would be futile, Conrad von Hötzendorf decided to meet the Russians in an all-out offensive (Hazemali 2016/2017: 51). Thus, on August 23, the Austro-Hungarian First Army marched headfirst into the Russian Fourth Army near the town of Krašnik. Budapest's V Corps was deployed in-between the remaining two Corps (I and X), which meant the Slovenian soldiers from Prekmurje would be among the first to undergo a baptism of fire in the first major conflict on the Austro-Hungarian part of the Eastern Front (Wawro 2015: 190).

In spite of the reckless Austro-Hungarian infantry charges on the fortified hilly villages in the vicinity of Krašnik, the ineffective artillery that often hit its own units, and the striking blue-grey uniforms of the Austro-Hungarian soldiers, which made them easy targets, the two armies of the Dual Monarchy managed to turn the three-day conflict into a victory (ÖULK, Book I 1930: 178–186).

⁷ The term “Battle of Galicia”, also known as the Battle of Lemberg, encompasses a series of battles: the Austro-Hungarian victories at Krašnik and Komarów, and the two catastrophic defeats at Gnila Lipa and Rawa-Ruska which resulted in the total withdrawal of their armies to the San river, leaving Lviv (German *Lemberg*), the capital of Galicia, and the eastern portion of the crown land to the Russians for approximately nine months.

The Slovenian soldiers of the V Corps, which had been given the task of securing and fortifying Krašnik itself before the Russian XVI Corps could do so, were badly mauled by the enemy's "artillery rain" (Schindler 2015: 172). On the third day, the Russians abandoned their plan in this sector, and Krašnik fell into Austro-Hungarian hands (Hazemali 2017: 185).

East of Krašnik, the Austro-Hungarian Fourth Army walked straight into the Russian Fifth. None of the colluding armies expected the battle to be decided in the vicinity of the village Komarów (now Komarov-Osada) near the predominantly Polish city of Zamość. The Austro-Hungarian VI Corps, led by the Croatian general of Serbian roots, Svetozar Borojević, played a decisive role in what was to become the second Austro-Hungarian victory on the Eastern Front. As one of the most energetic generals of the Austro-Hungarian Armed Forces, he advocated a steadfast discipline and a fanatical devotion to the state. The Battle of Komarów showed a common critical disadvantage of the two armies: the general lack of information on the enemy. The space on which these battles were fought on the Eastern Front is so great that the armies sometimes had difficulties with locating one another – a disadvantage which for some smaller formations often turned out to be fatal (Hazemali 2017: 186–187).

The victory at Krašnik had encouraged the *AOK* to such an extent that they now pursued a similar outcome in eastern Galicia, on the triangle Lviv (German *Lemberg*) – Zolochiv (German *Solotschiw*) – Ternopil (German *Tarnopol*) (Tunstall 2016: 33). For this, Conrad von Hötzendorf assigned his Third Army, to which was recently assigned the Graz's III Corps. On the Russian side, there is no doubt that the *Stavka* had wanted to achieve a striking victory in Galicia, which is why they sent two powerful armies in the direction of the Galician capital, the Eight and Third. On the hilly and wooded terrain east of Lviv (German *Lemberg*) where the Gnila and Zlota Lipa rivers flow, and on the wet marshy plain to the north, a gigantic battle broke out on August 26, when the Austro-Hungarian Third Army and the Army Detachment Kövess with a combined strength of about 115 battalions of infantry, 91 squadrons of cavalry and 376 guns collided with the Russians, which had amassed more than twice as many men and firepower: 292 battalions of infantry, 162 squadrons of cavalry and 720 guns (ÖULK, Book I 1930: 204–208).

The breakdown of the first day of the battle was catastrophic for the Austro-Hungarian forces. The fighting exposed all their crumbling weaknesses, which in the following days only further debunked the possibility of a favorable outcome of the battle and the war in the east as such. Due to a general lack of so-called special

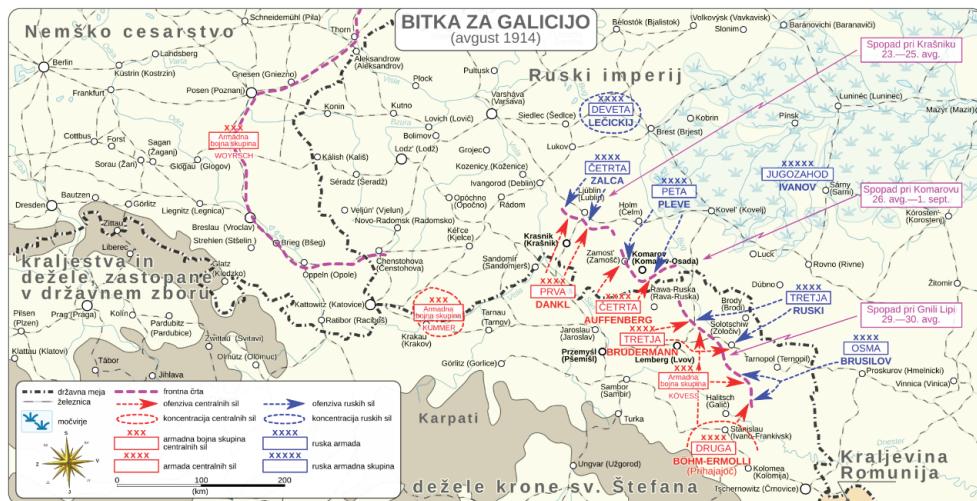
maps of the surrounding area and reconnaissance units, most of the Austro-Hungarian forces were completely disoriented and uninformed about the power of the enemy. What is more, due to the glorification of the obsolete military strategies by the *AOK*, which empowered reckless bayonet charges by the infantry, the Austro-Hungarian forces suffered terrible losses (Hazemali 2017: 191).

On August 30, the Russian forces succeeded in penetrating the Austro-Hungarian frontline at Gnila Lipa where Army Detachment Kövess had been positioned. The Army Detachment Command found itself under shrapnel fire, while its battalions were replaced by a seemingly endless line of fleeing men, leaving behind their weapons, artillery guns, food, and even the wounded. Slovenian soldiers and the remains of the III Corps managed to absorb a 48-hour long shelling near Pere-myschljany, but because both its northern and southern flank had collapsed, their defeat was imminent. In this difficult situation, the order for a general retreat was given by the Third army command. Four days later, Lviv (Lemberg) fell into Russian hands without a fight, which sent geopolitical tremors across Europe (Conrad von Hötzendorf 1921–1925, *Book IV*: 636).

By mid-September, the Russian armies threw the Austro-Hungarian back to the Carpathian Mountains. This gave the Russian Empire the opportunity to penetrate the line in the Carpathians and reach into the Pannonian Plain and even Silesia and the sheer thought of that frightened not only Vienna, but also Berlin. The complete Austro-Hungarian defeat in the Battle of Galicia, and the dreadful performance of its Land Forces in Serbia (Rothenberg 1989: 137) resulted in the mutual disenchantment that troubled relations between the two Central Powers for the rest of the war (Craig 1965: 340).

The Austro-Hungarian Land Forces in Galicia - the pride of the Dual Monarchy and the Habsburgs – had begun to disintegrate. In just a few weeks of violent fighting in Galicia and Russian Poland, they had suffered a death toll of more than a hundred thousand men (Schindler 2015).⁸

⁸ According to the existing figures, this is the absolute minimum.

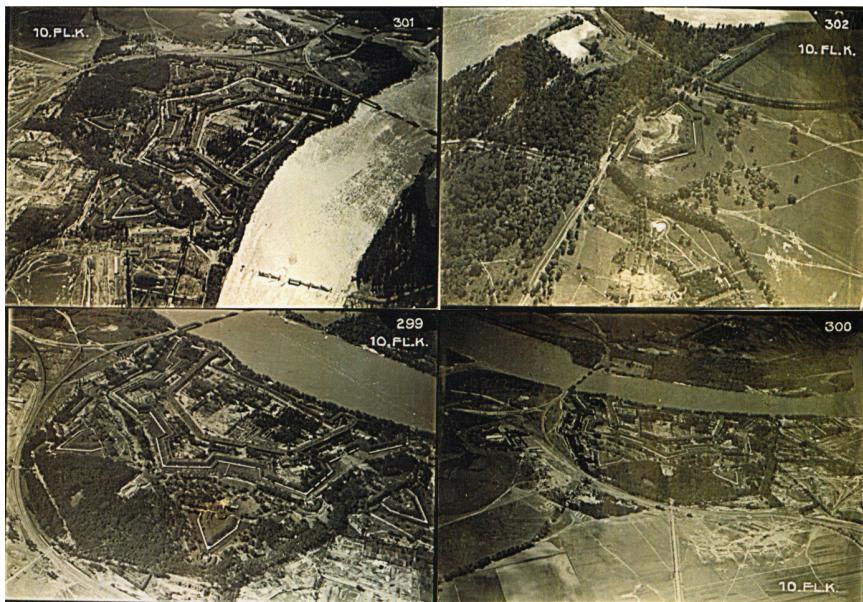
The Battle of Galicia until the Battle at Rava-Ruska, August 1914.

Own work in collaboration with Goran tek-en. Accessible at: Wikimedia Commons / CC-BY-SA-4.0. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battle_of_Galicia_August_1914_Bitka_za_Galicijo_avgust_1914.svg

First Siege of Przemyśl and the Battle of the Vistula River⁹

When war broke out and the bulk of the Austro-Hungarian newly formed Armies was sent to meet the Russians, they were accompanied by at least 27,000 engineers, construction and other workers, who had been assigned with the fortification of the little known fortress city of Przemyśl (German: Premissel) (Tunstall 2016: 31). Located on the San River and surrounded by a series of hills, Przemyśl was the strongest northern bulwark of the Dual Monarchy, and their single line of defense before Fortress Kraków (Tunstall 2016: 2). Fortress building was also popular in the Russian Empire, where they built a great many on a line that stretched from the Baltic Sea to Galicia. Theirs were also equipped with more fortress guns than the Austro-Hungarian (Stone 1975: 17–36), but neither side had had foreseen the artillery advancements made in the 19th century, which would make the fortresses obsolete during the First World War (Tunstall 2016: 10).

9 Also known as the Battle of Warsaw.

Aerial Photographs of the Russian Fortress Ivangorod (*Polish Deblin*) from July 1915. In the 19th century, the Russian Empire built several such fortresses in order to consolidate the defenses of Russian Poland (Österreichisches Staatsarchiv, KA, NL, B, C/1438 Paic, unit 18-26, folder 26, *Flieger-Aufnahmen von Ivangorod*).

Following the rout of the Austro-Hungarian armies behind the Danube River and into the Carpathians after the Battle of Galicia, fortress Przemyśl along with its garrison of some 130.000 soldiers was encircled by the Russian Third Army. Led by General Hermann Kusmanek von Burgneustädten, the garrison was ordered to withstand the ever increasing pressure of the enemy no matter the cost (Tunstall 2016: 122). Conrad von Hötzendorf was determined to free the besieged garrison, but whatever plan he wished to implement was put to a hault, as the first combined operation of the two Central Powers was set in motion on September 29. The two German military leaders Paul von Hindenburg and Erich Ludendorff managed to persuade the newly appointed Chief of the German High¹⁰ Command to strengthen the German Ninth Army and prevent the Russian crossing of the Vistula River. Conrad von Hötzendorf had promised to send his First Army northwards. At the same time, he ordered his remaining armies to initiate their own endeavors (Conrad von Hötzendorf 1921–1925, *Book IV*: 866, 902). What resulted was a gigantic battle, which lasted until the end of October. The Austro-Hungarian First Army was surprisingly making headway towards the Russian Fortress Ivangorod; however, the Germans were forced to retreat despite having reached the outskirts of

10 Also Supreme Command.

Warsaw due to a successful Russian flanking manoeuvre, and a general retreat of the Central Powers was set in motion on October 27. Despite having bested both the Germans and the Austro-Hungarians, the Russians did not have the logistics, nor the manpower to thrust into German Silesia (Tunstall 2016: 74).

Shortly before the battle, in mid-September, the Russian Third Army had first set up a perimeter around Przemyśl and by October 1, established its siege.¹¹ Having realized the imminent threat to Warsaw by the Germans, the Russians were forced to release pressure on the Austro-Hungarian front, and Conrad von Hötzendorf seized the opportunity. By October 9, Przemyśl was liberated, and the Russians were on the retreat (Tunstall 2016: 77).

Second Siege of Przemyśl and the Battles of Łódź and Limanowa-Lapanow

For the Central Powers, September and October proved disastrous. The fatal defeat on the Marne prevented the Germans from sending the promised armies to the East to support their weaker ally against the Russian Empire. The Schlieffen plan had failed, or at least had been unsuccessfully executed. After the Battle of Galicia, the German High Command faced a second crisis: without assistance, the disintegration of the Austro-Hungarian Land Forces was imminent. For the latter, whatever ground they managed to take back from the Russians during the liberation of Przemyśl, was lost again on November 4, when harsh weather conditions combined with a renewed Russian offensive into the Carpathians forced the Austro-Hungarian soldiers into retreat. Once more, General Kusmanek and his now weakened crew found themselves encircled by the enemy, as Conrad von Hötzendorf refused to let the fortress city be abandoned. Thus began the Second Siege of Przemyśl, which lasted until March 22, 1915 (Tunstall 2016: 117).

On November 1, Paul von Hindenburg was appointed Supreme Commander of All German Forces in the East (German: *Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten*). He immediately seized the initiative and issued an order for a new German thrust towards Warsaw, which began on November 11. In a series of well-executed flankings manoeuvres on both sides, the strengthened Germans prevailed over the numerically superior Russians. On November 29, Grand Duke Nicholas ordered a retreat to the heavily fortified Warsaw line; shortly after, Łódź fell into German hands. Hindenburg himself summed up the battle with these impactful lines:

11 The Siege of Przemyśl, the Stalingrad of the First World War, undoubtedly deserves a greater interest of Slovenian historians, since we do not have an official account with special emphasis on the role of Slovenian defenders, and we know that Slovenian soldiers were among them.

In its rapid changes from attack to defense, enveloping to being enveloped, breaking through to being broken through, this struggle reveals a most confusing picture on both sides. A picture which in its mounting ferocity exceeded all the battles that had previously been fought on the Eastern front! (Hindenburg 1920: 127.)

To the south, Conrad von Hötzendorf wrongly believed that the advancing German offensive had weakened also the Russian armies on the Galician front. A week after the renewed German offensive, the Austro-Hungarians commenced their own. Around the first day of December, a major clash occurred near the town of Limanowa, some 40 kilometers south-east of Kraków. In a series of smaller offensives and counter-offensives the Austro-Hungarian armies forced the Russians away from Fortress Kraków and out of the Carpathians (ÖULK, Book I 1930: 765–813).

The war of movement on the Eastern front was not over yet. For the Russians the opportunity for new offensives had passed. The focus of the German High Command continued to lie westwards, but Hindenburg was now certain that should he manage to amass a big enough army in the east, he would knock Russia out of the war (Hindenburg 1920). At the *AOK*, the situation was abysmal. By the end of 1914, there would be more than a million more Austro-Hungarian casualties in this sector, of which hundreds of thousands more were dead. What is more, the *AOK* now had little to no chance of liberating the 160.000 people stranded in and around Przemyśl. The fortress itself became, as historian John Fahey points out, a “microcosm of the Austro-Hungarian Empire, with troops speaking at least fifteen languages” (Fahey 2015: 205). In Vienna, the elderly Emperor was forced to amass a new army, which had miraculously managed to survive until the final disintegration of the Dual Monarchy itself (Schindler 2015: 2).

Sources and Literature

Sources

- CONRAD VON HÖTZENDORF, Franz, 1921–1925: *Aus Meiner Dienstzeit 1906–1918*, Book IV, Vienna-Berlin-Leipzig-Munich: Ricola Verlag.
- FUJS, Metka, 2015: *Prišo je glas: Prekmurci v vojni 1914–1918*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota. 11.
- HINDENBURG, Paul von, 1920: *Out of my Life*. Translated by F. A. Holt. London: Cassell and Company.
- New York Times (1857-1922); New York, N.Y.
- Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Nachlässe, B, C/726 DDr. Robert Nowak, box 3–12, folder 4, *Wilhelm Winkler, Der Anteil der nichtdeutschen*, 2.
- Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Militärische Nachlässe, B,C/1438 Paic, unit 18-26, folder 26, *Flieger-Aufnahmen von Ivangorod*.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 (ÖULK, Book I), 1930: *Band I: Das Kriegsjahr 1914: Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa-Lapanów*. Edmund GlaiseHorstenau (ed.). Vienna: Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv, Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen (Vienna, 1930).
- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Avstro-ogrskie objave med 1. Svetovno vojno: plakati (1914–1915), *Manifest cesarja Franca Jožefa I. „Mojim narodom“ o začetku vojnega stanja iz dne 28.7.1914*, poster, unit 31/1.

Scholarly literature

- CLARK, Christopher, 2013: *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London: Penguin Books. xxvii.
- CORNWALL, Mark, 2015: Duh leta 1914 v Avstro-Ogrski. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55/2. Online edition. Accessible at: <<http://ojs.inz.si/pnz/article/view/83/112>>.
- CRAIG, A. Gordon: The World War I Alliance of the Central Powers in Retrospect: The Military Cohesion of the Alliance. *The Journal of Modern History* 37/3. 336–344.
- FAHEY, E. John, 2015: From Imperial to National: Przemyśl, Galicia's Transformation through World War I. *Region* 4/2. 195–218.
- GOLOVIN, Nikolai, 1936: The Russian War Plan of 1914. *The Slavonic and East European Review* 14/42.
- GUŠTIN, Damijan, 2006: „Slovenski polki“ na vzhodni fronti. Jasna Fischer [et al.] (eds.): *Slovenska novejša zgodovina 1 (1848–1992)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- HACIN, Janko, 2002: *Vsi ti mladi fantje*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HAZEMALI, David, 2016: *Slovenski vojaki na vzhodni fronti v prvi svetovni vojni: Od izbruha vojne do odprtja soške fronte*. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.

- HAZEMALI, David, 2016: Prva svetovna vojna in ognjeni krst prekmurskih fantov: spopad pri Krašniku s posebnim ozirom na slovenskih vojakih iz Prekmurja in notranjosti dežel krone sv. Štefana. *Študentski zgodovinski časopis 1* (2016/2017). 43–54.
- HAZEMALI, David, 2017: The Battle of Galicia: The Disintegration of the Austro-Hungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, With Special Emphasis on the Role of the Graz's III Corps and Slovenian Soldiers. *Studia Historica Slovenica* 17/1. 161–196.
- MUŠIČ, Jurij., „Ognjeni krst slovenskih fantov 1914.” *Kronika* (Ljubljana) letnik 13. številka 2 (1965) str. 84–93.
- RAUCHENSTEINER, Manfred, 2013: *Der Erste Weltkrieg: und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Vienna: Böhlau Verlag.
- ROTHENBERG, E. Gunther, 1989: The Austro-Hungarian Campaign Against Serbia in 1914. *The Journal of Military History* 53/2. 127–146.
- SCHINDLER, R. John, 2015: *Fall of the Double Eagle: The Battle of Galicia and the Demise of Austria-Hungary*. Nebraska: University of Nebraska Press.
- STONE, Norman: 1998 (1975 1st Edition): *The Eastern Front 1914–1917*. London: Penguin Books.
- SVOLJŠAK, Petra, 2005: *Slovenci v primežu avstrijske cenzure*. Peter Vodopivec and Katja Kleindienst (eds.): *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica. 109–127.
- SVOLJŠAK, Petra: 2009: Velika vojna in Slovenci *Studia Historica Slovenica* 9/2/3. 297–316.
- ŠTEPEC, Marko. „Kot teleta smo bili”: izkušnja in spomin na Galicijo. *Studia Historica Slovenica : časopis za humanistične in družboslovne študije*, ISSN 1580-8122. [Tiskana izd.], 2015, letn. 15, št. 2, str. 357–376.
- ŠVAJNCER, Janez, Svetovna vojna 1914–1918: Slovenci v avstro-ogrski armadi, Maribor: Pokrajinski muzej 1988.
- TAYLOR, J. P. Alan, 1966: *The First World War: An Illustrated History*. London: Penguin Books. 21.
- TUNSTALL, A. Graydon, 2016: *Written in Blood: The Battles for Fortress Przemyśl in WWI*. Indiana: Bloomington.
- VERGINELLA, Marta, 2005: Velika vojna v avtobiografskih zapiskih slovenskih vojakov. Peter Vodopivec and Katja Kleindienst (eds.): *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica. 175–184.
- WAWRO, Geoffrey, 2015: *A Mad Catastrophe: The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire*. Washington: The Perseus Book Group.

AVTORJI / AUTHORS

Maciej Mętrak is a graduate of Slavic Studies and Ethnology and a research assistant at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. His scientific interests focus on Czech language and culture, minority languages and linguistic contact in Slavic-German border areas (Lusatia in Germany, Silesia and Kashubia in Poland). Since 2014, he has been involved in various projects concerning the Wymysorys language and the folk culture of Wilamowice.

Maciej Mętrak je diplomant bohemistike in etnologije ter asistent na Inštitutu za slavistiko Poljske akademije znanosti. Poleg češkega jezika in kulture se njegovi znanstveni interesi osredotočajo na manjšinske jezike in jezikovne stike na slovansko-nemških obmejnih območjih (Lužica v Nemčiji, Šlezija in Kašubija na Poljskem). Od leta 2014 je sodeloval pri številnih projektih, povezanih z vilamovščino in ljudsko kulturo Vilamovic.

Rok Mrvič je študent Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2017 je zaključil prvostopenjski študij z diplomskim delom na temo slovenske dialektologije, 2018 pa je sodeloval pri dialektološkem projektu SOLP (Slovar orodja Loškega Potoka). Na drugostopenjskem študiju nadaljuje z raziskovanjem področja slovenske dialektologije in frazeologije slovanskih jezikov.

Rok Mrvič is a student at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. In 2017 he finished his bachelor's degree with a paper on Slovene dialectology and in 2018 he worked on a dialectological project SOLP (Slovar orodja Loškega Potoka). He continues his study and research in the field of Slovenian dialectology and phraseology of Slavic languages.

Nina Pahor je absolventka prve stopnje dvodisciplinarnega programa Slovenistike in Primerjalnega slovanskega jezikoslovja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Nina Pahor is an Undergraduate programme student on the double discipline study programme of Slovenian studies and Comparative Slavic linguistics at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, Slovenia.

Љиљана Птицина је рођена 1985. године у Сомбору. Завршила је Педагошки факултет у Сомбору, а звање мастерса филологије стекла је на Филолошком факултету у Београду и Филозофском факултету у Новом Саду и то из области опште књижевности и компаративне књижевности са теоријом књижевности. Тренутно је докторанд на Филозофском факултету у Новом Саду. Похађала је летњу школу Андрићевог института. Бави се писањем, књижевном критиком, превођењем књижевности, хуманитарним преводима. Објавила је неколико научних радова и превода прича. Шест година је радила као професор енглеског језика у центру за стране језике и ради као професор српског језика за странце преко интернета. Била је један од оснивача и координатора групе “Преводилачко срце”, која се бави хуманитарним преводима из области медицине. Течно говори српски и енглески, а служи се руским, шпанским и немачким језиком.

Ljiljana Pticina has graduated from Faculty of pedagogy in Sombor and obtained master of philology degree at Faculty of philology in Belgrade and Faculty of philosophy in Novi Sad, related to general and comparative literature and theory of literature. She is currently a PhD student at Faculty of philosophy in Novi Sad. She has also attended the summer school at the Andric Institute. She is into writing, literature criticism and she translates short stories. A few of her scientific papers and translations of short stories have been published. She has worked as an English language teacher at centre for foreign languages for 6 years and she is an online teacher of Serbian as a foreign language. She was one of the founders and coordinated the group “Translator’s Heart” that specializes in humanitarian medical translations. She is fluent in Serbian and English, whereas Russian and Spanish are at intermediate level and German at beginner’s level.

Urška Vranjek Ošlak je študentka doktorskega programa Humanistika in družboslovje, področje slovenistika, na Filozofski fakulteti UL. Magistrirala je na Oddelku za slovenistiko iste fakultete z delom *Leksikalno-skladenjske lastnosti kolesarskega izrazja*. Kot mlada raziskovalka je zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kjer sodeluje pri pripravi novega pravopisnega priročnika. Je tudi sourednica svetovalnega portala Jezikovna svetovalnica. Raziskovalno se posveča zlasti besedotvorju in jeziku na spletu. Spoznanja predstavlja na konferencah (Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, Ljubljana 2018), objavlja tudi izvirne znanstvene članke (*Jezikoslovní zápisník* 24/1 (2018): Besedotvorna hibridnost kolesarskega izrazja; *Slavia Centralis* 10/2 (2017): Grafični evfemizmi v računalniško posredovani komunikaciji).

Urška Vranjek Ošlak is a PhD student of a doctoral programme in the Humanities and Social Sciences, area: Slovene Studies, at the Faculty of Arts UL. She obtained her MA degree at the Department for Slovene Studies of the same faculty, MA thesis title: *Lexical and syntactic properties of cycling expressions*. She is a Junior Researcher at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language SRC SASA, where she is involved in the preparation of the new orthographic guide. She is also a co-editor of the language counselling portal Jezikovna svetovalnica. Her research deals mainly with text formation and online discourse. She presents her findings in conferences (Language Technologies and Digital Humanities, Ljubljana 2018). She also publishes scientific articles (*Jezikosloveni zapiski* 24/1 (2018): Hybridization of Word-Formation Characteristics of Cycling Terminology; *Slavia Centralis* 10/2 (2017): Graphic Euphemisms in Slovenian Computer Mediated Communication).

Биљана Стојановска (1989), магистер по филолошки науки, од областа македонски јазик. Има студирало на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Преведува од словенечки и од хрватски јазик, и лиценциран лектор е по македонски јазик. Фокус на интерес ѝ се синтаксата и преведувањето во рамките на словенското јазично семејство. Има учествувано на јазични конференции, семинари и летни јазични школи во Љубљана, Кoper, Zagreb, Плзењ, Сараево, Дубровник и др.

Biljana Stojanovska (1989) holds a Master degree in Macedonian language. She has studied at the University Ss. Cyril and Methodius – Skopje, Faculty of Philology Blazhe Koneski and now she is a translator from Slovenian and Croatian and licensed proofreader of Macedonian language. She is interested in syntax and translation within the Slavic languages. She has participated in many international linguistics conferences, seminars and summer language schools in Ljubljana, Koper, Zagreb, Pilsen, Sarajevo, Dubrovnik, Kragujevac etc.

Tomaž Podbevšek je profesor slovenščine, mladinski delavec, izvajalec delavnic gledališča zatiranih in gledališki performer. Študiral je slovenski jezik s književnostjo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Diplomiral je leta 2016 pri red. prof. dr. Jožici Čeh Steger z naslovom »Koncept narave in živali v Cankarjevi literaturi«, v kateri je z vidika ekokritike in animalistične etike raziskoval koncept narave in živali v Cankarjevi kratki prozi. Leta 2016 je imel tudi predstavitev svoje diplomske naloge na 62. Veganski večerjici, ki jih v sodelovanju

s Pekarno Magdalenske mreže pripravlja društvo Za živali! za uveljavitev njihovih pravic. Je tudi idejni vodja predstave »Ugledal je osla neosla« (2018), ki je nastala po motivih Cankarjevih živalskih črtic »Iz tujega življenja« in Cankarjeve živali postavlja v današnji kontekst vse bolj odkrito rasistične in ksenofobne zahodne družbe.

Tomaž Podbevšek is a professor of Slovene language and literature, a youth worker, a trainer of theater of the oppressed workshops and a theatre performer. He studied Slovene at the Faculty of Arts at the University of Maribor, where he graduated in 2016 with the thesis »The Concept of Nature and Animals in Cankar's Literature« in which he studied the concepts of nature and animals in Cankar's short stories from the perspective of ecocriticism and animalistic ethics. He presented his thesis at the 62. Vegan supper, which was hosted by the activist group For Animals! (which fights for animal rights) in cooperation with Pekarna Magdalenske mreže. He is also the author of the theatre performance »Ugledal je osla neosla« (2018) that was created under the influence and motives of Cankar's animal short stories „Iz tujega življenja“: The performance puts Cankar's animals into the openly racist and xenophobic Western society of today.

Константина Пунева (1987) е асистент по руска литература в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Тя е бакалавър по „Българска филология“, магистър по „Литература, кино и визуална култура“ и доктор по руска литература в СУ „Св. Климент Охридски“. Изследванията на Пунева се фокусират върху интердисциплинарните връзки между литературата и киното. Сферите на научни интереси на Пунева са в областта на руската литература, визуалната култура, киното и социологията. Има участия в научни конференции в България, Русия, Австрия, Унгария, Словения и Италия.

Konstantina Puneva (1987) is an asst. prof. of Russian Literature in Sofia University. She has bachelor's degree in Bulgarian language and literature, master's degree in Literature, Film and Visual Culture and PhD degree of Russian Classical Literature from "St. Kliment Ohridski" Sofia University. Puneva's researches are focused on the interdisciplinary relations between literature and the cinema. Her fields of interest are Russian literature, visual culture, film and sociology. She has participated in conferences in Bulgaria, Russia, Austria, Hungary, Slovenia and Italy as part of her academicals studies.

Felix Oliver Kohl je študent slovenistike na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu. Magistrsko nalogu je napisal na temo slovenskega generacijskega romana. Med letoma 2016—2018 je sodeloval pri raziskovalnem projektu »Dvojezična

literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije *mladje* (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostoru«. Njegova raziskovalna področja so slovenski roman, (avto-)biografsko pisanje in slovenska književnost v Avstriji. Najnovejša objava: Nemški prevodi Lipuševih del ob in po Tjažu v luči konsekracije (2018). *Primerjalna književnost* 41/3. 17–35.

Felix Oliver Kohl is a student of Slovene Studies at the University of Graz. Master's thesis on the genre of the Slovene »generacijski roman«. From 2016 to 2018 he was a student assistant at the research project “Bilingual Literary Practice in Carinthia after the Discontinuation of *mladje* (1991) and its Position in the Supra-regional Sphere of Interaction”. His main research areas are Slovene novel, (auto-)biographical writing and Slovene literature in Austria. Latest publication: Nemški prevodi Lipuševih del ob in po Tjažu v luči konsekracije (2018). *Primerjalna književnost* 41/3. 17–35.

Claudia Mayr-Veselinović, MA, born 1986 in Klagenfurt/Celovec, Austria. Studied history, Slavonic languages Bosnian/Croatian/Serbian and Translating and Interpreting in Graz, Austria, and Belgrade, Serbia. Currently she's a PhD student at the University of Graz, researching *Political songs of the Jugosphere and their influence on Culture, Politics and identity* and working as a lecturer at the Department of Slavic Studies at the Graz University. Her fields of research contain (cultural) history, e.g. traditional customs, rites, (political) movements etc. in the Western Balkans; philology and literature as well as Usage and Translating of smaller languages throughout history and within the surrounding field (amongst other as research assistant in the FWF funded project *Bilingual Literary Practice in Carinthia after the Discontinuation of mladje (1991) and its Position in the Supra-regional Sphere of Interaction*).

Claudia Mayr-Veselinović, MA, rojena 1986 v Celovcu. Študirala je zgodovino, bosančino/hrvaščino/srbščino ter prevajanje in tolmačenje v Gradcu in Beogradu. Je doktorska študentka na Univerzi v Gradcu, kjer raziskuje politične pesmi Jugosfere in njihov vpliv na kulturo, politiko in identiteto. Na Inštitutu za slavistiko dela kot lektorica. Področja njenega raziskovanja so kulturna zgodovina (npr. tradicionalni običaji in obredi), politična in druga gibanja na zahodnem Balkanu, jezikoslovje, književnost, raba in prevajanje manjših (in med drugim manjšinskih) jezikov skozi zgodovino in v regionalnem kontekstu (zaposlena je bila kot asistentka pri projektu *Dvojezična literarna praksa na Koroškem po ukinitvi literarne revije mladje (1991) in njen položaj v nadregionalnem interakcijskem literarnem prostor*).

Ana Šela je mlada raziskovalka in asistentka na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, kjer v okviru doktorskega študija sodobne zgodovine raziskuje zgodovino Jugoslavije v 80-ih letih 20. stoletja, predvsem nadzor kulturne opozicije s strani jugoslovanske politične policije. Leta 2016 je magistrirala iz področja sodobne slovenske zgodovine na Oddelku za zgodovino ter iz teme zgodovinskega romana na Oddelku za slovanske jezike in književnosti. Od leta 2015 je odgovorna urednica Študentskega zgodovinskega časopisa, ki ga izdaja Študentska sekcija zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča Maribor. Sama ali v soavtorstvu je napisala štiri znanstvene prispevke, poglavje v monografiji, prispevek v zborniku in več ostalih strokovnih člankov. V sočasnem doktorskem študiju slovenistike primerjalno raziskuje reprezentacijo in vlogo ženske v sodobnem zgodovinskem romanu s tematizacijo reformacije in protireformacije v slovenski in tujini književnosti.

Ana Šela is a young researcher and assistant at the Department of History at the Faculty of Arts of the University of Maribor. For her doctoral dissertation, she is researching Yugoslav history of the 1980s, in particular the control of the cultural opposition by the Yugoslav political police. In 2016 she received her master's degrees in the fields of contemporary Slovenian history at the Department of History, and Historical Novels at the Department of Slavic Languages and Literature. Since 2015, she is editor in chief of the *Študentski zgodovinski časopis* journal, published by the Student Section of the Historical Society dr. Franc Kovačič in Maribor. She is the author or co-author of four scholarly articles, two chapters in scholarly monographs, and several other units. As a simultaneous doctoral student of Slovenian studies, she is researching comparatively the representation and role of women in the modern historical novel with the thematization of reformation and counter-reformation in Slovenian and foreign literature.

David Hazemali je mladi raziskovalec in asistent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Leta 2016 je z magistrskima deloma o Slovenskih vojakih na vzhodni fronti v prvi svetovni vojni in Karakterizacijo sedmih naglavnih pregrev v Miltonovem Izgubljenem raju, za katerega je prejel tudi Miklošičeve priznanje za najboljše magistrsko delo na Oddelku za angleščino na Filozofski fakulteti v Mariboru, magistriral iz zgodovine ter angleškega jezika. Sam ali v soavtorstvu je napisal šest znanstvenih prispevkov, ki so bili objavljeni v uglednih slovenskih znanstvenih periodikah, dve poglavji v znanstvenih monografijah in 10 drugih enot. V okviru doktorskega študija raziskuje zgodovino slovenske skupnosti v ZDA in ameriške oborožene sile, oboje v času prve svetovne vojne.

David Hazemali is a young researcher and assistant at the Department of History at the Faculty of Arts of the University of Maribor. In 2016, he defended his two master's theses, one on the role of Slovenian soldiers on the Eastern front in the First World War, the other on the characterization of the Seven Capital Vices in Milton's Paradise Lost, and received M.A. degrees in History and English from University of Maribor. He was awarded the 2016 Miklošič award for best master's thesis at the Department of English and American studies. He is the author or co-author of six scholarly articles, published in reputable Slovenian scholarly journals, two chapters in scholarly monographs, and 10 other units. For his doctoral dissertation, he is researching the Slovenian emigrant community in the United States, and the US Armed Forces, both in the period of the First World War.

Nataša Henig Miščič je mlada raziskovalka na Inštitutu za novejšo zgodovino. Zaposlena je na inštitutu od oktobra leta 2016. Osnovni študij zgodovine je končala na Filozofskom fakultetu v Novem Sadu. V Sloveniji živi od leta 2011, ko je prišla na magistrski študij zgodovine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Leta 2015 je uspešno zagovarjala magistrsko nalogu z naslovom *Vpliv propagande v Tretjem rajhu. Filmi Leni Riefenstahl*. Jeseni 2016 se je vpisala na doktorski študij humanistike na Fakulteti za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici. Ukarja se z raziskovanjem gospodarskega razvoja Kranjske v drugi polovici 19. stoletja in z delovanjem Kranjske hranilnice kot prvega in osrednjega denarnega zavoda na Slovenskem.

Nataša Henig Miščič is a junior researcher at the Institute of Contemporary History. She is employed at the Institute since October 2016. She has finished Bachelor studies of history at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. She lives in Slovenia since 2011, when she came to Master's degree studies of history at Department of History at Faculty of Arts in Ljubljana. In 2015 she has successfully defended master's thesis entitled *The Influence of Propaganda in the Third Reich. Films of Leni Riefenstahl*. In 2016 she has enrolled in the Ph.D. studies of Humanities (Third level) at Graduate School in Nova Gorica. She deals with the economic development of Carniola province during the second half of the 19th century and with Carniolan Savings Bank, the first monetary institute in the country.

RECENZENTI / REVIEWERS

Rosanna Benacchio (Oddelek za lingvistiko in literarne študije, Univerza v Padovi, Italija / Department of Linguistic and Literary Studies DISLL, University of Padova, Italy),

Ljudmil Dimitrov (Katedra za rusko književnost, Fakulteta slovanskih filologij, Univerza v Sofiji, Bolgarija in Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Russian Literature, Faculty of Slavic Studies, Sofia University, Bulgaria and Department of Slavistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia),

Nataša Gliha Komac (Inštitut za slovenski jezik Fran Ramovš ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija / Fran Ramovš Institute of Slovenian Language SRC SASA, Ljubljana, Slovenia),

Miran Hladnik (Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Slovenistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia),

Joža Horvat (Oddelek za onomastiko in etimologijo, Inštitut za hrvaški jezik in jezikoslovje, HAZU, Zagreb, Hrvatska / Department of Onomastics and Etymology, Institute of Croatian Language and Linguistics CASA, Zagreb, Croatia),

Boris Kern (Inštitut za slovenski jezik Fran Ramovš ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija / Fran Ramovš Institute of Slovenian Language SRC SASA, Ljubljana, Slovenia),

Nina Lazarević (Oddelek za anglistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Nišu, Srbija / Department of English, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia),

Željko Oset (Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Slovenija / School of Humanities, University of Nova Gorica, Slovenia),

Janez Stergar (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija / Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, Slovenia),

Namita Subiotto (Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Slavistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia),

Matej Šekli (Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Slavistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia),

Miha Šimac (Teološka fakulteta UL, Slovenija / Faculty of Theology, University of Ljubljana, Slovenia),

Jana Šnytova (Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Slavistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia),

Marko Štepec (Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana, Slovenija / National Museum of Contemporary History, Ljubljana, Slovenia),

Tomasz Wicherkiewicz (Oddelek za orientalistiko, Univerza Adama Mickiewicza, Poznan, Polska / Chair of Oriental Studies, Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland),

Alojzija Zupan Sosič (Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta UL, Slovenija / Department of Slovenistics, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Slovenia).

